SHOVDIROV SUNNAT ASLANOVICH

O‘QUVCHILARDA TASVIRIY SAVODXONLIKKA OID O‘QUV KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISHNING METODIK TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH

- Kompetensiyaga yo‘naltirilgan yondashuv
- Metodik tizim va texnologiyalar
- Amaliy mashg‘ulotlar va ijodiy rivojlanish
- Baholash va natijadorlik monitoringi

SHOVDIROV SUNNAT ASLANOVICH

O‘QUVCHILARDA TASVIRIY SAVODXONLIKKA OID O‘QUV KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISHNING METODIK TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH

Monografiya

SHARQ NASHR
TOSHKENT – 2026

UO‘K 373.3/.5:7
KBK 74.268.5
A 90

Shovdirov S.A. O‘quvchilarda tasviriy savodxonlikka oid o‘quv kompetensiyalarni shakllantirishning metodik tizimini takomillashtirish [Matn] : monografiya / S.A. Shovdirov. – Toshkent : Sharq nashr, 2026. – 130 b.

Mazkur monografiyada umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘quvchilarida tasviriy savodxonlikka oid o‘quv kompetensiyalarini shakllantirish muammosi ilmiy-pedagogik jihatdan tadqiq etilgan. Tadqiqot doirasida kompetensiyaviy yondashuv asosida tasviriy san’at ta’limi mazmuni takomillashtirilib, o‘quvchilarning badiiy-estetik idroki, vizual madaniyati va ijodiy tafakkurini rivojlantirishga qaratilgan metodik tizim ishlab chiqilgan.

Shu bilan birga, tasviriy savodxonlik kompetensiyalarining mazmuni va tuzilmasi aniqlashtirilib, ularni shakllantirishning didaktik talablari hamda pedagogik shart-sharoitlari ilmiy asoslangan. Taklif etilgan metodik modelning samaradorligi tajriba-sinov ishlari orqali isbotlangan.

Tadqiqot natijalari tasviriy san’at ta’limi samaradorligini oshirish, o‘quvchilarning badiiy-ijodiy faoliyatini rivojlantirish va pedagogik amaliyotni takomillashtirishga xizmat qiladi.

Mas’ul muharrir:
F.D.Shodiyev

Taqrizchilar:

O.D.Raximov
Navoiy davlat universiteti “Tasviriy san’at va muhandislik grafikasi” kafedrasi dotsenti

N.J.Yodgorov
Buxoro davlat pedagogika instituti “Musiqa va tasviriy san’at” kafedrasi professori, p.f.d. (DSc)

I.Kamolov
Qarshi davlat universiteti “Tasviriy san’at va muhandislik grafikasi” kafedrasi professori, p.f.d. (DSc)

Mazkur monografiya Navoiy davlat Universitetining Ilmiy kengashida 2026 yil “21” maydagi № 12 buyrug‘iga asoslanib nashr etishga tavsiya etilgan.

ISBN: 978-9910-5225-6-7

© Shovdirov S. A.
© “Sharq nashr”, 2026

MUNDARIJA

KIRISH.... 4
I BOB. O‘QUVCHILARDA TASVIRIY SAVODXONLIKKA OID O‘QUV KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISHNING METODIK TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI.... **8**
1.1. Tasviriy san’at darslarida o‘quvchilarning tasviriy savodxonlik kompetensiyalarni shakllantirishning nazariy asoslari.... 9
1.2. O‘quvchilarda tasviriy savodxonlik kompetensiyalarini shakllantirish muammosining ilmiy-metodik manbalardagi talqinining tahlili.... 17
I bob bo‘yicha xulosa.... 32
II BOB. O‘QUVCHILARDA TASVIRIY SAVODXONLIKKA OID O‘QUV KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISHNING METODIK TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI.... 34
2.1. Tasviriy san’at ta’limida o‘quvchilarning o‘quv kompetensiyalarini shakllantirish tizimini takomillashtirishning pedagogik talablari.... 35
2.2. Tasviriy san’at ta’limida o‘quvchilarning o‘quv kompetensiyalarini shakllantirish tizimini takomillashtirishning didaktik imkoniyatlari.... 46
II bob bo‘yicha xulosa.... 67
III BOB. O‘QUVCHILARDA TASVIRIY SAVODXONLIK KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISHNING METODIK TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISHNING EKSPERIMENTAL TADQIQI.... 70
3.1. O‘quvchilarning tasviriy savodxonlikka oid o‘quv kompetensiyalarini shakllantirish yuzasidan tajriba-sinov ishlarini tashkil etish va natijalarini baholash parametrlari, ko‘rsatkichlari.... 71
3.2. Tajriba-sinov ishlari natijalarini baholash parametrlari va ko‘rsatkichlarining tahlili.... 83
III bob bo‘yicha xulosa.... 94
UMUMIY XULOSA.... 96
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI.... 99
GLOSSARIY.... 103
ILOVALAR.... 111

KIRISH

Zamonaviy jahon ta'lim makonida shaxsning ijodiy salohiyatini rivojlantirish, uning estetik didi va badiiy tafakkurini shakllantirish ustuvor strategik vazifalardan biri sifatida qaralmoqda. Ayniqsa, globallashuv sharoitida vizual axborot hajmining ortib borishi, dizayn va vizual kommunikatsiyaning jamiyat hayotidagi roli kuchayishi o'quvchilarda vizual madaniyat va badiiy idrokni rivojlantirishni yanada dolzarb etmoqda. Shu ma'noda, tasviriy san'at ta'limi o'quvchilarning badiiy-ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish, estetik didi va vizual tafakkurini shakllantirishda muhim pedagogik vosita sifatida namoyon bo'ladi [13; 14; 15].

Psixologik-pedagogik tadqiqotlarda ta'kidlanishicha, shaxsning ijodiy rivojlanishi faqat reproduktiv faoliyat orqali emas, balki mustaqil izlanish, obrazli fikrlash va badiiy ifoda jarayonida samarali kechadi [17; 12]. Shu nuqtai nazardan, tasviriy san'at darslari o'quvchilarda kreativlik, obrazli tafakkur va estetik idrokni rivojlantirishda o'ziga xos didaktik imkoniyatlarga ega. Ushbu jarayonda o'quvchi nafaqat tasvir yaratadi, balki borliqni tahlil qiladi, unga munosabat bildiradi va o'z ijodiy pozitsiyasini shakllantiradi.

Bugungi kunda tasviriy san'at ta'limi mazmunini takomillashtirish faqat tasvirlash ko'nikmalarini shakllantirish bilan cheklanmay, balki o'quvchilarda mustaqil fikrlash, ijodiy yondashuv va hayotiy kompetensiyalarni rivojlantirish bilan uzviy bog'liq holda amalga oshirilmoqda [11; 21]. Shu jihatdan qaraganda, tasviriy, xalq va dekorativ-amaliy san'at hamda dizayn elementlarini o'qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar – loyihaviy ta'lim, muammoli o'qitish, interaktiv usullar va raqamli ta'lim vositalaridan maqsadli foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi [26; 20].

Jahon pedagogik amaliyoti tahlili shuni ko'rsatadiki, tasviriy san'at ta'limi jarayonida o'quvchilarning badiiy-estetik va umummadaniy kompetensiyalarini shakllantirishga qaratilgan integrativ didaktik

tizimlarni ishlab chiqishga alohida e’tibor qaratilmoqda [24; 25; 26]. Xususan, vizual madaniyat, kreativ fikrlash va estetik baholash qobiliyatlarini rivojlantirish zamonaviy ta’lim muhitining muhim ko‘rsatkichlaridan biri sifatida qaralmoqda [13].

O‘zbekiston Respublikasida ham ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, uni zamonaviy talablar asosida takomillashtirish bo‘yicha keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni (2020), shuningdek, Shavkat Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan ta’lim sohasini rivojlantirishga qaratilgan konseptual g‘oyalar ta’lim mazmunini yangilash, innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish va kompetensiyaviy yondashuvni keng tatbiq etishni ustuvor vazifa sifatida belgilab bermoqda.

Shu bilan birga, tasviriy san’at ta’limida o‘quvchilarda tasviriy savodxonlikka oid o‘quv kompetensiyalarini shakllantirish masalasi alohida ilmiy ahamiyat kasb etmoqda. Chunki mazkur kompetensiyalar o‘quvchining nafaqat badiiy faoliyati, balki uning intellektual, estetik va kommunikativ rivojlanishida ham muhim o‘rin tutadi [32]. Tasviriy savodxonlik o‘quvchining vizual axborotni qabul qilish, tahlil qilish, baholash va uni badiiy vositalar orqali ifoda etish qobiliyatini qamrab olgan integrativ sifat sifatida namoyon bo‘ladi.

Muammoning o‘rganilganlik darajasi tahlili shuni ko‘rsatadiki, tasviriy san’at ta’limi mazmuni va uning metodikasi mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan turli jihatlarda tadqiq etilgan. Jumladan, respublika olimlaridan S.Abdirasilov, A.Sulaymonov, R.Hasanov ishlarida tasviriy san’at ta’limi mazmuni va metodik asoslari yoritilgan [21; 22]. MDH mamlakatlari olimlaridan V.Kuzin, N.Rostovsev, Yu.Poluyanov tomonidan mazkur sohaning nazariy-metodologik jihatlari tadqiq etilgan [24; 25]. Shuningdek, xorijiy tadqiqotlarda vizual madaniyat, san’at ta’limi va kreativ fikrlash

masalalari keng yoritilgan.

Biroq mazkur tadqiqotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, o‘quvchilarda tasviriy savodxonlikka oid o‘quv kompetensiyalarini kompetensiyaviy yondashuv asosida yaxlit, tizimli va integrativ metodik model sifatida shakllantirish muammosi yetarli darajada kompleks tarzda tadqiq etilmagan. Bu esa mazkur yo‘nalishda ilmiy izlanishlar olib borish zarurligini belgilaydi.

Ushbu monografiyaning maqsadi o‘quvchilarda tasviriy savodxonlikka oid o‘quv kompetensiyalarini shakllantirishning metodik tizimini takomillashtirishga doir ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi quyidagilardan iborat:

– o‘quvchilarda tasviriy savodxonlikka oid o‘quv kompetensiyalarning mazmuni, tuzilmasi va komponentlari kompetensiyaviy yondashuv asosida ilmiy-pedagogik jihatdan aniqlashtirildi;

– tasviriy savodxonlik kompetensiyalarini shakllantirishga qaratilgan didaktik talablar tizimlashtirilib, ularning o‘quv jarayonidagi o‘rni va ahamiyati nazariy jihatdan asoslab berildi;

– o‘quvchilarda tasviriy savodxonlikni shakllantirishning integrativ metodik modeli ishlab chiqildi va uning tarkibiy qismlari (maqsad, mazmun, metod, vosita va natija) o‘zaro bog‘liqlikda asoslandi;

– kompetensiyaviy yondashuv asosida tasviriy san’at ta’limida o‘quvchilarning badiiy-estetik idroki, ijodiy tafakkuri va vizual madaniyatini rivojlantirishga qaratilgan takomillashtirilgan metodik tizim ishlab chiqildi;

– zamonaviy pedagogik texnologiyalar (loyihaviy ta’lim, interaktiv usullar, raqamli ta’lim vositalari) asosida tasviriy savodxonlik kompetensiyalarini shakllantirishning samarali mexanizmlari asoslandi;

– o‘quvchilarda tasviriy savodxonlik kompetensiyalarini shakllantirish jarayonining pedagogik shart-sharoitlari (motivatsiya, estetik ehtiyoj, ijodiy muhit, vizual tahlil) aniqlandi;

– tajriba-sinov ishlari natijalari asosida taklif etilgan metodikaning samaradorligi matematik-statistik tahlillar orqali isbotlandi.

Tadqiqot natijalarining amaliy ahamiyati quyidagilardan iborat:

– ishlab chiqilgan metodik tizim umumiy o‘rta ta’lim maktablarida tasviriy san’at fanini o‘qitish jarayoniga samarali joriy etish uchun ilmiy-metodik asos bo‘lib xizmat qiladi;

– tadqiqot natijalari asosida ishlab chiqilgan metodik tavsiyalar o‘qituvchilarning kasbiy kompetentligini oshirishga va dars samaradorligini ta’minlashga xizmat qiladi;

– taklif etilgan metodik yondashuvlar o‘quvchilarda badiiy-ijodiy qobiliyatlar, estetik did va vizual madaniyatni rivojlantirishga amaliy yordam beradi;

– tadqiqot natijalaridan pedagogika oliy ta’lim muassasalarida tasviriy san’atni o‘qitish metodikasini takomillashtirishda foydalanish mumkin;

– ishlab chiqilgan metodik materiallar, model va tavsiyalar darsliklar, o‘quv qo‘llanmalar hamda elektron ta’lim resurslarini yaratishda ilmiy manba sifatida xizmat qiladi.

I BOB. O‘QUVCHILARDA TASVIRIY SAVODXONLIKKA OID O‘QUV KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISHNING METODIK TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Zamonaviy ta’lim tizimida o‘quvchilarning badiiy-estetik rivojlanishi, ularda tasviriy savodxonlikka oid o‘quv kompetensiyalarini shakllantirish masalasi dolzarb ilmiy-metodik muammolardan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda [21; 22]. Jahon ta’lim tendensiyalarida kompetensiyaviy yondashuvning ustuvor ahamiyat kasb etayotgani, ta’lim mazmunini qayta ko‘rib chiqish va uni amaliy faoliyatga yo‘naltirish zaruratini belgilab bermoqda. Shu nuqtai nazardan, tasviriy san’at ta’limida o‘quvchilarning vizual idroki, ijodiy tafakkuri va amaliy badiiy ko‘nikmalarini integrativ rivojlantirish masalasi alohida ahamiyat kasb etadi.

Pedagogik va psixologik tadqiqotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, shaxsning badiiy-ijodiy rivojlanishi kompleks xarakterga ega bo‘lib, u kognitiv, emotsional-estetik va amaliy faoliyat komponentlarining o‘zaro uyg‘unligida namoyon bo‘ladi [13; 17]. Bu esa tasviriy san’at ta’limi jarayonini faqat bilim berishga emas, balki o‘quvchining shaxsiy rivojlanishiga qaratilgan yaxlit pedagogik tizim sifatida tashkil etishni talab qiladi.

Mazkur bobda o‘quvchilarda tasviriy savodxonlikka oid o‘quv kompetensiyalarini shakllantirishning nazariy-metodologik asoslari chuqur tahlil qilinadi. Xususan, “tasviriy savodxonlik” va “o‘quv kompetensiyalari” tushunchalarining mazmuni, tuzilmasi va o‘zaro bog‘liqligi ilmiy nuqtai nazardan qayta ko‘rib chiqilib, ularning integrativ xususiyati asoslab beriladi. Tasviriy savodxonlik kompetensiyasi o‘quvchining vizual axborotni idrok etish, tahlil qilish, baholash va badiiy vositalar orqali ifoda etish qobiliyatlarini qamrab olgan ko‘p komponentli pedagogik kategoriya sifatida talqin

etiladi.

Shu bilan birga, tasviriy savodxonlikni shakllantirish jarayonining psixologik-pedagogik xususiyatlari, uning tarkibiy komponentlari (kognitiv, operatsion va aksiologik) hamda mazkur jarayonni tashkil etishga qo‘yiladigan didaktik talablar tizimli ravishda asoslanadi. Bu jarayonda o‘quvchining faol sub’ekt sifatida ishtirok etishi, uning mustaqil fikrlashi, ijodiy izlanishi va badiiy tajribasini boyitish muhim ahamiyat kasb etadi.

Bob doirasida kompetensiyaviy yondashuv asosida o‘quvchilarda tasviriy savodxonlikni shakllantirishning metodik tizimini takomillashtirishga xizmat qiluvchi nazariy qarashlar umumlashtiriladi. Xususan, ta’lim mazmunini integratsiyalash, badiiy va amaliy faoliyatni uyg‘un tashkil etish, vizual tahlil va ijodiy topshiriqlardan maqsadli foydalanish kabi yo‘nalishlar ilmiy jihatdan asoslab beriladi.

Natijada mazkur bob tadqiqotning keyingi bo‘limlari uchun ilmiy-nazariy poydevor vazifasini bajaradi hamda ishlab chiqilayotgan metodik modelning konseptual asoslarini belgilab beradi. Unda ilgari surilgan nazariy g‘oyalar va yondashuvlar keyingi boblarda ishlab chiqiladigan didaktik va amaliy mexanizmlarning ilmiy asosi sifatida xizmat qiladi.

1.1. Tasviriy san’at darslarida o‘quvchilarning tasviriy savodxonlik kompetensiyalarini shakllantirishning nazariy asoslari

Mustaqil O‘zbekiston Respublikasida demokratik, huquqiy va insonparvar jamiyatni barpo etish sharoitida yosh avlodni har tomonlama barkamol etib tarbiyalash, ularning intellektual, ma’naviy va estetik salohiyatini rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Bu vazifani amalga oshirishda umumiy o‘rta ta’lim tizimida o‘qitiladigan har bir fan

qatorida “Tasviriy san’at” o‘quv fani ham alohida o‘rin tutadi. Zero, mazkur fan o‘quvchilarda badiiy-estetik did, vizual idrok, obrazli va ijodiy fikrlash, tasavvur hamda amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishga xizmat qiladi.

O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni, “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” hamda ta’lim sohasiga oid boshqa me’yoriy-huquqiy hujjatlarda ta’lim jarayonini zamonaviy talablar asosida tashkil etish, o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalarini hayotiy ehtiyojlar bilan uyg‘unlashtirgan holda rivojlantirish, ularda mustaqil va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini shakllantirishga alohida e’tibor qaratilgan. Shu ma’noda umumiy o‘rta ta’lim maktablarida “Tasviriy san’at” darslarini samarali tashkil etish, ularni zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida loyihalash va o‘quvchilarda sohaga oid kompetensiyalarni shakllantirish dolzarb pedagogik vazifa hisoblanadi.

Tasviriy san’atni o‘qitishning ta’limiy va tarbiyaviy ahamiyati shundaki, u o‘quvchilarni tasviriy va amaliy san’at, dizayn, xalq hunarmandchiligi, me’morchilik hamda milliy badiiy merosga oid bilimlar bilan tanishtiradi, ularning badiiy tafakkurini rivojlantiradi va estetik munosabatini shakllantiradi. Tasviriy faoliyat jarayonida o‘quvchilar borliqni kuzatish, shakl, nisbat, rang, fazo va kompozitsiya qonuniyatlarini anglash orqali narsa va hodisalarni tahlil qilishga o‘rganadilar. Bu esa, o‘z navbatida, ularda tasviriy savodxonlik kompetensiyalarining shakllanishi uchun mustahkam nazariy va amaliy zamin yaratadi.

Tasviriy savodxonlik kompetensiyasi faqat rasm chizish yoki muayyan tasvir yaratish mahorati bilan cheklanmaydi. U o‘quvchining borliqni badiiy qabul qilishi, vizual axborotni anglashi, uni tahlil etishi, tasviriy vositalar yordamida o‘z fikri, hissi va munosabatini ifodalay olishi, shuningdek, san’at asarlarini estetik

baholay bilishini ham qamrab oladi[1]. Shu bois tasviriy savodxonlikni o‘quvchining nazariy bilimlari, amaliy ko‘nikmalari, estetik idroki va ijodiy faolligi uyg‘unligidan tashkil topgan murakkab integrativ tuzilma sifatida talqin etish maqsadga muvofiqdir. Ushbu kompetensiya o‘z tarkibida kognitiv, operatsion va aksiologik komponentlarni mujassamlashtiradi.

Kognitiv komponent o‘quvchining tasviriy san’at nazariyasiga oid bilimlarini, ya’ni shakl, rang, kompozitsiya, perspektiva, proporsiya va badiiy obraz haqidagi tushunchalarini ifoda etadi. Operatsion komponent esa ushbu bilimlarni amaliy faoliyatda qo‘llash, tasvir yaratish, rang tanlash, kompozitsion yechim topish, material va texnikadan maqsadli foydalanish kabi ko‘nikma va malakalarda namoyon bo‘ladi. Aksiologik komponent esa o‘quvchining san’atga, go‘zallikka, milliy va umuminsoniy badiiy qadriyatlarga bo‘lgan munosabati, estetik didi va baholash madaniyati bilan belgilanadi[2]. Demak, tasviriy savodxonlik kompetensiyasi faqat amaliy mahorat emas, balki badiiy tafakkur va qadriyatli munosabatning ham birligidir.

Tasviriy savodxonlik kompetensiyasining mazmuni va tuzilmasi uning tarkibiy komponentlari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik asosida namoyon bo‘ladi. Mazkur kompetensiya kognitiv, operatsion va aksiologik komponentlarning integratsiyasi sifatida shakllanib, o‘quvchining badiiy-ijodiy faoliyatini kompleks ravishda ta’minlaydi (1.1-rasm).

1 Hasanov R. Badiiy ta’lim nazariyasi. – T.: Tafakkur, 2015. – 112-b.
2 Зимняя И.А. Ключевые компетенции как результат образования. – Москва, 2002. – С. 34.

1.1-rasm. Tasviriy savodxonlik kompetensiyasining tarkibiy tuzilmasi

Mazkur sxema tasviriy savodxonlik kompetensiyasining integrativ tuzilmasini ifodalaydi. Unda kognitiv komponent nazariy bilimlarni o‘zlashtirishni ta’minlasa, operatsion komponent ularni amaliy faoliyatda qo‘llashni ifoda etadi. Aksiologik komponent esa o‘quvchining badiiy qadriyatlarga bo‘lgan munosabati va estetik baholash qobiliyatini shakllantiradi. Ushbu komponentlar o‘zaro uzviy bog‘liq holda rivojlanib, o‘quvchining tasviriy savodxonligini kompleks tarzda shakllantirishga xizmat qiladi.

Ma’lumki, ijodiy fikrlaydigan shaxs jamiyat taraqqiyotining faol ishtirokchisi hisoblanadi. Bunday shaxs tayyor qoliplar bilan cheklanib qolmaydi, balki muammolarga mustaqil yondashadi, yangicha g‘oya va yechimlar taklif qiladi[3]. Shu nuqtai nazardan, tasviriy san’at darslari o‘quvchilarda kreativ va obrazli tafakkurni rivojlantirishda alohida pedagogik imkoniyatga ega. Chunki, tasviriy faoliyat jarayonida o‘quvchi

3 Guilford J.P. Creativity. – American Psychologist, 1950. – p. 444–454.

nafaqat kuzatadi, balki taqqoslaydi, tahlil qiladi, qayta tasavvur qiladi, obraz yaratadi, munosabat bildiradi va mustaqil qaror qabul qiladi.

Tasviriy san'at mashg'ulotlarining yana bir muhim jihati shundaki, ular o'quvchilarni ijodkorlikka yo'naltiradi. O'quv topshiriqlarini bajarish jarayonida o'quvchilar masalani bir necha yo'l bilan hal qilishga harakat qiladilar, kompozitsion yechim izlaydilar, rang va shakl munosabatlarini tanlaydilar, voqea va hodisalarni badiiy talqin qiladilar. Bu jarayonda ularning tasavvuri, fantaziyasi, kuzatuvchanligi, xotirasi va badiiy mushohadasi izchil rivojlanadi. Shu bois tasviriy san'at darslari o'quvchilarda tasviriy savodxonlik kompetensiyalarini shakllantirish bilan birga, ularning umumiy intellektual rivojiga ham samarali ta'sir ko'rsatadi.

Pedagogika va didaktika tarixi ham mazkur masalaning nazariy ahamiyatini tasdiqlaydi. Xususan, Ya.A. Komenskiy ta'lim jarayonida hissiy idrok, ko'rgazmalilik va amaliy faoliyatning ahamiyatini alohida ta'kidlagan. Uning fikricha, o'quvchi bilish jarayonida predmet va hodisalarni bevosita kuzatishi, ular haqida aniq tasavvur hosil qilishi, bilim va ko'nikmalarni bosqichma-bosqich egallashi zarur[4]. Bu qarashlar tasviriy san'at ta'limida ham o'ta dolzarb bo'lib, o'quvchining borliqni kuzatish, tahlil qilish va tasvirlash orqali bilimni o'zlashtirishini nazariy jihatdan asoslaydi.

Tasviriy san'at darslarida o'quvchilarning tasviriy savodxonlik kompetensiyalarini shakllantirishda kompleks yondashuv muhim ahamiyatga ega. Bunda nazariy bilim, amaliy faoliyat, estetik idrok, tarixiy-madaniy materiallar va san'atshunoslikka oid ma'lumotlar o'zaro uyg'un holda qo'llanilishi lozim. Masalan, o'quvchilar tarixiy obidalar, amaliy bezak san'ati namunalari, xalq hunarmandchiligi buyumlari, milliy miniatyura va me'morchilik yodgorliklari bilan tanishish orqali nafaqat milliy madaniy meros haqida bilim oladilar, balki shakl, bezak, rang va uslubga doir tasavvurlarini ham boyitadilar.

4 Komenskiy Ya.A. Buyuk didaktika. – Moskva: Pedagogika, 1982. – 256-b.

Bu esa ularning badiiy idrokini kengaytiradi va tasviriy savodxonligini milliy negizda rivojlantiradi.

Shu ma'noda o'zbek xalqining boy madaniy va badiiy merosi tasviriy san'at ta'limi mazmunining muhim manbai bo'lib xizmat qilishi kerak. Varaxsha, Afrosiyob, Tuproqqal'a, Ayrtom, Fayoztepa, Xalchayon kabi tarixiy manzillardan topilgan tasviriy va haykaltaroshlik namunalari, shuningdek, milliy me'morchilik va amaliy san'at an'analari o'quvchilarning badiiy dunyoqarashini kengaytirishda muhim vosita hisoblanadi. Buxoro, Samarqand, Rishton, Shahrisabz, Marg'ilon, G'ijduvon, Urgut kabi hududlarda shakllangan hunarmandchilik va bezak san'ati maktablari esa tasviriy savodxonlikning milliy asoslarini ochib berishda katta didaktik imkoniyatga ega.

Tasviriy savodxonlik kompetensiyalarining muhim tarkibiy qismlaridan biri rangni his qilish va rangshunoslikka oid bilimlarni o'zlashtirishdir. Tabiatdagi ranglar uyg'unligini kuzatish, fasllar almashinishidagi koloristik o'zgarishlarni anglash, yorug'lik va soya munosabatlarini farqlash o'quvchilarning estetik idrokini rivojlantiradi. O'quvchi tasviriy faoliyatda rangni shunchaki tashqi belgi sifatida emas, balki obraz yaratish, kayfiyat ifodalash va kompozitsion yechimni kuchaytirish vositasi sifatida anglay boshlaydi. Tasviriy savodxonlik kompetensiyalarini shakllantirishda amaliy mashg'ulotlarning ahamiyati alohidadir. Masalan, "Kuz manzarasi" mavzusida olib boriladigan darsda o'quvchilar tabiatdagi rang o'zgarishlarini kuzatish, sarg'ish, qahvarang va qizg'ish tuslarning o'zaro uyg'unligini anglash orqali koloristik yechim topishga o'rganadilar. Bu jarayonda ular rangni nafaqat tashqi belgi, balki emotsional-obrazli ifoda vositasi sifatida qabul qila boshlaydilar.

Tasviriy san'at darslarida kompozitsiya ustida ishlash ham o'quvchilarning tasviriy savodxonlik kompetensiyalarini shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Hayotiy yoki afsonaviy mavzularda kompozitsiya ishlash jarayonida o'quvchi voqea makoni, obrazlar

harakati, predmetlar nisbati, rangi, shakli, o‘lchami va joylashuvi haqida mustaqil qaror qabul qiladi. U voqelikni qayta tasavvur qiladi, bir nechta variantlarni o‘ylab topadi, obrazli yechim izlaydi. Masalan, “Navro‘z sayli” mavzusidagi kompozitsion topshiriq o‘quvchilarda fazoviy fikrlash, kompozitsion markazni belgilash va obrazli yechim topish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. O‘quvchi ushbu jarayonda milliy an’analar, liboslar va urf-odatlarni badiiy talqin qilish orqali o‘z ijodiy yondashuvini namoyon etadi. Bu esa tasviriy savodxonlik kompetensiyasining amaliyotda shakllanishini ta’minlaydi.

Shu bilan birga, tasviriy san’at darslari o‘quvchilarni kelajak hayot va kasbiy faoliyatga tayyorlashda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki, tasviriy ifoda vositalaridan foydalanish ko‘plab kasb egalari uchun zarur. Rassom, dizayner, me’mor yoki haykaltaroshdan tashqari muhandis, shifokor, quruvchi, harbiy, agronom va boshqa mutaxassislar ham o‘z faoliyatida sxema, eskiz, rasm, diagramma va loyihalardan foydalanadilar. Demak, tasviriy savodxonlik kompetensiyalari hayotiy va kasbiy ahamiyatga ega universal kompetensiyalar sirasiga kiradi.

Tasviriy san’at darslarida o‘quvchilarda mazkur kompetensiyalarni samarali shakllantirish ko‘p jihatdan o‘qituvchining kasbiy mahorati va metodik tayyorgarligiga bog‘liq. O‘qituvchi, avvalo, ta’lim maqsadini aniq belgilay olishi, shu maqsadga mos mazmunni saralashi, o‘quv materialini o‘quvchilarning yosh va bilish imkoniyatlariga muvofiq tanlashi, samarali shakl, metod va vositalarni qo‘llay bilishi lozim. Shuningdek, u o‘quvchilarda kompetensiyalarning shakllanganlik darajasini muntazam nazorat qilib borishi, ta’lim jarayonini tahlil etishi va zarur holatlarda metodik tuzatishlar kirita olishi kerak. Ayniqsa, tasviriy faoliyatni tashkil etishda o‘qituvchining namoyish, tushuntirish, kuzatuvni yo‘naltirish, badiiy tahlilga jalb etish va ijodiy rag‘batlantirish kabi funksiyalari alohida ahamiyat kasb etadi.

Demak, tasviriy san’at darslarida o‘quvchilarning tasviriy savodxonlik kompetensiyalarini shakllantirishning nazariy asoslari,

bir tomondan, zamonaviy ta'limning ijtimoiy buyurtmasi, milliy va umuminsoniy qadriyatlar, pedagogika va psixologiyaning umumiy qonuniyatlari bilan belgilansa, ikkinchi tomondan, tasviriy san'atning o'ziga xos badiiy-amaliy tabiati, uning estetik, kognitiv va ijodiy imkoniyatlari bilan izohlanadi. Shuning uchun mazkur jarayonni ilmiy asosda tashkil etish, uning mazmuni, komponentlari va metodik mexanizmlarini aniq belgilash tasviriy san'at ta'limi samaradorligini oshirishning muhim sharti hisoblanadi.

Yuqorida keltirilgan nazariy yondashuvlar tahlili shuni ko'rsatadiki, tasviriy san'at ta'limida o'quvchilarning tasviriy savodxonlik kompetensiyalarini shakllantirish ko'p omilli, tizimli va bosqichma-bosqich amalga oshiriladigan jarayon hisoblanadi. Unda o'quvchining bilish faoliyati, amaliy harakati, estetik munosabati va ijodiy tajribasi o'zaro uzviy aloqada rivojlanadi.

Xulosa qilib aytganda, tasviriy san'at darslarida o'quvchilarning tasviriy savodxonlik kompetensiyalarini shakllantirish jarayoni zamonaviy ta'limning ijtimoiy buyurtmasi, milliy va umuminsoniy qadriyatlar hamda pedagogik-psixologik qonuniyatlar asosida amalga oshiriladigan murakkab integrativ jarayondir. Mazkur jarayon o'quvchilarning nazariy bilimlari, amaliy ko'nikmalari, estetik idroki va ijodiy faolligining o'zaro uyg'unligida namoyon bo'lib, ularda badiiy-ijodiy tafakkur, vizual madaniyat va kreativ fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, tasviriy savodxonlik kompetensiyalarini shakllantirishda milliy badiiy meros, san'atshunoslik bilimlari, rangshunoslik va kompozitsiya qonuniyatlari, shuningdek, o'qitishning zamonaviy metodik yondashuvlari muhim nazariy asos sifatida xizmat qiladi. Demak, mazkur paragrafda yoritilgan nazariy yondashuvlar keyingi paragraflarda ishlab chiqiladigan metodik tizimning ilmiy poydevorini belgilab beradi.

1.2. O‘quvchilarda tasviriy savodxonlik kompetensiyalarini shakllantirish muammosining ilmiy-metodik manbalardagi talqinining tahlili

San’at – ijtimoiy ong va faoliyatning o‘ziga xos shakli sifatida borliqni badiiy obrazlar orqali anglash va ifodalashning muhim vositasi hisoblanadi. Borliqqa estetik munosabatni shakllantirish, uni go‘zallik mezonlari asosida idrok etish va baholash jarayoni shaxsda muayyan badiiy-estetik tayyorgarlikni talab etadi. Bu esa, o‘z navbatida, o‘quvchilarda tasviriy savodxonlikka oid o‘quv kompetensiyalarining shakllanganligini taqozo etadi[5]. Shu ma’noda umumiy o‘rta ta’lim maktablarida o‘qitiladigan “Tasviriy san’at” fani doirasida mazkur kompetensiyalarni shakllantirishga kompleks pedagogik jarayon sifatida yondashish zarur.

Ilmiy-metodik manbalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, tasviriy savodxonlikni shakllantirish masalasi faqat rasm chizish texnikasini o‘rgatish bilan cheklanmaydi, balki o‘quvchilarda badiiy idrok, estetik baholash, vizual fikrlash va obrazli tafakkurni rivojlantirish bilan uzviy bog‘liqdir[6]. Bu esa mazkur jarayonni yaxlit pedagogik tizim sifatida qarashni talab etadi.

Badiiy tasviriy faoliyat qadriyatlari insoniyat sivilizatsiyasining ajralmas qismi bo‘lib, ular asrlar davomida shakllangan estetik me’yorlar, obrazli tafakkur an’analari va go‘zallik haqidagi tasavvurlarni o‘zida mujassam etadi. Ana shu qadriyatlarni o‘quvchilar tomonidan o‘zlashtirilishi ularning nafaqat tasvirlash ko‘nikmalarini, balki san’at asarlarini tushunish, idrok etish va baholash qobiliyatlarini ham rivojlantiradi[7].

Estetik adabiyotlarda go‘zallik oliy qadriyat sifatida talqin qilinib, u inson qalbida quvonch, hayrat va ma’naviy qoniqish uyg‘otuvchi

5 Abdirasilov S. Tasviriy san’atni o’qitish metodikasi. – Toshkent: O’qituvchi, 2010. – 156 b.
6 Sulaymonov A. Badiiy ta’lim nazariyasi va metodikasi. – Toshkent: Fan, 2015. – 184 b.
7 Hasanov R. Tasviriy san’at ta’limi nazariyasi. – Toshkent: Tafakkur, 2018. – 208 b.

hodisa sifatida izohlanadi[8]. Shu bois tasviriy san'at ta'limi jarayonida o'quvchilarda estetik idrok va badiiy baholash ko'nikmalarini shakllantirish muhim nazariy vazifalardan biri hisoblanadi.

Ilmiy manbalarda "baholash" tushunchasi san'at asarining estetik va badiiy qimmatini aniqlash jarayoni sifatida talqin qilinadi. Bunda asarning kompozitsion yaxlitligi, mazmun va shakl birligi, g'oyaviy yuki hamda ta'sirchanligi asosiy mezon sifatida qaraladi[9]. Demak, tasviriy savodxonlik kompetensiyasi tarkibida amaliy tasvirlash mahorati bilan bir qatorda badiiy-estetik baholash salohiyati ham muhim o'rin tutadi.

Tasviriy san'atga oid manbalarda badiiy asarning asosiy tarkibiy jihatlari sifatida material, mavzu, syujet va g'oya ajratib ko'rsatiladi[10]. Ushbu komponentlarni anglash va tahlil qilish o'quvchilarning tasviriy savodxonlikka oid kompetensiyalarini nazariy jihatdan boyitadi.

Masalan, Ispan rassomi Diego Velázquez tomonidan 1656 yilda yaratilgan "Freylinalar (Las Meninas)" asarini tahlil qilish jarayonida o'quvchilar kompozitsiya markazi, fazoviy yechim, obrazlar o'rtasidagi munosabat va nur-soya taqsimotini tahlil qilish orqali nafaqat asar mazmunini anglaydilar, balki badiiy tahlil qilish ko'nikmasini ham egallaydilar. Bu esa tasviriy savodxonlik kompetensiyasining nazariy va amaliy jihatlarini uyg'un rivojlantiradi.

8 Bulatov S. Tasviriy san'at pedagogikasi. – Toshkent: YAngi asr avlodi, 2012. – 176 b.
9 Кузин В.С. Методика преподавания изобразительного искусства в школе. – Москва: Просвещение, 1980. – 224 с.
10 Ростовцев Н.Н. Методика преподавания изобразительного искусства. – Москва: Просвещение, 1989. – 192 с.

Diego Velázquez “Freylinalar (Las Meninas)” 1656 yil

Muallif: – Diyego Velaskes.

Asar nomi: – Freylinalar (Las Meninas).

Yaratilgan yili: – 1656.

Uslubi: – Barokko

Texnikasi: – Kanvasga moybo‘yoq

O‘lchami: – 318 × 276 sm

Saqlanayotgan joyi: – Prado milliy muzeyi, Madrid, Ispaniya

Diyego Velaskesning “Freylinalar (Las Meninas)” asarini tahlili.

Ispan rassomi Diyego Rodriges de Silva-i-Velaskes tomonidan 1656 yilda yaratilgan “Freylinalar (Las Meninas)” asari jahon tasviriy san’ati tarixidagi eng mashhur va eng ko‘p tahlil qilingan asarlardan biri hisoblanadi. Asar hozirgi kunda Madrid shahridagi Prado milliy muzeyida saqlanadi. U moybo‘yoqda kanvasga ishlangan bo‘lib, o‘lchami taxminan 318 × 276 sm ni tashkil etadi.

San’atshunoslikda mazkur asar Velaskes ijodining yuksak cho‘qqisi, ispan barokko san’atining esa eng mukammal namunalaridan biri sifatida baholanadi.

Asarning o‘zbekcha nomini “Freylinalar” deb berish maqsadga muvofiq. Chunki, ispancha “meninas” atamasi saroydagi yosh zodagon qizga xizmat qiluvchi freylinalarni, ya’ni saroy xizmatkor qizlarini anglatadi. Ilmiy matnda birinchi marta asar nomi “Freylinalar (Las Meninas)” tarzida, keyingi o‘rinlarda esa qisqa shaklda “Freylinalar” deb qo‘llanishi to‘g‘ri bo‘ladi. Britannica ham asarni inglizcha “The Maids of Honour” deb beradi.

Mazkur asar barokko uslubida ishlangan bo‘lib, unda realistik tasvirlash, nur va soyaning dramatik munosabati, fazoviy chuqurlik va psixologik ifodalilik ustuvor ahamiyat kasb etadi. Velaskesning kechki ijod davriga xos bo‘lgan erkin va jonli mo‘yqalam yuritish uslubi bu asarda ayniqsa yaqqol namoyon bo‘ladi: yaqindan qaraganda zarbalar erkin va hatto tarqoq ko‘rinsa-da, ma’lum masofadan qaralganda ular yaxlit va hayotiy sahnaga aylanadi. Shu jihatdan asar nafaqat syujet, balki tasviriy texnika nuqtai nazaridan ham alohida qimmatga ega.

Asarda Ispaniya qiroli Filipp IV saroyi muhiti tasvirlangan. Kompozitsiya markazida qirolning qizi – infanta Margarita Tereza joylashgan. Uning ikki tomonida freylinalar, atrofida esa saroy a’zolari, jumladan mitti xizmatchilar, it va boshqa personajlar tasvirlangan. Asarning chap qismida esa rassom Velaskesning o‘zi katta polotnoda ishlayotgan holatda ko‘rsatiladi. Orqa fondagi oynada qirol va qirolichaning aksi ko‘rinadi. Mana shu kompozitsion yechim asarning eng murakkab va qiziqarli jihatlaridan biri bo‘lib, tomoshabinni go‘yo voqea ishtirokchisiga aylantiradi.

“Freylinalar” asarining asosiy badiiy qimmati shundaki, u oddiy saroy sahnasi orqali tasviriy san’atning o‘zi haqida ham mulohaza yuritadi. Asarda rassom, model, tomoshabin va aks ettirilayotgan

voqelik o‘rtasidagi munosabatlar juda murakkab tarzda qurilgan. Orqa fondagi oynada qirol va qirolichaning ko‘rinishi, rassomning polotno oldida turishi va personajlarning qarash yo‘nalishlari fazoviy hamda ma’noviy ko‘pqatlamlikni yuzaga keltiradi. Shu bois mazkur asar san’atshunoslikda ko‘pincha tasviriy san’at tabiati, reallik va illyuziya munosabati haqidagi badiiy-falsafiy asar sifatida talqin qilinadi.

Asardagi yorug‘lik yechimi ham g‘oyat muhim. Nur, avvalo, infanta Margarita obraziga yo‘naltirilgan bo‘lib, uni kompozitsiyaning vizual markaziga aylantiradi. Qolgan personajlar esa turli darajadagi yorug‘ va yarim soyali muhitda beriladi. Bu esa tomoshabin nigohini markazga jamlash bilan birga sahnada hayotiylik, harakat va tabiiy muhit tuyg‘usini kuchaytiradi. Barokko san’atiga xos bo‘lgan nur-soya dramatizmi bu yerda qattiq teatrlashtirilgan shaklda emas, balki juda nozik, hayotiy va psixologik ifodada namoyon bo‘ladi.

Kompozitsion jihatdan asar o‘quvchilar uchun juda boy tahlil ob’ekti hisoblanadi. Unda kompozitsiya markazi, fazoviy chuqurlik, old va orqa plan munosabati, personajlar joylashuvi, qarashlar yo‘nalishi, nur manbai va oyna orqali hosil qilingan vizual effekt kabi ko‘plab tasviriy vositalar uyg‘unlashgan. Shuning uchun “Freylinalar” asarini dars jarayonida tahlil qilish o‘quvchilarda vizual idrok, kompozitsion tahlil, estetik baholash va badiiy mushohada ko‘nikmalarini shakllantirishda samarali amaliy material bo‘lib xizmat qiladi.

Mazkur asarni o‘rganish orqali o‘quvchilar, birinchidan, barokko san’atining uslubiy xususiyatlarini; ikkinchidan, portret va janrli sahna elementlarining bir asarda birlashishini; uchinchidan, rassomning fazo, nur va obrazlar o‘rtasidagi munosabatni qanday qurganini anglaydilar. Bu esa tasviriy savodxonlik kompetensiyalarining kognitiv, operatsion va aksiologik tarkiblarini bir vaqtning o‘zida rivojlantirish imkonini beradi. Shu ma’noda

“Freylinalar” asari nafaqat jahon san’atining durdonasi, balki tasviriy san’at ta’limida ham yuqori didaktik qimmatga ega namuna sifatida baholanishi mumkin.

Tadqiqotchilar ta’kidlashicha, san’at asarining ta’sirchanligi idrok etuvchining estetik tayyorgarligi va badiiy tajribasiga bog‘liq[11]. Shu sababli o‘quvchilarda tasviriy savodxonlik kompetensiyalarini shakllantirish jarayonida ularning nazariy bilimlari va badiiy qabul qilish qobiliyatlarini uyg‘un rivojlantirish muhim ahamiyatga ega.

Ilmiy-metodik manbalarda san’atshunoslikka oid bilimlar tasviriy savodxonlik kompetensiyalarini rivojlantirishda muhim omil sifatida qaraladi. Ayniqsa, asarni tahlil qilish, uning mazmuni va badiiy tilini anglash jarayoni o‘quvchilarda mustaqil fikr va asoslangan munosabat shakllantiradi[12].

Masalan, The Night Watch asarini o‘rganishda o‘quvchilar harakat dinamikasi, nurning kompozitsiyadagi roli va obrazlar xarakterini tahlil qiladilar. Bu esa ularda vizual tahlil va estetik baholash kompetensiyalarini rivojlantiradi.

Muallif: – Rembrandt van Reyn.

Asar nomi: – Tungi qo‘riqchilar (The Night Watch).

Yaratilgan yili: – 1642.

Uslubi: – Barokko.

Texnikasi: – Kanvasga moybo‘yoq.

O‘lchami: – 363 × 437 sm.

Saqlanayotgan joyi: – Reyksmuzeum, Amsterdam, Niderlandiya.

11 Шпикалова Т.Я. Изобразительное искусство и художественный труд. – Москва: Просвещение, 2005. – 240 с.

12 Лернер И.Я. Дидактические основы методов обучения. – Москва: Педагогика, 1981. – 186 с.

Rembrandt van Reyn. Tungi qo‘riqchilar (The Night Watch). 1642 y.

Rembrandt van Rijnning “Tungi qo‘riqchilar (The Night Watch)” asarini tahlili.

Niderlandiyalik mashhur rassom Rembrandt van Rijn tomonidan 1642 yilda yaratilgan “Tungi qo‘riqchilar (The Night Watch)” asari jahon tasviriy san’ati tarixidagi eng mashhur va ta’sirchan asarlardan biri hisoblanadi. Asar hozirgi kunda Rijksmuseum da saqlanadi. U moybo‘yoqda kanvasga ishlangan bo‘lib, o‘lchami taxminan 363 × 437 sm ni tashkil etadi.

Asarning asli nomi “Kapitan Frans Banning Kok rotasi chiqishi” (Militia Company of Captain Frans Banning Cocq) bo‘lib, “The Night Watch” nomi keyinchalik berilgan. Bu nom asarning qorong‘u tusda ko‘rinishi sabab paydo bo‘lgan bo‘lib, aslida asarda kunduzgi sahna tasvirlangan. Vaqt o‘tishi bilan lak qatlami qorong‘ulashgani tufayli u tun manzarasidek qabul qilingan.

Mazkur asar barokko san’atiga xos bo‘lgan dramatizm, harakatchanlik va nur-soya kontrasti bilan ajralib turadi. Rembrandt asarda an’anaviy guruh portreti uslubini buzib, uni dinamik, harakatdagi sahnaga aylantirgan. Bu esa asarni o‘sha davr uchun innovatsion va noan’anaviy badiiy yechim sifatida namoyon qiladi.

Kompozitsiya markazida kapitan Frans Banning Kok va uning yordamchisi leytenant Villem van Ryoytenbyurg tasvirlangan. Ular

harakat holatida berilgan bo‘lib, butun kompozitsiyada dinamika va harakat tuyg‘usini hosil qiladi. Asardagi personajlar tartib bilan saf tortib turish o‘rniga turli holatlarda – harakatda, tayyorgarlikda va muloqot jarayonida tasvirlangan. Bu esa sahnaga hayotiylik va realizm baxsh etadi.

Asarning eng muhim badiiy xususiyatlaridan biri – nur va soya (chiaroscuro) usulining mahorat bilan qo‘llanilishidir. Yorug‘lik ayrim personajlarga yo‘naltirilib, kompozitsiya markazini belgilaydi. Xususan, kapitan va leytenant obrazlari yorug‘lik orqali ajratib ko‘rsatiladi. Shu bilan birga, oltin rang libosdagi qiz obrazi ham yorug‘lik markazlaridan biri bo‘lib, u kompozitsiyaga simvolik va estetik mazmun qo‘shadi.

Amaliy tahlil nuqtai nazaridan: “Tungi qo‘riqchilar” asari o‘quvchilarda quyidagi kompetensiyalarni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega:

– kompozitsiyada harakat va dinamikani anglash;

– nur va soya orqali obrazni ajratish;

– vizual markazlarni aniqlash;

– personajlar o‘rtasidagi munosabatni tahlil qilish.

Masalan, o‘quvchilar asarni tahlil qilish jarayonida qaysi personajlar yorug‘lik orqali ajratilganini, qaysi qismi ikkinchi darajada qolganini va buning sababini mustaqil izohlashga o‘rganadilar. Bu esa ularda vizual tahlil va estetik baholash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Asarning yana bir muhim jihati – uning psixologik ta’siridir. Rembrandt personajlarni faqat tashqi ko‘rinishda emas, balki ichki holati bilan birga ifoda etadi. Har bir obrazda harakat, kayfiyat va emotsional holat seziladi. Bu esa asarning ta’sirchanligini yanada oshiradi.

Kompozitsion jihatdan asarda diagonal qurilish ustuvor bo‘lib, bu harakat va dinamikani kuchaytiradi. Personajlarning joylashuvi, harakat yo‘nalishi va nur taqsimoti bir-biri bilan uyg‘un holda kompozitsion yaxlitlikni ta’minlaydi.

Mazkur asarni tasviriy san’at darslarida o‘rganish o‘quvchilarda

badiiy idrok, vizual tahlil, kompozitsion fikrlash va estetik baholash qobiliyatlarini shakllantirishda juda samarali hisoblanadi. Shuningdek, u tasviriy san'atda realizm, harakat va dramatizm tushunchalarini chuqur anglash imkonini beradi.

Shu ma'noda "Tungi qo'riqchilar" asari nafaqat jahon san'atining durdonasi, balki tasviriy san'at ta'limida yuqori didaktik ahamiyatga ega bo'lgan ilmiy-amaliy manba sifatida baholanadi.

Badiiy merosni o'rganish o'quvchilarning madaniy dunyoqarashini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega[13]. Shu nuqtai nazardan, tarixiy va zamonaviy san'at namunalarini uyg'un o'rganish o'quvchilarda san'atning davriy rivojlanishi haqida yaxlit tasavvur hosil qiladi.

Kamoliddin Behzod. Layli va Majnun uchrashuvi. XV–XVI asrlar.

Muallif: – Kamoliddin Behzod.

Asar nomi: – Layli va Majnun uchrashuvi.

Yaratilgan davr: – XV-XVI asrlar.

13 Краевский В.В. Содержание образования: вперед к прошлому. – Москва: Педагогическое общество России, 2001. – 320 с.

Uslubi: – Sharq miniatura san’ati.

Texnikasi: – Qog‘ozda miniatyura (bo‘yoq va siyoh).

Yo‘nalishi: – Temuriylar davri san’ati.

Kamoliddin Behzodning “Layli va Majnun uchrashuvi” asarini tahlili.

Sharq miniatyura san’atining yirik namoyandalaridan biri bo‘lgan Kamoliddin Behzod tomonidan yaratilgan “Layli va Majnun uchrashuvi” asari badiiy merosning yuksak namunasi sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu asar XV asr oxiri – XVI asr boshlariga mansub bo‘lib, Temuriylar davri miniatyura san’atining eng mukammal namunalaridan biri hisoblanadi.

Asar sharqona miniatyura uslubida ishlangan bo‘lib, unda kompozitsiya, rang va obrazli ifoda o‘ziga xos uslubiy uyg‘unlikda namoyon bo‘ladi. Miniatyura san’atiga xos ravishda asarda fazo shartli ravishda tasvirlangan bo‘lib, realistik perspektivadan ko‘ra dekorativ va ramziy yechimlar ustuvor ahamiyat kasb etadi. Barcha elementlar – tabiat manzarasi, arxitektura, inson obrazlari – bir butun kompozitsion tizimda uyg‘unlashgan.

Kompozitsiya markazida Layli va Majnun obrazlari joylashgan bo‘lib, ularning holati va o‘zaro munosabati orqali asarning asosiy g‘oyasi – muhabbat va ruhiy iztirob ifoda etilgan. Obrazlar atrofidagi muhit – daraxtlar, hayvonlar, sahro manzarasi – simvolik mazmunga ega bo‘lib, u inson his-tuyg‘ularini tabiat orqali ifodalashga xizmat qiladi.

Asarda rang yechimi alohida ahamiyatga ega. Behzod ranglarni juda nozik va uyg‘un qo‘llab, kompozitsiyada ritm va muvozanatni ta’minlagan. Yorqin va toza ranglar nafaqat estetik go‘zallikni, balki obrazlarning emotsional holatini ham ifodalaydi. Bu holat o‘quvchilarga rangning badiiy ifoda vositasi sifatidagi ahamiyatini tushunishda muhim didaktik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Amaliy tahlil nuqtai nazaridan: Ushbu asarni dars jarayonida tahlil qilish orqali o‘quvchilar:

– milliy miniatyura uslubining xususiyatlarini anglash

– dekorativ kompozitsiyani tushunish

– rang uyg‘unligini tahlil qilish

– obraz va muhit o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlash kabi ko‘nikmalarni egallaydilar.

Masalan, o‘quvchilardan asardagi ranglar qanday kayfiyatni ifoda etayotgani, personajlar markazda qanday joylashgani va nima uchun real perspektiva emas, balki shartli fazo qo‘llangani haqida fikr yuritish talab etiladi. Bu esa ularda tahlil, taqqoslash va umumlashtirish qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Mazkur asarni o‘rganish o‘quvchilarda nafaqat badiiy idrokni, balki milliy madaniy merosga hurmat va qiziqishni ham shakllantiradi. Shu jihatdan Behzod ijodi tasviriy savodxonlik kompetensiyalarini shakllantirishda muhim didaktik manba sifatida xizmat qiladi.

Jahon va milliy tasviriy san’at namunalarini qiyosiy tahlil qilish o‘quvchilarda tasviriy savodxonlik kompetensiyalarini shakllantirishda muhim didaktik ahamiyatga ega. Xususan, Las Meninas, The Night Watch va Layli va Majnun uchrashuvi asarlarini o‘zaro taqqoslash orqali turli madaniyat va badiiy maktablarga xos umumiy va farqli jihatlarni aniqlash mumkin.

Mazkur asarlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, yevropa barokko san’atida realizm, fazoviy chuqurlik, nur va soya orqali obraz yaratish ustuvor bo‘lsa, sharq miniatyura san’atida dekorativlik, ramziylik va shartli fazo yetakchi o‘rin tutadi. Masalan, Velaskes asarida real makon va vizual illyuziya ustuvor bo‘lsa, Rembrandt asarida harakat va dramatizm kuchli namoyon bo‘ladi. Behzod miniatyurasida esa obrazlar simvolik va estetik uyg‘unlik asosida quriladi.

Bu kabi qiyosiy tahlil o‘quvchilarda:

– turli uslublarni ajratish

– kompozitsion yechimlarni solishtirish

– rang va nurning rolini anglash

– milliy va jahon san’ati o‘rtasidagi bog‘liqlikni tushunish kabi muhim kompetensiyalarni shakllantiradi.

Shu jihatdan, qiyosiy tahlil usuli tasviriy san’at ta’limida o‘quvchilarning badiiy tafakkurini rivojlantirish va ularda chuqur tahlil qilish qobiliyatini shakllantirishda samarali pedagogik vosita hisoblanadi.

1.2-jadval.

Jahon va milliy tasviriy san’at asarlarining qiyosiy tahlili

Ko‘rsatkich	**“Freylinalar (Las Meninas)”**	**“Tungi qo‘riqchilar (The Night Watch)”**	**Layli va Majnun**
Muallif	Diego Velázquez	Rembrandt	Kamoliddin Behzod
Davr	XVII asr	XVII asr	XV-XVI asr
Uslub	Barokko, realizm	Barokko, dramatizm	Sharq miniatyurasi
Fazo	Real perspektiva	Chuqur fazo	Shartli fazo
Nur va rang	Tabiiy nur	Kontrast nur-soya	Dekorativ rang
Kompozitsiya	Statik-dinamik	Dinamik	Simmetrik-dekorativ
Obraz	Hayotiy	Harakatda	Ramziy
Asosiy g‘oya	Real hayot	Jamiyat va harakat	Muhabbat va ruhiyat

Mazkur jadvalda jahon va milliy tasviriy san’at namunalarining asosiy badiiy-uslubiy xususiyatlari qiyosiy tahlil qilingan. Unda yevropa barokko san’ati namunalari bo‘lgan “Freylinalar (Las Meninas)” va “Tungi qo‘riqchilar (The Night Watch)” asarlari hamda sharq miniatyura san’atiga mansub Layli va Majnun uchrashuvi asari o‘zaro solishtirilgan.

Qiyosiy tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, yevropa tasviriy san’atida realizm, fazoviy chuqurlik va nur-soya munosabati asosiy badiiy vositalar sifatida namoyon bo‘lsa, sharq miniatyura san’atida dekorativlik, ramziylik va shartli fazo ustuvor ahamiyat kasb etadi. Bu farqlar har bir madaniyatning badiiy tafakkuri, estetik qarashlari va tarixi bilan uzviy bog‘liqdir.

Shu bilan birga, tahlil shuni ham ko‘rsatadiki, har uchala asarda kompozitsiya, obraz va g‘oya birligi saqlangan bo‘lib, ular turli uslublarda bo‘lsa-da, umumiy badiiy maqsad – inson, jamiyat va estetik qadriyatlarni ifoda etishga xizmat qiladi. Bu holat tasviriy san’atning universal tabiati va uning madaniyatlararo ahamiyatini tasdiqlaydi.

Mazkur jadval o‘quvchilarda qiyosiy tahlil qilish, badiiy xususiyatlarni solishtirish, umumiy va farqli jihatlarni aniqlash kabi muhim intellektual va vizual kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Shu jihatdan, jadval tasviriy san’at ta’limida nazariy bilimlarni tizimlashtirish va amaliy tahlil ko‘nikmalarini rivojlantirishda samarali didaktik vosita hisoblanadi.

Qiyosiy tahlil natijalarini umumlashtirish maqsadida tasviriy san’atda turli uslub va yondashuvlarning o‘zaro bog‘liqligi modellashtirildi (1.2-rasm).

1.2-rasm.

Tasviriy san’atda uslub va tahlil yo‘nalishlarining qiyosiy modeli

Mazkur sxema tasviriy san’atda yevropa va Sharq badiiy maktablarining asosiy xususiyatlarini hamda ularni qiyosiy tahlil qilish orqali hosil bo‘ladigan integrativ tushunchalarni ifodalaydi. U orqali o‘quvchilar turli badiiy yondashuvlarni solishtirish, ularning umumiy va farqli jihatlarini aniqlash va badiiy tafakkurni chuqurlashtirish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Tasviriy san’atning kommunikativ tabiati uning yana bir muhim xususiyati hisoblanadi. San’at asari orqali muallifning dunyoqarashi va munosabati ifoda etilsa, tomoshabin ushbu obrazlar orqali ma’lum ma’noni qabul qiladi va unga munosabat bildiradi[14]. Bu jarayon o‘quvchilarda badiiy muloqot madaniyatini shakllantirishga xizmat qiladi.

Pedagogik tadqiqotlarda ta’lim mazmunini integrativ asosda tashkil etish, bilim, ko‘nikma, ijodiy faoliyat va munosabatlarni uyg‘unlashtirish muhim didaktik tamoyil sifatida qaraladi[15]. Bu yondashuv tasviriy san’at ta’limida ham dolzarb bo‘lib, o‘quvchilarning

14 Коменский Я.А. Великая дидактика. – Москва: Педагогика, 1982. – 256 с.
15 Eisner E.W. The Arts and the Creation of Mind. – New Haven: Yale University Press, 2002. – 272 p.

badiiy va amaliy tajribasini birgalikda rivojlantirishni talab etadi.

Ijtimoiy tajriba avloddan avlodga o‘tadigan madaniy va ma’naviy boyliklar tizimi sifatida ta’lim orqali o‘zlashtiriladi[16]. Shu jihatdan “Tasviriy san’at” fani o‘quvchilarda tabiat va jamiyatga nisbatan badiiy munosabatni shakllantirishda muhim vosita hisoblanadi.

Shunday qilib, ilmiy-metodik manbalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, o‘quvchilarda tasviriy savodxonlik kompetensiyalarini shakllantirish ko‘pqirrali va integrativ pedagogik jarayon bo‘lib, u badiiy idrok, estetik baholash, san’atshunoslik bilimlari va ijodiy faoliyatning uzviy birligida namoyon bo‘ladi.

Xulosa qilib aytganda, mazkur muammoni samarali hal etish uchun ilmiy-metodik manbalardagi mavjud qarashlarni tahlil qilish, umumlashtirish va ularni zamonaviy didaktik yondashuvlar bilan boyitish muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi.

I BOB BO‘YICHA UMUMIY ILMIY XULOSA

Mazkur bobda o‘quvchilarda tasviriy savodxonlikka oid o‘quv kompetensiyalarini shakllantirishning nazariy-metodologik asoslari tizimli va kompleks yondashuv asosida tahlil qilindi. Tadqiqot jarayonida tasviriy savodxonlik kompetensiyasi o‘quvchining badiiy-estetik idroki, nazariy bilimlari, amaliy ko‘nikmalari hamda ijodiy faoliyatining o‘zaro uyg‘un integratsiyasi sifatida namoyon bo‘lishi ilmiy jihatdan asoslab berildi.

Ilmiy-nazariy manbalar tahlili shuni ko‘rsatdiki, tasviriy savodxonlik kompetensiyalarini shakllantirish jarayoni ko‘pqirrali va ko‘p omilli pedagogik tizim bo‘lib, unda badiiy idrok, estetik baholash, san’atshunoslik bilimlari, tasviriy-ifodaviy vositalarni anglash hamda ijodiy faoliyat tajribasi o‘zaro uzviy bog‘liq holda rivojlanadi. Bu esa mazkur jarayonni faqat alohida elementlar yig‘indisi sifatida emas, balki yaxlit didaktik tizim sifatida tashkil

16 Freedman K. Teaching Visual Culture: Curriculum, Aesthetics and the Social Life of Art. – New York: Teachers College Press, 2003. – 190 p.

etish zarurligini asoslaydi.

Tadqiqot natijalari tasviriy san'at ta'limida o'quvchilarning tasviriy savodxonligini shakllantirish faqat nazariy bilimlar yoki amaliy ko'nikmalarni o'zlashtirish bilan cheklanmasdan, balki ularning badiiy-ijodiy faoliyatini maqsadli tashkil etish, estetik dunyoqarashini rivojlantirish va vizual madaniyatini shakllantirish bilan uzviy bog'liq ekanini ko'rsatdi. Shu jihatdan, kompetensiyaviy yondashuv asosida ta'lim mazmunini qayta ko'rib chiqish va uning amaliy-ijodiy yo'nalishini kuchaytirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Shu bilan birga, jahon va milliy tasviriy san'at namunalarini qiyosiy tahlil qilish natijalari o'quvchilarda badiiy tafakkurni rivojlantirish, vizual tahlil ko'nikmalarini shakllantirish va estetik baholash madaniyatini oshirishda muhim didaktik imkoniyatlarga ega ekanini ko'rsatdi. Bu esa tasviriy san'at ta'limi mazmuniga milliy va umuminsoniy badiiy merosni integratsiya qilish zarurligini ilmiy jihatdan asoslaydi.

Tadqiqot doirasida olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatdiki, mavjud ilmiy qarashlar va amaliyot tasviriy savodxonlik kompetensiyalarini shakllantirish jarayonini yanada samarali tashkil etish uchun uning metodik tizimini takomillashtirish, didaktik shart-sharoitlarini aniqlash va zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida qayta loyihalash zarurligini taqozo etadi.

Demak, o'quvchilarda tasviriy savodxonlikka oid o'quv kompetensiyalarni shakllantirishning nazariy asoslari aniqlangan holda, mazkur jarayonni amaliyotda samarali tashkil etishning metodik mexanizmlarini ishlab chiqish dolzarb ilmiy vazifa sifatida maydonga chiqadi. Bu esa tadqiqotning keyingi bosqichi – tasviriy san'at ta'limida mazkur kompetensiyalarni shakllantirishning didaktik imkoniyatlari va metodik tizimini takomillashtirishga bag'ishlangan ikkinchi bob mazmunini mantiqan belgilab beradi.

II BOB. O‘QUVCHILARDA TASVIRIY SAVODXONLIKKA OID O‘QUV KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISHNING METODIK TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI

Zamonaviy ta’lim tizimida o‘quvchilarda tasviriy savodxonlikka oid o‘quv kompetensiyalarni shakllantirish jarayonini samarali tashkil etish nazariy asoslarni amaliyot bilan uzviy bog‘lashni talab etadi. Ayniqsa, kompetensiyaviy yondashuv sharoitida ta’lim mazmunini faqat bilim berishga emas, balki o‘quvchining badiiy-ijodiy faoliyatini rivojlantirishga yo‘naltirish ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Shu jihatdan, tasviriy san’at ta’limida mazkur kompetensiyalarni shakllantirishning metodik tizimini takomillashtirish va uning didaktik imkoniyatlarini aniqlash dolzarb ilmiy-amaliy vazifalardan biri hisoblanadi.

I bobda tasviriy savodxonlik kompetensiyalarini shakllantirishning nazariy-metodologik asoslari tahlil qilinib, mazkur jarayonning mazmuni, tuzilmasi va komponentlari aniqlashtirilgan edi. Ushbu nazariy xulosalar mazkur bobda ularni amaliyotga tatbiq etish, ya’ni tasviriy san’at ta’limida kompetensiyalarni shakllantirishning samarali metodik mexanizmlarini ishlab chiqish uchun ilmiy poydevor bo‘lib xizmat qiladi.

Mazkur bobda o‘quvchilarda tasviriy savodxonlikka oid o‘quv kompetensiyalarni shakllantirishning takomillashtirilgan metodik tizimi tahlil qilinib, uning tarkibiy komponentlari (maqsad, mazmun, metod, shakl va natija) o‘zaro bog‘liqlikda ko‘rib chiqiladi. Shu bilan birga, ta’lim mazmunini didaktik loyihalash, o‘qitish shakl va metodlarini optimallashtirish, zamonaviy pedagogik texnologiyalardan (loyihaviy ta’lim, interaktiv usullar, raqamli vositalar) samarali foydalanish orqali o‘quvchilarning badiiy-ijodiy

faoliyatini rivojlantirish imkoniyatlari yoritiladi.

Alohida e'tibor tasviriy san'at darslarida o'quvchilarning vizual idroki, estetik baholash qobiliyati, obrazli va kreativ fikrlashini rivojlantirishga xizmat qiluvchi didaktik shart-sharoitlarni aniqlashga qaratiladi. Bu jarayonda o'quvchining faol sub'ekt sifatida ishtirok etishi, uning mustaqil ijodiy faoliyatini tashkil etish, badiiy tahlil va qiyosiy yondashuvlardan foydalanish muhim pedagogik omil sifatida qaraladi.

Shuningdek, bob doirasida kompetensiyaviy yondashuv asosida o'quv jarayonini tashkil etishning samarali usullari va modellari ilmiy jihatdan asoslanib, ularning amaliyotda qo'llanilish mexanizmlari ochib beriladi. Bu esa tasviriy san'at ta'limi jarayonini innovatsion va natijaga yo'naltirilgan pedagogik tizim sifatida tashkil etish imkonini yaratadi.

Natijada mazkur bob tasviriy san'at ta'limida o'quvchilarda tasviriy savodxonlikka oid o'quv kompetensiyalarni shakllantirishning takomillashtirilgan metodik tizimini amaliyotga joriy etish uchun ilmiy-metodik asos bo'lib xizmat qiladi hamda tadqiqotning keyingi paragraflarida ishlab chiqiladigan didaktik yechimlar uchun mantiqiy asos yaratadi.

2.1. Tasviriy san'at ta'limida o'quvchilarning o'quv kompetensiyalarini shakllantirish tizimini takomillashtirishning pedagogik talablari

Jamiyatning ta'lim tizimiga qo'yadigan asosiy talablaridan biri – uni zamon ehtiyojlari va ijtimoiy buyurtma asosida izchil takomillashtirib borishdan iborat. Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasi ta'lim siyosati kompetensiyaviy yondashuvga asoslanib, ta'lim oluvchilarda hayotiy, kasbiy va fanga oid kompetensiyalarni shakllantirishni ustuvor vazifa sifatida belgilamoqda [2; 7]. Shu ma'noda umumiy o'rta ta'lim maktablarida "Tasviriy san'at" o'quv

fanini o‘qitish jarayonida o‘quvchilarda tasviriy savodxonlikka oid o‘quv kompetensiyalarini shakllantirish tizimini takomillashtirish dolzarb pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi.

An’anaviy ta’lim yondashuvida asosiy e’tibor o‘qituvchi tomonidan ma’lum axborotni bayon qilish va o‘quvchi tomonidan uni xotirada saqlab qolishga qaratiladi. Bunda bilim ko‘proq tayyor ma’lumotni o‘zlashtirish sifatida tushuniladi. Biroq kompetensiyaviy yondashuv sharoitida bu yetarli emas. Chunki, zamonaviy ta’lim o‘quvchining faqat ma’lumotni bilishini emas, balki uni amaliy faoliyatda qo‘llay olishini, muammoli vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilishini, ijodiy yondashuv ko‘rsata olishini ham talab etadi [15; 21; 24]. Shu bois tasviriy san’at ta’limida ham o‘quvchilarning nazariy bilimlari bilan bir qatorda amaliy tasviriy faoliyati, badiiy idroki, estetik baholashi va ijodiy tafakkurini rivojlantirishga yo‘naltirilgan tizimli yondashuv zarur.

Ta’lim-tarbiya jarayonida qo‘llaniladigan tizimli yondashuv “pedagogik tizim” tushunchasi bilan uzviy bog‘liq. Tasviriy san’at ta’limida pedagogik tizim, bir tomondan, ta’lim maqsadi, mazmuni, shakllari, metodlari va natijalari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni anglatsa, ikkinchi tomondan, o‘quvchilarda tasviriy savodxonlikka oid o‘quv kompetensiyalarini bosqichma-bosqich shakllantirish va rivojlantirishga xizmat qiladigan faoliyat turlari tizimini ifoda etadi [28; 16]. Shu ma’noda uzviylik va uzluksizlik tamoyillari mazkur jarayonning muhim pedagogik talablaridan biri hisoblanadi.

M. Ochilov ta’kidlaganidek, tizimli yondashuv ilmiy bilish metodologiyasi va pedagogik amaliyotning universal yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, ta’lim-tarbiyani yaxlit pedagogik tizim sifatida qarashni taqozo etadi. Bu yondashuvda tahlil obyekti alohida bir element emas, balki uning boshqa qismlar bilan o‘zaro bog‘liq holdagi yaxlit tuzilmasi hisoblanadi [32]. Tasviriy san’at ta’limi misolida bu hol kompozitsiya, konstruksiya, komponovka, shakl, mazmun, nisbat,

perspektiva, rang va boshqa nazariy-amaliy tushunchalarning o‘zaro aloqadorligini hisobga olishni talab etadi.

Tizimli yondashuvda bir qator muhim didaktik prinsiplarga tayangan holda ish olib borish zarur. Jumladan, mavhumlikdan yaqqollikka qarab borish, tahlil va sintez birligi, mantiqiylik va tarixiylik uyg‘unligi, obyektdagi bog‘lanishlar hamda o‘zaro ta’sirlarning turli xil ko‘rinishlarini anglash, tuzilish va vazifa birligini ta’minlash kabi qoidalar tasviriy san’at ta’limida ham muhim ahamiyat kasb etadi [29; 26]. Masalan, kompozitsiyaga oid bilimlarni o‘rgatishda o‘quvchilarga yaxlitlik qonuni, shakl va mazmun birligi, kontrast, rang munosabatlari, hajmdorlik va yassilik, yorug‘ va soya, iliq va sovuq ranglar kabi nazariy tushunchalarni amaliy mashqlar bilan uyg‘un holda yetkazish talab etiladi. Bu jarayonda fikrlash, hissiy qabul qilish, tasavvur va intuitsiya kabi ijodiy kuchlarning faollashuvi o‘quvchilarda tasviriy savodxonlikka oid kompetensiyalarning shakllanganlik darajasini belgilovchi muhim mezon sifatida namoyon bo‘ladi.

Tasviriy san’at darlarida o‘quvchilarda sohaga oid kompetensiyalarni shakllantirish qator pedagogik talablarga asoslanishi lozim. Avvalo, o‘qish-o‘qitish jarayonini o‘zaro bog‘liq bosqichlar, amallar va vazifalarga ajratish, ta’lim natijasiga erishish uchun zarur harakatlarni bosqichma-bosqich muvofiqlashtirish, shuningdek, loyihalashtirilgan barcha ish va amallarni izchil amalga oshirish talab qilinadi. Bunda bilim, dunyoqarash, badiiy uslub, badiiy did, tasviriy mahorat va ijodiy mustaqillik kabi tarkibiy komponentlar ham alohida e’tiborga olinadi [39; 22].

Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, o‘quvchilarning tasviriy savodxonlikka oid o‘quv kompetensiyalari, avvalo, ularning amaliy faoliyatida namoyon bo‘ladi [18; 24]. Masalan, manzara kompozitsiyasini bajarish jarayonida o‘quvchi manzara janri tarixi, uning o‘ziga xos xususiyatlari, kompozitsiya markazi, rang va tus

munosabatlari, fazoviy yechim, mutanosiblik va kolorit haqida muayyan nazariy bilimga ega bo‘lishi lozim. Shu bilan birga, u jahon va milliy manzarachi rassomlar ijodini o‘rganishi, tahlil qilishi va ular asosida shaxsiy badiiy xulosa chiqara olishi kerak. Ana shundagina nazariy bilimlar amaliy tasviriy-ijodiy faoliyat bilan uyg‘unlashib, kompetensiya shakllanishining real natijasi yuzaga chiqadi.

Tasviriy san’at ta’limida tadqiqiy-ijodiy yondashuv ham muhim pedagogik talablardan biridir. Bunday yondashuv o‘quvchilardan yangi bilimlarni mustaqil o‘zlashtirish, faoliyatning yangi usullarini topish, faollik, tashabbuskorlik va ijodkorlikni namoyon etishni talab qiladi. Bu jarayonda o‘qituvchi rahbar va yo‘naltiruvchi sifatida ishtirok etib, o‘quvchining shaxsiy tashabbusini qo‘llab-quvvatlaydi, uning qiziqishlari va fikrlarini inobatga oladi [13; 16]. Masalan, reklama dizayni, interyer kompozitsiyasi yoki kitobat san’atiga oid mavzularni o‘rganishda o‘quvchilarga ijodiy muammoli topshiriqlar berish, ularni izlanishga undash tasviriy savodxonlik kompetensiyalarini shakllantirishda samarali hisoblanadi.

Ayni paytda maktab amaliyotida “Tasviriy san’at” fanini o‘qitish ko‘p hollarda an’anaviy dars modeli asosida tashkil etilmoqda. An’anaviy dars, odatda, o‘qituvchi markazida qurilgan bo‘lib, mavzuni bayon qilish, tushuntirish, mustahkamlash va yakunlash bosqichlaridan iborat bo‘ladi. Bunday model ma’lum darajada zarur bo‘lsa-da, u o‘quvchilarni ta’lim jarayonining faol subyektiga aylantirish uchun yetarli emas [19]. Shu sababli an’anaviy shaklni saqlagan holda uni o‘quvchilar faolligini oshiradigan zamonaviy metodlar bilan boyitish lozim.

Buning uchun dars jarayonini oqilona va tartibli tashkil etish, o‘quvchilarning qiziqishi va faolligini rag‘batlantirish, o‘quv materialini kichik qismlarga ajratish, bahs-munozara, aqliy hujum, kichik guruhlarda ishlash, rolli o‘yinlar, tadqiqiy topshiriqlar kabi usullardan unumli foydalanish talab etiladi [32; 26]. Masalan,

“Qishloq manzarasi” kompozitsiyasini bajarish jarayonida o‘quvchilarni kichik guruhlarga ajratib, qishloq, shahar va sanoat manzaralarining farqlarini muhokama qilish, keyin esa kompozitsion eskizlar ishlashga yo‘naltirish ularning kuzatuvchanligi, fikrlashi va rang munosabatlarini anglashini faollashtiradi. Bunday yondashuv kompozitsiyada yaxlitlik, ifodaviylik va rang uyg‘unligini ta’minlashga zamin yaratadi.

Didaktik jarayonning ilmiy-pedagogik asoslarini anglash har bir o‘qituvchi uchun zarur. Chunki, didaktik jarayon pedagogik texnologiyaning asosini tashkil etib, belgilangan vaqt ichida ta’lim maqsadiga erishishning samarali yo‘llarini belgilaydi. Bu jarayonni shartli ravishda motivatsiya, o‘quv-bilish faoliyati va boshqarish komponentlari birligi sifatida qarash mumkin. Ayniqsa, motivatsiya bosqichi muhim bo‘lib, u o‘quvchilar diqqatini mavzuga jalb qilish, qiziqish uyg‘otish va ularni faol bilish jarayoniga kiritish vazifasini bajaradi [16].

Motiv tushunchasi ehtiyoj, intilish, qiziqish va mayl kabi omillarni qamrab oladi. Tasviriy san’at ta’limida o‘quvchining mazkur fanga qiziqishi, tasviriy faoliyatga moyilligi va ijodiy faollikka tayyorligi kompetensiyalarning barqaror shakllanishi uchun asos bo‘ladi [17; 32]. Shu bois o‘qituvchi har bir dars maqsadi va mazmuniga mos motivatsion usullarni tanlashi, muammoli vaziyatlar yaratishi, qiziqarli faktlar va obrazli misollardan foydalanishi lozim.

O‘quvchilarni darsga faol jalb qilishning samarali shakllaridan biri – muammoli vaziyatlar va muammoli topshiriqlardan foydalanishdir. Bunday vaziyatda o‘quvchi muammoni anglash, yechim izlash, yangi bilim va yangi harakat usullarini topish jarayoniga kirishadi [19]. Masalan, kitobat san’ati bo‘yicha kompozitsiya ishlashda o‘quvchilar muqova, titul varaq, illyustratsiya, xotima bezagi, harf va sarlavha yechimlarini mustaqil izlab topadilar. Bu jarayon ularning kompozitsion fikrlashi, badiiy didi, tasviriy ifodaviy vositalarni

tanlash mahorati va umumiy tasviriy savodxonligini namoyon qiladi.

Tadqiqotning tajriba-sinov ishlariga tayyorgarlik bosqichida o‘quvchilarda tasviriy savodxonlikka oid o‘quv kompetensiyalarini baholash mezonlarini ishlab chiqishga alohida e’tibor qaratildi. Chunki, mazkur kompetensiyalarning shakllanganlik darajasini aniqlash umumiy taassurot asosida emas, balki aniq va ilmiy asoslangan mezonlar yordamida amalga oshirilishi lozim.

Bu mezonlarni belgilashda, avvalo, o‘quvchilarning tasviriy san’at turlari va janrlari, me’morchilik, amaliy bezak san’ati, dizayn va san’atshunoslik asoslariga oid nazariy bilimlari, shuningdek, ularni amaliy faoliyatda qo‘llay olish darajasi hisobga olindi. Shu bilan birga, tasviriy qonuniyatlar va ifodaviy vositalardan maqsadga muvofiq foydalanish, komponovka, mutanosiblik, perspektiva, rangshunoslik, obrazlilik, statika va dinamika, kompozitsion aksent, tasvirning yakunlanganligi hamda ijodiy mustaqillik kabi parametrlar baholashning muhim ko‘rsatkichlari sifatida belgilandi [15; 22].

Xususan, komponovka tasviriy savodxonlikning eng muhim mezonlaridan biri sifatida qaraldi. Chunki, obyektni tasvir yuzasida to‘g‘ri joylashtirish, kompozitsion muvozanatni ta’minlash, rang va shakl elementlarini mazmunga muvofiq taqsimlash kabi jihatlar tasviriy ishning savodliligi va mazmunliligini belgilaydi. Shuningdek, obrazlilik va o‘xshashlik, statika va dinamikani ifodalash, aksent qo‘yish, g‘oya va mazmunga mos ifoda vositalarini tanlash, san’atshunoslikka oid nazariy bilimlarni amaliy faoliyatga tatbiq etish ham tasviriy savodxonlik kompetensiyalarining muhim ko‘rsatkichlari hisoblanadi.

O‘quvchilarning tasviriy savodxonlikka oid o‘quv kompetensiyalarining shakllanganlik darajasi tajriba-sinov ishlarida “yuqori”, “o‘rta” va “past” darajalar bo‘yicha baholandi. Bunda nazariy bilimlar va amaliy faoliyat natijalari bir butun holda ko‘rib

chiqildi. Bu esa baholash jarayonining obyektivligini ta’minlash, tadqiqot natijalarini ilmiy asoslash va keyingi metodik xulosalar chiqarishga zamin yaratdi.

Demak, “Tasviriy san’at” darslarida o‘quvchilarda tasviriy savodxonlikka oid o‘quv kompetensiyalarini shakllantirish tizimini takomillashtirish pedagogik jarayonga yaxlit tizim sifatida yondashishni, o‘quv-bilish faoliyatini maqsadli tashkil etishni, motivatsiyani kuchaytirishni, zamonaviy va faol metodlarni qo‘llashni, shuningdek, baholashning aniq mezonlarini ishlab chiqishni taqozo etadi. Ana shu pedagogik talablarga amal qilish mazkur jarayonning samaradorligini ta’minlovchi muhim shartlardan biri hisoblanadi.

Quyidagi jadvalda umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘quvchilarida tasviriy savodxonlikka oid o‘quv kompetensiyalarining shakllanganlik va rivojlanganlik darajalarini baholash mezonlari tizimlashtirilgan holda keltirildi. Mazkur mezonlar o‘quvchilarning nazariy bilimlari, amaliy tasviriy faoliyati va ijodiy mustaqilligi darajasini kompleks baholash imkonini beradi.

2.1-jadval.

O‘quvchilarda tasviriy savodxonlikka oid o‘quv kompetensiyalarini shakllanganlik darajalarini baholash mezonlari

№	Baholash mezonlari	Yuqori daraja	O‘rta daraja	Past daraja
1	Nazariy bilimlar (san’at turlari, janrlar, me’morchilik, dizayn)	To‘liq va tizimli o‘zlashtirgan, amaliyotda qo‘llay oladi	Asosiy bilimlarga ega, lekin qo‘llashda ayrim kamchiliklar bor	Bilimlar yetarli emas, amaliyotga tatbiq qila olmaydi

2	Tasviriy-ifodaviy vositalardan foydalanish	Vositalarni maqsadga muvofiq va ongli qo‘llaydi	Qo‘llashga harakat qiladi, lekin aniqlik yetishmaydi	Vositalardan noto‘g‘ri yoki samarasiz foydalanadi
3	Komponovka (joylashtirish)	To‘g‘ri va muvozanatli kompozitsiya	Ayrim proporsiya va joylashuv xatolari bor	Kompozitsiyada jiddiy xatolar mavjud
4	Rang va kolorit	Rang uyg‘unligi saqlangan, kolorit aniq	Ayrim rang munosabatlari noto‘g‘ri	Rang tanlashda jiddiy kamchiliklar
5	Obrazlilik va o‘xshashlik	Obraz aniq, ifodali	Obraz qisman ifodalangan	Obraz noaniq yoki mavjud emas
6	Statika va dinamika	Harakat va holat to‘g‘ri ifodalangan	Qisman aks etgan	Umuman hisobga olinmagan
7	Kompozitsion aksent	Asosiy urg‘u to‘g‘ri qo‘yilgan	Urg‘u bor, lekin yetarli emas	Urg‘u mavjud emas
8	Texnika va materialdan foydalanish	Texnika maqsadga muvofiq tanlangan	Qisman mos keladi	Noto‘g‘ri tanlangan
9	San’atshunoslik bilimlari	Asarni tahlil va baholay oladi	Qisman tahlil qiladi	Tahlil qila olmaydi
10	Ishning yakunlanganligi	Ish to‘liq va umumlashtirilgan	Qisman yakunlangan	Yakunlanmagan
11	Ijodiy mustaqillik	Mustaqil va original yechim	Qisman mustaqillik	Mustaqillik yo‘q

Mazkur 2.1-jadvalda o‘quvchilarda tasviriy savodxonlikka oid o‘quv kompetensiyalarini baholashning kompleks mezonlari tizimli ravishda ifodalandi. Unda nazariy bilimlar, amaliy tasviriy

ko‘nikmalar, kompozitsion fikrlash, rangshunoslik, obrazlilik va ijodiy mustaqillik kabi muhim komponentlar o‘zaro uyg‘unlikda qamrab olingan.

Taklif etilgan baholash tizimi o‘quvchilarning nafaqat amaliy ishlarini, balki ularning badiiy-estetik tafakkuri, vizual idroki va ijodiy yondashuvini ham xolis baholash imkonini beradi. Shu jihatdan mazkur mezonlar tasviriy san’at ta’limi samaradorligini aniqlash va uni takomillashtirishda muhim didaktik asos bo‘lib xizmat qiladi [27].

Ilmiy-amaliy qo‘shimcha tahlil.

Tasviriy san’at ta’limida o‘quvchilarda tasviriy savodxonlik kompetensiyalarini shakllantirish samaradorligi ko‘p jihatdan ularning faol amaliy ishtirok darajasiga bog‘liq ekanligi tadqiqotlarda aniqlangan. Xususan, pedagogik kuzatishlar shuni ko‘rsatadiki, o‘quvchilar an’anaviy tushuntirishga asoslangan darslarga nisbatan ijodiy va muammoli topshiriqlar asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlarda ancha faol ishtirok etadilar va yuqori natijalarga erishadilar.

Masalan, tajriba-sinov ishlari jarayonida bir xil mavzuda (“Manzara kompozitsiyasi”) ikki xil metod asosida dars tashkil etildi. Birinchi holatda an’anaviy tushuntirish va namuna asosida ish olib borilgan bo‘lsa, ikkinchi holatda o‘quvchilarga mustaqil ravishda kompozitsiya yechimini topish, rang va shakl munosabatlarini izlash, bir nechta variant ishlab chiqish kabi ijodiy vazifalar berildi.

Natijalar tahlili shuni ko‘rsatdiki:

– an’anaviy usulda ishlagan o‘quvchilarda ishlarning o‘xshashligi va standartlik yuqori bo‘ldi;

– ijodiy-muammoli yondashuvda esa o‘quvchilar ishlarida individuallik, rang yechimlarining xilma-xilligi va kompozitsion mustaqillik aniq namoyon bo‘ldi.

Bu holat tasviriy savodxonlik kompetensiyasi faqat bilim

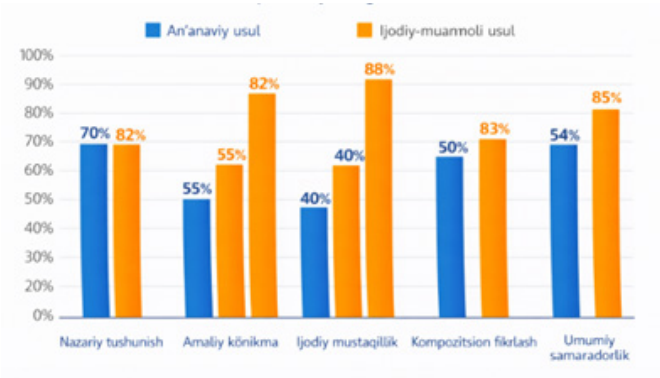
berish orqali emas, balki faol ijodiy faoliyat orqali shakllanishini tasdiqlaydi. Shu jihatdan, tasviriy san'at ta'limida metodik tizimni takomillashtirishda o'quvchilarning mustaqil ijodiy faoliyatini tashkil etish ustuvor pedagogik talab sifatida qaralishi lozim.

Xulosa siftida aytsak, yuqoridagi tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, tasviriy san'at ta'limida kompetensiyaviy yondashuvni samarali amalga oshirish uchun o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlovchi, muammoli va ijodiy topshiriqlarga asoslangan metodlardan foydalanish zarur. Bu esa tasviriy savodxonlik kompetensiyalarining chuqur va barqaror shakllanishini ta'minlaydi.

Tajriba-sinov ishlari natijalarini yanada aniqroq ko'rsatish maqsadida an'anaviy va ijodiy-muammoli o'qitish usullarining samaradorligi qiyosiy tahlil qilindi (2.1-rasm).

2.1-rasm.

Turli o'qitish usullarining tasviriy savodxonlik kompetensiyalariga ta'siri

Mazkur diagramma natijalari shuni ko'rsatadiki, ijodiy-muammoli yondashuv asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni o'quvchilarda tasviriy savodxonlikka oid kompetensiyalarni shakllantirishda an'anaviy usullarga nisbatan ancha yuqori samaradorlikka ega. Ayniqsa, ijodiy mustaqillik (88%) va amaliy ko'nikmalar (85%) ko'rsatkichlarining yuqori bo'lishi mazkur

yondashuvning afzalligini yaqqol namoyon etadi. Bu esa tasviriy san'at ta'limida o'quvchilarning faol ijodiy ishtirokini ta'minlovchi metodlardan foydalanish zarurligini ilmiy jihatdan tasdiqlaydi.

Amaliyotdan misol (keys tahlil).

Tasviriy san'at darslarida ijodiy yondashuvning samaradorligini yanada ochib berish maqsadida miniatyura va dizayn elementlariga asoslangan amaliy keys qo'llanildi. Xususan, o'quvchilarga "Milliy miniatura uslubida kitob muqovasi dizaynini yaratish" mavzusida ijodiy topshiriq berildi.

Ushbu topshiriqda o'quvchilar:

– milliy miniatyura uslubiga xos rang va kompozitsiyani tanlash;

– sarlavha va harf elementlarini badiiy joylashtirish;

– dekorativ va obrazli yechimlar ishlab chiqish kabi vazifalarni mustaqil bajardilar.

Natijada o'quvchilar ishlarida:

– rang uyg'unligi;

– dekorativ kompozitsiya;

– obrazli ifoda;

– ijodiy yondashuv yaqqol namoyon bo'ldi.

Mazkur keys tahlili shuni ko'rsatadiki, dizayn va miniatyura elementlarini integratsiya qilish o'quvchilarning nafaqat tasviriy savodxonligini, balki ularning milliy badiiy tafakkurini ham rivojlantirishga xizmat qiladi.

Yuqorida keltirilgan keys tahlili tasviriy san'at ta'limida amaliy va ijodiy topshiriqlardan foydalanish o'quvchilarda tasviriy savodxonlik kompetensiyalarini shakllantirishning eng samarali yo'llaridan biri ekanini ko'rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, tasviriy san'at ta'limida o'quvchilarda tasviriy savodxonlikka oid o'quv kompetensiyalarini shakllantirish va rivojlantirish jarayonini takomillashtirish, avvalo, unga yaxlit pedagogik tizim sifatida yondashishni talab etadi. Mazkur jarayonda

uzviylik, uzluksizlik, motivatsiya, tadqiqiy-ijodiy faollik, zamonaviy metodlardan foydalanish hamda baholashning aniq mezonlarini belgilash muhim pedagogik talablar sifatida namoyon bo‘ladi.

Shuningdek, o‘quvchilarning nazariy bilimlari bilan amaliy tasviriy faoliyati o‘rtasidagi uyg‘unlik, komponovka, rangshunoslik, kompozitsiya, obrazlilik, statika va dinamika, ijodiy mustaqillik kabi ko‘rsatkichlar tasviriy savodxonlik kompetensiyalarini baholashning muhim mezonlari ekanligi aniqlandi.

Demak, tasviriy san’at ta’limida kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etilgan pedagogik jarayon o‘quvchilarning badiiy-estetik rivojlanishi, ijodiy tafakkuri va amaliy tasviriy mahoratini samarali shakllantirishning muhim sharti hisoblanadi.

2.2. Tasviriy san’at ta’limida o‘quvchilarning o‘quv kompetensiyalarini shakllantirish tizimini takomillashtirishning didaktik imkoniyatlari

Respublikamiz umumiy o‘rta ta’lim maktablarida “Tasviriy san’at” fanini o‘qitish amaliyoti tahlili shuni ko‘rsatadiki, o‘quvchilarda tasviriy savodxonlikka oid o‘quv kompetensiyalarini shakllantirish uchun muayyan pedagogik va psixologik shart-sharoitlar mavjud. Ayni paytda, mazkur jarayonni yanada samarali tashkil etish uchun uning didaktik imkoniyatlarini chuqur tahlil qilish va mavjud imkoniyatlardan maqsadli foydalanish zarur [16; 24; 20]. Shu nuqtai nazardan, tasviriy san’at ta’limi mazmuni, darslik va dasturlar, o‘qitish shakllari, metodlar hamda baholash vositalarini o‘zaro uyg‘un holda ko‘rib chiqish muhim ahamiyat kasb etadi.

Amaldagi dastur va darsliklarda tasviriy savodxonlikni shakllantirishga qaratilgan bosqichli yondashuv nazarda tutilgan bo‘lsa-da, 5-6-sinf o‘quvchilarining tayyorgarlik darajasiga qo‘yiladigan Davlat ta’lim standarti talablari, o‘quv rejasida ajratilgan soatlar hajmi hamda amaliy natijalar o‘rtasida muayyan nomutanosiblik kuzatiladi [15; 29]. Natijada, bu holat o‘quvchilarda

shakllantirilishi lozim bo‘lgan nazariy bilim, amaliy ko‘nikma va ijodiy faoliyat tajribasining to‘liq rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida qo‘llanilayotgan dasturlar asosan kompozitsion faoliyat, naturaga qarab tasvirlash va san’atshunoslik asoslari kabi yo‘nalishlarga tayanadi. Shu asosda yaratilgan darslik va o‘quv qo‘llanmalarda tasviriy savodxonlikka oid o‘quv kompetensiyalarini shakllantirishga qaratilgan topshiriqlar keltirilgan [39; 22; 21; 25; 24]. Biroq shuni alohida ta’kidlash lozimki, ularning barchasi ham kompetensiya tushunchasining mazmun-mohiyatini to‘liq va aniq aks ettira olmaydi. Xususan, 5–6-sinf o‘quvchilari uchun mo‘ljallangan o‘quv materiallarida tasviriy savodxonlik tizimi haqida yaxlit tasavvur hosil qiluvchi, bilim, ko‘nikma va malakalarni uzviy bog‘liqlikda shakllantiruvchi topshiriqlar yetarli darajada ishlab chiqilmagan.

Ma’lumki, o‘quvchilarning bilimlarni amalda qo‘llay olish ko‘nikma va malakalarini shakllantirish ko‘p jihatdan taqdim etilayotgan o‘quv materiali sifatiga bog‘liq [19, 40]. Shu bois, tasviriy san’at ta’limida darslik bilan bir qatorda qo‘shimcha didaktik materiallar, metodik ishlanmalar, videomateriallar, illyustrativ qo‘llanmalar va mashqlar tizimi alohida ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, 2020 yilda qayta nashrga tayyorlangan 4-5-sinf “Tasviriy san’at” darsliklarining raqamli texnologiyalarga asoslangan videomateriallar bilan boyitilgani o‘quvchilarda tasviriy savodxonlikka oid kompetensiyalarni shakllantirish uchun muhim didaktik manba vazifasini bajaradi.

Shu bilan birga, sohada mavjud o‘quv-uslubiy adabiyotlarning ma’lum qismi mazmunan qimmatli bo‘lsa-da, ularning ko‘pchiligi bugungi kun talablari, kompetensiyaviy yondashuv va zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan to‘liq uyg‘un emas [20; 24]. Demak, tasviriy san’at ta’limida didaktik imkoniyatlarni kengaytirishning

muhim yo‘nalishlaridan biri – amaldagi darsliklarni takomillashtirish, yangi avlod o‘quv qo‘llanmalarini yaratish va qo‘shimcha didaktik materiallar tizimini boyitishdan iborat.

Amaldagi dasturlarda o‘quvchilarda shakllantirilishi lozim bo‘lgan tasviriy savodxonlikka oid kompetensiyalar asosan rangtasvir, rangshunoslik, axromatik va xromatik ranglar, iliq va sovuq ranglar, guash va akvarelda ishlash texnikasi, portret va natyurmort, manzara va kompozitsiya kabi mavzular orqali amalga oshiriladi [25; 24;]. Mazkur mavzularning didaktik qimmati shundaki, ularning har biri o‘quvchilarda nazariy bilim bilan amaliy ko‘nikmani uyg‘un shakllantirish imkoniyatiga ega. Masalan, rangshunoslikka oid bilimlar o‘quvchilarni rangning xususiyatlari, tus, yorug‘lik, tiniqlik va tuyinganlik kabi tushunchalarni anglashga olib kelsa, natyurmort va manzara ustida ishlash jarayoni bu bilimlarni amaliy faoliyatda qo‘llash imkonini beradi.

Kuzatishlar shuni ko‘rsatadiki, o‘quvchilarning ko‘pchiligi portret ishlashga alohida qiziqish bildirgan holda, mazkur janrga dars jarayonida ajratilgan vaqtning cheklanganligi ularning bu boradagi kompetensiyalarini to‘liq rivojlantirishga to‘sqinlik qiladi. Shu sababli, portret janrida yaratilgan asarlarni badiiy-estetik idrok etish, tahlil qilish va amaliy ishlashni boyituvchi metodik imkoniyatlardan kengroq foydalanish muhim hisoblanadi [24; 40].

O‘quvchilarda tasviriy savodxonlikka oid kompetensiyalarni shakllantirishning muhim shartlaridan biri – rangshunoslikka oid bilimlarning ongli o‘zlashtirilishidir. Chunki, natyurmort, manzara, portret yoki kompozitsiya ishlash jarayonida tasvirni qog‘oz yuzasida to‘g‘ri joylashtirish, buyumlarning nisbatini aniqlash, rang va yorug‘-soya munosabatlarini his qilish, muhit va yorug‘lik manbaini to‘g‘ri aks ettirish o‘quvchining tasviriy savodxonlik darajasini belgilaydigan muhim ko‘rsatkichlardan sanaladi [25; 22]. Boshqacha aytganda, rangshunoslik nazariyasi amaliyot bilan

uyg‘unlashgandagina u kompetensiya darajasiga ko‘tariladi.

Davlat ta’lim standartlarida nazarda tutilgan kompetensiyalar o‘quvchilarning estetik tarbiyasi, ijodiy qobiliyati, milliy va umummadaniy qadriyatlarga munosabati bilan uzviy bog‘liq. Biroq maktab o‘qituvchilari faoliyati tahlili shuni ko‘rsatadiki, amalda dastur va standartlarda belgilangan talablarga hamma vaqt ham to‘liq amal qilinmaydi [15; 20]. Buning sabablari sifatida o‘quvchilarning san’at asarlarini o‘rganishga qiziqishining susayishi, ayrim o‘qituvchilar tomonidan o‘quvchilarning qobiliyati past baholanishi va, eng muhimi, fanga haftasiga atigi bir soat ajratilishi qayd etilgan. Shundan kelib chiqib, tasviriy san’at ta’limida didaktik imkoniyatlardan yanada samarali foydalanish, dars mazmunini optimal tashkil etish va faol metodlarni joriy etish zarurligi yaqqol namoyon bo‘ladi.

Ma’lumki, inson tevarak-atrofdan olayotgan axborotning asosiy qismini ko‘rish orqali qabul qiladi [22; 37]. Shu jihatdan, tasviriy san’at darslarida kuzatuvchanlik, ko‘rish xotirasi, vizual idrok va tasavvurni rivojlantirish muhim didaktik imkoniyatlardan biri hisoblanadi. O‘quvchilar borliqni kuzatish, uning shakli, rangi, o‘lchami, fazoviy holati va harakat xususiyatlarini anglash orqali nafaqat tasviriy ish sifatiga erishadilar, balki umumiy estetik tafakkurlarini ham boyitadilar.

Tasviriy san’at mashg‘ulotlarining yana bir muhim didaktik imkoniyati – san’at asarlarini “o‘qish”ga o‘rgatishdir. Tasviriy san’at asarlari chiziq, rang, shakl, kompozitsiya, ritm, simmetriya, proporsiya kabi ifodaviy vositalar yordamida muayyan mazmunni aks ettiradi. Ularni tushunish va tahlil qilish o‘quvchilarda badiiy idrok, estetik did va tahliliy fikrlashni shakllantiradi [39; 24]. Ayni vaqtda, bu jarayon milliy g‘urur, vatanparvarlik, umuminsoniy qadriyatlarga hurmat kabi tarbiyaviy sifatlarni ham rivojlantiradi.

Tasviriy san’at ta’limida didaktik imkoniyatlarni kengaytirishda

zamonaviy pedagogik texnologiyalardan unumli foydalanish alohida ahamiyat kasb etadi. Bu borada yaxlitlik, maqsadlilik, moslashuvchanlik, yakuniylik va tugallanganlik tamoyillariga tayanish maqsadga muvofiq. Pedagogik texnologiyaning muhim xususiyati shundaki, u ta'lim jarayonini oldindan loyihalash, uni aniq maqsadga yo'naltirish va kutilgan natijani kafolatlashga xizmat qiladi [19; 32]. Shu nuqtai nazardan, tasviriy san'at ta'limida o'quvchilarning nazariy bilimlarini amaliy faoliyatga tatbiq etishini ta'minlaydigan texnologik yondashuvlar alohida ahamiyatga ega.

Tasviriy san'at ta'limida o'quvchilarning tasavvuri, diqqati, xotirasi va hissiy taassurotlarini rivojlantirish ham muhim didaktik imkoniyatlar sirasiga kiradi. Ayniqsa, afsonaviy obrazlar, boshqa sayyoralar, suv osti dunyosi, xayoliy mavjudotlar yoki kitobat san'ati bilan bog'liq topshiriqlar o'quvchilarda ijodiy tasavvurni kuchaytirishga xizmat qiladi. Natijada, bu ularning tasviriy savodxonlikka oid kompetensiyalarini rivojlantirishda muhim ichki omil sifatida namoyon bo'ladi.

O'qitishning noan'anaviy modellaridan foydalanish ham mazkur jarayonning didaktik imkoniyatlarini boyitadi. Bunday modellarga hamkorlikda o'qitish, modellashtirib o'qitish va tadqiqot asosida o'qitish kiradi. Hamkorlikda o'qitishda o'quvchilar kichik guruhlarda o'zaro hamkorlik asosida bilim oladilar. Modellashtirish o'quvchilarni voqelikning soddalashtirilgan ko'rinishlari orqali faoliyatga jalb etadi [19; 32; 28]. Tadqiqot asosida o'qitish esa ularni muammoni mustaqil tahlil qilish, yechim izlash va yangicha yondashuv topishga o'rgatadi. Shuning uchun, mazkur modellarning barchasi o'quvchi shaxsini markazga qo'yadi va uning faolligi, mustaqilligi hamda ijodiy tafakkurini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Shu asosda o'quvchilarda tasviriy savodxonlikka oid o'quv kompetensiyalarini shakllantirishning pedagogik modeli ishlab chiqilishi mazkur jarayonni kompleks tarzda tashkil etish va uning

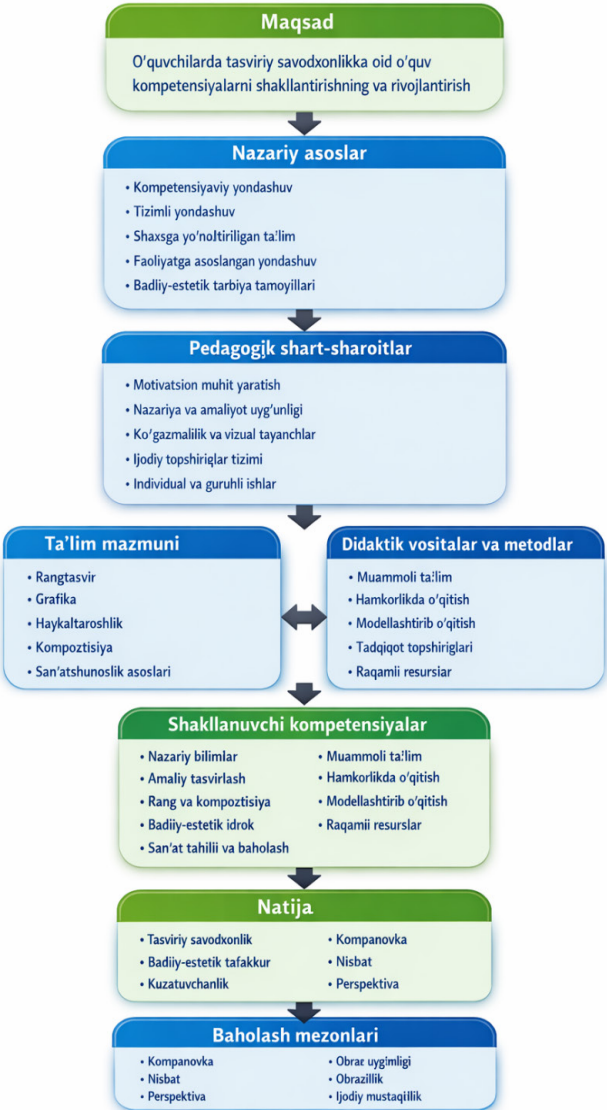
samaradorligini oshirish uchun muhim amaliy ahamiyatga ega. Bunday model nazariy bilim, amaliy ko‘nikma, badiiy idrok, estetik baholash va ijodiy mustaqillikning o‘zaro bog‘liq holda rivojlanishini ta’minlaydi.

Tasviriy san’at ta’limida o‘quvchilarning tasviriy savodxonlikka oid o‘quv kompetensiyalarini shakllantirish jarayoni ko‘p omilli, bosqichli va tizimli pedagogik hodisa hisoblanadi. Mazkur jarayonni samarali tashkil etish, uning mazmun, shakl va metodlarini o‘zaro muvofiqlashtirish, shuningdek, natijadorlikni kafolatlash maqsadida uning nazariy-metodik asoslarini modellashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois, pedagogik modellashtirish mazkur tadqiqotda alohida o‘rin egallaydi.

Pedagogik modellashtirish ta’lim jarayonining mazmuniy, funksional va natijaviy komponentlarini yaxlit tizim sifatida tasvirlash, ular o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni aniqlash hamda ta’lim samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi muhim ilmiy-amaliy vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Ayniqsa, tasviriy san’at ta’limi kabi integrativ xususiyatga ega bo‘lgan sohada modellashtirish orqali o‘quvchilarning bilish, tushunish, qo‘llash, tahlil va ijodiy faoliyatlarini uyg‘un rivojlantirish imkoniyati kengayadi.

Shu nuqtai nazardan kelib chiqib, mazkur tadqiqot doirasida o‘quvchilarda tasviriy savodxonlikka oid o‘quv kompetensiyalarni shakllantirishning pedagogik modeli ishlab chiqildi (2.2-rasm). Mazkur model ta’lim maqsadi, nazariy asoslar, pedagogik shart-sharoitlar, ta’lim mazmuni, didaktik vositalar va metodlar, shakllanuvchi kompetensiyalar hamda natijaviy ko‘rsatkichlar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni yaxlit tizim sifatida ifoda etadi.

2.2-rasm. O'quvchilarda tasviriy savodxonlikka oid o'quv kompetensiyalarni shakllantirishning pedagogik modeli

Mazkur pedagogik model o‘quvchilarda tasviriy savodxonlikka oid o‘quv kompetensiyalarini shakllantirish jarayonini tizimli va izchil tashkil etishga qaratilgan bo‘lib, u bir-biri bilan uzviy bog‘liq

bo‘lgan bir necha muhim komponentlardan iborat. Modelning maqsadli komponenti o‘quvchilarda tasviriy savodxonlik kompetensiyalarini shakllantirish va rivojlantirishga yo‘naltirilgan bo‘lib, u butun pedagogik jarayonning strategik yo‘nalishini belgilaydi. Nazariy asoslar komponenti kompetensiyaviy, tizimli, shaxsga yo‘naltirilgan va faoliyatga asoslangan yondashuvlarga tayanib, ta’lim jarayonining ilmiy-metodologik poydevorini tashkil etadi. Pedagogik shart-sharoitlar esa mazkur jarayonning amaliy samaradorligini ta’minlovchi muhitni shakllantirib, motivatsion omillar, nazariya va amaliyot uyg‘unligi, vizual vositalar hamda ijodiy topshiriqlar tizimi orqali o‘quvchilar faolligini oshirishga xizmat qiladi.

Modelda ta’lim mazmuni (rangtasvir, grafika, kompozitsiya va boshqalar) hamda didaktik vositalar va metodlar (hamkorlikda o‘qitish, muammoli ta’lim, modellashtirish, tadqiqot faoliyati) o‘zaro bog‘liq holda berilgan bo‘lib, bu ularning integratsiyasini ta’minlaydi. Shakllanuvchi kompetensiyalar komponenti o‘quvchilarning nazariy bilimlari, amaliy ko‘nikmalari, badiiy-estetik idroki va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini qamrab oladi. Modelning natijaviy qismi esa tasviriy savodxonlik, kompozitsion fikrlash, kuzatuvchanlik, nisbat va perspektiva kabi muhim ko‘nikmalarning shakllanganligi bilan ifodalanadi. Shuningdek, baholash mezonlari orqali o‘quvchilarning kompetensiyalari ob’ektiv va tizimli ravishda aniqlanadi [15; 18; 20]. Demak, ushbu model tasviriy san’at ta’limida o‘quvchilarning bilishdan ijodgacha bo‘lgan faoliyat bosqichlarini qamrab oluvchi yaxlit pedagogik tizim sifatida xizmat qiladi hamda ta’lim samaradorligini oshirishga metodik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Tasviriy san’at ta’limida o‘quvchilarning tasviriy savodxonlikka oid o‘quv kompetensiyalarini shakllantirish jarayonida o‘qitishning shakllari va metodlarini to‘g‘ri tanlash hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, an’anaviy va noan’anaviy ta’lim shakllarining o‘zaro

uyg‘unligi ta’lim samaradorligini ta’minlashda muhim omillardan biri hisoblanadi.

Pedagogik amaliyot tahlili shuni ko‘rsatadiki, an’anaviy ta’lim shakllari ma’lum darajada tizimli bilim berishda samarali bo‘lsa-da, o‘quvchilarning ijodiy fikrlashi va mustaqil faoliyatini rivojlantirishda cheklangan imkoniyatlarga ega. Aksincha, noan’anaviy ta’lim shakllari o‘quvchilarning faolligini oshirish, ularda ijodiy va tanqidiy fikrlashni shakllantirishda keng imkoniyatlar yaratadi [18; 26; 32]. Shu nuqtai nazardan, tasviriy san’at ta’limida qo‘llanilayotgan an’anaviy va noan’anaviy ta’lim shakllarining afzallik va kamchiliklari quyidagi jadvallar asosida tahlil qilindi (2.2 va 2.3-jadvallar).

2.2-jadval.

Ta’limning an’anaviy shakllari: didaktik tahlil

Afzalliklari	Kamchiliklari
Nazariy bilimlarni tizimli va izchil ravishda yetkazish imkonini beradi.	O‘quvchilar ko‘pincha passiv ishtirokchiga aylanadi.
O‘qituvchi tomonidan ta’lim jarayonini to‘liq nazorat qilish imkoniyati mavjud.	O‘quvchilarning mustaqil fikrlashi va ijodiy yondashuvi yetarli darajada rivojlanmaydi.
Vaqt resurslaridan samarali foydalanish ta’minlanadi.	Individual yondashuvni amalga oshirish imkoniyati cheklangan.
Aniq, mantiqiy va ilmiy asoslangan bilimlar beriladi.	O‘quvchilar o‘rtasida bilimlarni o‘zlashtirish darajasi bir xil bo‘lmaydi.
Reproduktiv faoliyat orqali bilimlarni mustahkamlashga xizmat qiladi.	Muammoli vaziyatlar va mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalari yetarli shakllanmaydi.
Katta hajmdagi o‘quv materialini qisqa vaqt ichida yetkazish imkonini beradi.	Ta’lim jarayonida motivatsiya darajasi barcha o‘quvchilar uchun bir xil shakllanmaydi.

2.3-jadval.

Ta’limning noan’anaviy shakllari: didaktik tahlil

Afzalliklari	Kamchiliklari
O‘quvchilarni faol subyekt sifatida ta’lim jarayoniga jalb etadi.	Ta’lim jarayoni ko‘proq vaqt talab etadi.
Mustaqil, tanqidiy va ijodiy fikrlashni rivojlantiradi.	O‘quvchilar faoliyatini doimiy va to‘liq nazorat qilish murakkab.
Nazariya va amaliyot integratsiyasini ta’minlaydi.	Murakkab mavzularni tushuntirishda qiyinchiliklar yuzaga kelishi mumkin.
Hamkorlikda ishlash va kommunikativ ko‘nikmalarni rivojlantiradi.	O‘qituvchidan yuqori darajadagi metodik va kasbiy mahorat talab etiladi.
Muammoli vaziyatlar orqali bilimlarni chuqur o‘zlashtirishga olib keladi.	“Kuchli” va “sust” o‘quvchilar o‘rtasidagi farq ta’lim natijalariga ta’sir qilishi mumkin.
O‘quv motivatsiyasini yuqori darajada shakllantiradi.	Darsni rejalashtirish va tashkil etish murakkablashadi.
O‘z-o‘zini baholash va refleksiya ko‘nikmalarini rivojlantiradi.	Har bir o‘quvchining individual natijasini aniqlash qiyinlashishi mumkin.

2.2-jadval ma’lumotlaridan ko‘rinib turibdiki, an’anaviy ta’lim shakllari, avvalo, bilimlarni tizimli va izchil ravishda yetkazish, o‘qitish jarayonini yuqori darajada nazorat qilish hamda vaqtdan unumli foydalanish imkoniyatini yaratishi bilan ahamiyatlidir. Bu jihatlar ayniqsa nazariy bilimlarni shakllantirish bosqichida muhim

o‘rin tutadi. Biroq, mazkur shaklning kamchiliklari ham mavjud bo‘lib, ular asosan o‘quvchilarning passiv ishtirokchiga aylanib qolishi, mustaqil fikrlash va qaror qabul qilish ko‘nikmalarining yetarlicha rivojlanmasligi bilan bog‘liq. Shuningdek, o‘qitish jarayonida individual yondashuvning cheklanganligi ham ta’lim samaradorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin [16; 19; 20]. Tasviriy san’at ta’limi nuqtai nazaridan qaralganda, an’anaviy ta’lim shakllari ko‘proq reproduktiv faoliyatga asoslangan bo‘lib, o‘quvchilarda ijodiy yondashuv va badiiy tafakkurni to‘liq rivojlantirish imkonini bermaydi. Shu sababli, ularni zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan boyitish zarurati yuzaga keladi.

2.3-jadval tahlili shuni ko‘rsatadiki, noan’anaviy ta’lim shakllari o‘quvchilarning bilish faolligini oshirish, mustaqil fikrlash, ijodiy yondashuv va muammoli vaziyatlarda qaror qabul qilish qobiliyatlarini rivojlantirishda yuqori samaradorlikka ega. Ayniqsa, hamkorlikda o‘qitish, modellashtirish va tadqiqotga asoslangan ta’lim usullari o‘quvchilarni faol sub’ekt sifatida ta’lim jarayoniga jalb etib, ularning kommunikativ, ijodiy va analitik kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Bu esa tasviriy san’at ta’limida badiiy-ijodiy faoliyatni rivojlantirish uchun muhim pedagogik asos yaratadi. Shu bilan birga, noan’anaviy ta’lim shakllarining ayrim kamchiliklari ham mavjud bo‘lib, ular asosan ko‘proq vaqt talab etilishi, o‘quvchilar faoliyatini to‘liq nazorat qilish murakkabligi hamda o‘qituvchidan yuqori darajadagi kasbiy mahorat va metodik tayyorgarlikni talab etishi bilan izohlanadi [17; 31]. Demak, tasviriy san’at ta’limida noan’anaviy ta’lim shakllaridan oqilona va maqsadli foydalanish o‘quvchilarda tasviriy savodxonlikka oid o‘quv kompetensiyalarni samarali shakllantirishning muhim didaktik sharti sifatida namoyon bo‘ladi.

An’anaviy va noan’anaviy ta’lim shakllarining tahlili shuni ko‘rsatadiki, tasviriy san’at ta’limida yuqori samaradorlikka

erishish uchun ularning integratsiyasiga asoslangan yondashuvni qo‘llash maqsadga muvofiq bo‘lib, bu o‘quvchilarda ham nazariy bilimlar, ham amaliy ko‘nikmalar va ijodiy kompetensiyalarni uyg‘un shakllantirish imkonini beradi.

2.4-jadval.

Ta’limni didaktik loyihalash darajalari va ularning tizimli tavsifi

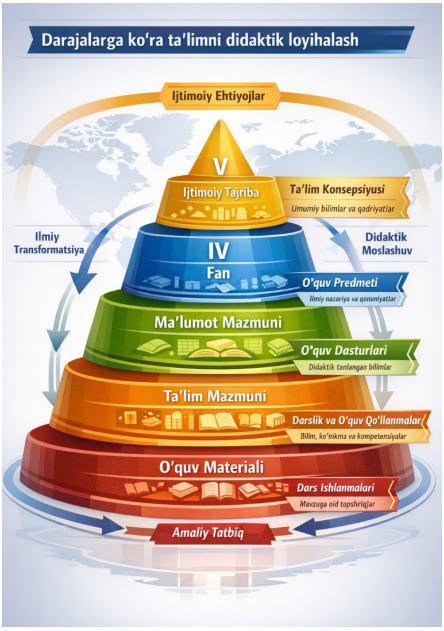
Daraja	Didaktik tizim elementi (predmeti)	Mazmuni (ilmiy tavsif)	Natijasi (amaliy ifodasi)
V	Ijtimoiy tajriba	Jamiyatning tarixiy, madaniy va ijtimoiy taraqqiyoti jarayonida shakllangan umumiy bilimlar, qadriyatlar va faoliyat tajribasi majmui	Ta’lim konsepsiyasi
IV	Fan	Muayyan ilmiy soha doirasidagi nazariy bilimlar, qonuniyatlar, tushunchalar va ilmiy yondashuvlar tizimi	O‘quv predmeti
III	Ma’lumot mazmuni	Fan asosida tanlab olingan, didaktik ishlov berilgan va ta’lim maqsadlariga moslashtirilgan bilimlar tizimi	O‘quv dasturlari

II	Ta’lim mazmuni	O‘quv jarayoniga bevosita olib kiriladigan bilim, ko‘nikma, malaka va kompetensiyalar majmui	Darslik va o‘quv qo‘llanmalar
I	O‘quv materiali	Muayyan mavzu doirasida konkretlashtirilgan, metodik jihatdan tashkil etilgan bilim va topshiriqlar tizimi	Ta’lim modeli va dars ishlanmalari

2.4-jadvalda ta’limni didaktik loyihalash jarayonining iyerarxik tuzilishi tizimli ravishda ifodalangan bo‘lib, u ta’lim mazmunini shakllantirishning bosqichma-bosqich mexanizmini ochib beradi. Mazkur tizim yuqoridan quyiga qarab harakatlanuvchi didaktik transformatsiya jarayonini aks ettiradi. Jadval tahlili shuni ko‘rsatadiki, ta’lim mazmuni bevosita emas, balki ijtimoiy tajriba va fan asosida bosqichma-bosqich shakllantiriladi. Ya’ni dastlab ijtimoiy ehtiyoj va qadriyatlar ta’lim konsepsiyalarida o‘z aksini topadi, so‘ngra ular fan doirasida ilmiy asoslanib, o‘quv predmetlariga transformatsiyalanadi. Keyingi bosqichda mazkur bilimlar didaktik qayta ishlovdan o‘tkazilib, o‘quv dasturlari va darsliklarda moddiylashtiriladi. Eng quyi bosqichda esa ular o‘quv materiali ko‘rinishida aniq topshiriqlar, mashqlar va metodik vositalar orqali ta’lim jarayoniga joriy etiladi [16; 13; 20]. Tasviriy san’at ta’limi nuqtai nazaridan qaralganda, mazkur iyerarxiya o‘quvchilarda tasviriy savodxonlikka oid o‘quv kompetensiyalarni shakllantirishda muhim metodik asos bo‘lib xizmat qiladi. Chunki, bunda fanga oid nazariy bilimlar amaliy tasviriy faoliyat bilan uyg‘unlashtirilib, o‘quvchilarning badiiy-ijodiy kompetensiyalari

izchil rivojlantiriladi. Shuningdek, mazkur jadval ta’lim mazmunini loyihalashda tizimli yondashuvni ta’minlab, o‘quv jarayonining barcha komponentlari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni aniq ifodalaydi.

Yuqorida keltirilgan ta’limni didaktik loyihalash darajalari jadval shaklida tizimlashtirildi. Biroq, mazkur jarayonni yanada aniq va vizual ravishda idrok etish maqsadida u sxema (diagramma) ko‘rinishida ham ifodalandi. Bu esa didaktik tizimning bosqichma-bosqich va o‘zaro bog‘liqlik xususiyatini yaxshiroq anglash imkonini beradi.

Mazkur diagramma ta’lim mazmunini shakllantirish jarayonining iyerarxik va tizimli xususiyatini vizual tarzda aks ettiradi. Unda ijtimoiy tajribadan boshlanib, o‘quv materialigacha bo‘lgan didaktik transformatsiya jarayoni bosqichma-bosqich ifodalangan. Diagramma tahlili shuni ko‘rsatadiki, ta’lim mazmuni yuqori bosqichlarda shakllangan umumiy bilim va qadriyatlarning quyi bosqichlarda aniq o‘quv materiallariga aylanishi orqali amaliy tatbiq

etiladi. Bu esa ta’lim jarayonida nazariya va amaliyot uyg‘unligini ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur vizual model tadqiqot doirasida ishlab chiqilgan mualliflik yondashuvini ifodalaydi.

Tasviriy san’at ta’limida o‘quvchilarning tasviriy savodxonlikka oid o‘quv kompetensiyalarini shakllantirish va baholash jarayonini ilmiy asosda tashkil etishda zamonaviy pedagogik yondashuvlardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Shunday yondashuvlardan biri sifatida Benjamin Bloom tomonidan ishlab chiqilgan taksonomiya ta’lim natijalarini bosqichma-bosqich rivojlanish dinamikasida baholash imkonini beradi.

Mazkur taksonomiya o‘quvchilarning bilish faoliyatini oddiydan murakkabga qarab rivojlantirishga asoslangan bo‘lib, tasviriy san’at ta’limida ham nazariy bilimlardan amaliy ijodiy faoliyatgacha bo‘lgan jarayonni tizimli ravishda tashkil etishga xizmat qiladi. Shu jihatdan, quyida o‘quvchilarning tasviriy savodxonlik kompetensiyalarini baholashda Blum taksonomiyasiga asoslangan kognitiv bosqichlar ifodalangan.

Mazkur taksonomik model o‘quvchilarning tasviriy savodxonlikka oid o‘quv kompetensiyalarini shakllantirish va baholashda muhim metodologik asos vazifasini bajaradi. Unga ko‘ra, bilish jarayoni “bilish” bosqichidan boshlanib, “tushunish”, “qo‘llash”, “tahlil qilish”, “sintez” va “baholash” kabi bosqichlar orqali izchil ravishda rivojlanib boradi.

Tasviriy san’at ta’limida mazkur bosqichlar quyidagicha namoyon bo‘ladi:

– bilish bosqichida o‘quvchilar tasviriy san’at qonun-qoidalari va tushunchalarini o‘zlashtiradi;

– tushunish bosqichida ular mazkur bilimlarni anglab, izohlay oladi;

– qo‘llash bosqichida nazariy bilimlar amaliy tasviriy faoliyatda tatbiq etiladi;

– tahlil bosqichida bajarilgan ishlar tanqidiy ko‘rib chiqiladi va xulosalar chiqariladi;

– sintez bosqichida yangi ijodiy yechimlar ishlab chiqiladi;

– baholash bosqichida esa o‘quvchilar o‘z faoliyatini mustaqil ravishda tahlil qilib, baholay olish qobiliyatiga ega bo‘ladilar.

Shu tariqa, Blum taksonomiyasi tasviriy san’at ta’limida o‘quvchilarning nafaqat bilim darajasini, balki ularning ijodiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini ham kompleks ravishda rivojlantirish imkonini beruvchi samarali didaktik instrument sifatida namoyon bo‘ladi [16; 24; 15; 22].

O‘quvchilarda tasviriy savodxonlikka oid o‘quv kompetensiyalarini shakllantirish jarayonida ularning bilim, ko‘nikma va malakalarini xolis va tizimli baholash muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, baholash jarayonining ilmiy asoslangan mezonlarga tayanishi ta’lim samaradorligini aniqlash va uni takomillashtirishda muhim omil hisoblanadi. Shu maqsadda, mazkur tadqiqotda o‘quvchilarning tasviriy savodxonlikka oid o‘quv kompetensiyalari Blum

taksonomiyasi asosida baholash mezonlari orqali tizimlashtirildi (2.5-jadval).

2.5-jadval.

O‘quvchilarda tasviriy savodxonlikka oid o‘quv kompetensiyalarini baholash mezonlari (Blum taksonomiyasi asosida)

Kognitiv bosqich	Ko‘rsatkichlar (amal)	Tasviriy faoliyatdagi ifodasi
Bilish	eslab qolish, aytib berish, tanib olish	Tasviriy san’at qonuniyatlari (kompozitsiya, rang, perspektiva)ni eslab ayta oladi
Tushunish	izohlash, tushuntirish, farqlash	Ranglar uyg‘unligi, nisbat va shakl mohiyatini tushuntirib bera oladi
Qo‘llash	tadbiq qilish, bajarish	Nazariy bilimlarni amaliy rasm ishlashda qo‘llay oladi (natyurmort, portret)
Tahlil	ajratish, solishtirish, aniqlash	Tasviriy asardagi kompozitsiya, rang va shakl elementlarini tahlil qiladi

Sintez	yaratish, loyihalash	Mustaqil kompozitsiya yaratadi, ijodiy yechimlar taklif qiladi
Baholash	asoslash, taqqoslash, baho berish	O‘z va boshqalar ishini badiiy-estetik mezonlar asosida baholaydi

2.5-jadvalda o‘quvchilarning tasviriy savodxonlikka oid o‘quv kompetensiyalarini baholash mezonlari Blum taksonomiyasi asosida tizimlashtirilgan bo‘lib, u o‘quvchilarning bilish faoliyatini bosqichma-bosqich rivojlanishini aks ettiradi. Jadval tahlili shuni ko‘rsatadiki, o‘quvchilarning kompetensiyalari oddiy bilim darajasidan boshlanib, tushunish, qo‘llash, tahlil, sintez va baholash bosqichlarigacha izchil ravishda rivojlanadi. Bu esa ta’lim jarayonida faqat nazariy bilimlarni emas, balki amaliy ko‘nikma va ijodiy faoliyatni ham shakllantirish imkonini beradi. Tasviriy san’at ta’limi nuqtai nazaridan qaralganda, mazkur mezonlar o‘quvchilarning nafaqat tasviriy qonun-qoidalarni bilishini, balki ularni amaliy faoliyatda qo‘llay olish, tahlil qilish va ijodiy yondashuv asosida yangi badiiy yechimlar yaratish qobiliyatlarini ham baholash imkonini beradi. Shuningdek, mazkur baholash tizimi o‘quvchilarning badiiy-estetik tafakkurini, mustaqil fikrlash qobiliyatini va ijodiy salohiyatini kompleks ravishda aniqlashga xizmat qiladi. Demak, mazkur baholash mezonlari tasviriy san’at ta’limida o‘quvchilarning o‘quv kompetensiyalarini shakllantirish va rivojlantirish darajasini aniqlashda samarali diagnostik vosita sifatida xizmat qiladi.

Ta’limning an’anaviy va noan’anaviy shakllari tahlili shuni ko‘rsatadiki, an’anaviy shakl vaqtdan unumli foydalanish va ma’lum bilimlarni tizimli yetkazishda qulay bo‘lsa, noan’anaviy shakllar

o‘quvchilarning faolligi, mustaqil fikrlashi, muloqotga kirishishi, tanqidiy va ijodiy tafakkurini rivojlantirishda ustunlikka ega. Shunday ekan, tasviriy san’at ta’limida yuqori natijaga erishish uchun ushbu ikki yondashuvning ijobiy tomonlarini maqsadga muvofiq uyg‘unlashtirish lozim.

Mazkur jarayonning muhim didaktik yo‘nalishlaridan yana biri – ta’limni didaktik loyihalashdir. Didaktik loyihalash ta’lim mazmuni, o‘quv materiali, darslik, dastur va o‘quv topshiriqlarini o‘zaro bog‘liq holda qurishga xizmat qiladi. Bu jarayonda ma’lumot mazmuniga pedagogik ishlov beriladi, ya’ni darslikdagi tayyor material o‘quvchilarning yosh xususiyatlari, bilish imkoniyatlari va shakllantirilishi kerak bo‘lgan kompetensiyalarga mos holda qayta tuziladi. Shu jihatdan qaraganda, yangi avlod darsliklari, metodik qo‘llanmalar va dars ishlanmalarini yaratish tasviriy savodxonlikka oid kompetensiyalarni rivojlantirishning muhim didaktik imkoniyatlaridan biri hisoblanadi.

Didaktik loyihalashning mazmun-mohiyati ta’lim mazmuni va o‘quv materialining o‘zaro bog‘liq darajalarida namoyon bo‘ladi. Ijtimoiy tajriba – pedagogik konsepsiyalarda, fan – o‘quv predmetida, ma’lumot mazmuni – dasturda, ta’lim mazmuni – darslikda, o‘quv materiali esa ta’lim modeli va aniq topshiriqlarda moddiylashadi. Shuning uchun ham, tasviriy san’at ta’limida didaktik loyihalash nafaqat dastur va darslik bilan, balki o‘quv savoli, topshiriq, muammo, test, illyustratsiya, jadval, texnologik xarita va amaliy mashqlar tizimi bilan ham chambarchas bog‘liqdir.

O‘quv materialining didaktik qurilishi keng va tor ma’noda tushuniladi. Keng ma’noda u bilimlar tizimi, ko‘nikma va malakalar, ijodiy faoliyat tajribasi hamda munosabatlar tizimini o‘z ichiga oladi. Tor ma’noda esa bilim, ko‘nikma va malaka elementlari orqali ifodalanadi. Tasviriy san’at ta’limida bu ikki jihatning uyg‘unligi muhim, chunki o‘quvchilar faqat nazariy tushunchalarni bilib

qolmasdan, ularni amaliy tasviriy faoliyatda to‘g‘ri qo‘llay olishlari lozim.

Shu ma’noda, tasviriy san’at ta’limida yuqori natijaga olib keluvchi pedagogik texnologik jarayonni tashkil etish uchun shakllantirilayotgan har bir kompetensiya komponentiga yetarli darajada e’tibor qaratish lozim. Masalan, tasvirni qog‘oz sathiga to‘g‘ri joylashtirish kabi eng oddiy qonuniyatga rioya qilinmasa, boshqa ko‘plab talablar to‘g‘ri bajarilgan taqdirda ham ishni savodli deb baholab bo‘lmaydi. Demak, o‘quvchilarning nazariy bilim, amaliy ko‘nikma va ijodiy mustaqilliklarini kompleks rivojlantirish mazkur jarayonning asosiy didaktik sharti hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari asosida o‘quvchilarda tasviriy savodxonlikka oid o‘quv kompetensiyasiga quyidagicha ta’rif berish mumkin: bu – o‘quvchining tasviriy san’at qonuniyatlari, uning tarixiy-nazariy asoslari va tur-janr xususiyatlarini ongli ravishda o‘zlashtirgan holda, mazkur bilimlardan kompozitsion faoliyat va naturaga qarab tasvirlash jarayonida mustaqil va maqsadga muvofiq foydalana olish qobiliyatidir.

Shunday qilib, tasviriy san’at ta’limida o‘quvchilarning tasviriy savodxonlikka oid o‘quv kompetensiyalarini shakllantirish va rivojlantirishning didaktik imkoniyatlari darslik va dasturlarni takomillashtirish, qo‘shimcha didaktik materiallardan foydalanish, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish, an’anaviy va noan’anaviy o‘qitish shakllarini uyg‘unlashtirish, didaktik loyihalashni takomillashtirish hamda o‘qituvchining kasbiy kompetensiyasini oshirish bilan uzviy bog‘liq holda namoyon bo‘ladi.

Xulosa o‘rnida aytish joizki, tasviriy san’at ta’limida o‘quvchilarning tasviriy savodxonlikka oid o‘quv kompetensiyalarini shakllantirishning didaktik imkoniyatlari ko‘pqirrali va tizimli xususiyatga ega. Ular dastur va darslik mazmuni, qo‘shimcha didaktik

materiallar, rangshunoslik va kompozitsiyaga oid mashqlar, san'at asarlarini badiiy tahlil qilish, zamonaviy pedagogik texnologiyalar va didaktik loyihalash jarayonlari bilan uzviy bog'liq holda namoyon bo'ladi. Shuningdek, an'anaviy va noan'anaviy o'qitish shakllarining maqsadga muvofiq uyg'unlashuvi, o'quvchilarning kuzatuvchanligi, vizual xotirasi, tasavvuri va ijodiy mustaqilligini rivojlantirish mazkur jarayonning samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Demak, tasviriy san'at ta'limida didaktik imkoniyatlardan maqsadli va tizimli foydalanish o'quvchilarda tasviriy savodxonlikka oid o'quv kompetensiyalarini shakllantirishning muhim sharti va metodik tizimni takomillashtirishning asosiy omili hisoblanadi.

II-BOB BO'YICHA UMUMIY ILMIY XULOSA

Mazkur bobda umumiy o'rta ta'lim maktablarida tasviriy san'at ta'limi jarayonida o'quvchilarning tasviriy savodxonlikka oid o'quv kompetensiyalarini shakllantirishning didaktik imkoniyatlari nazariy va amaliy jihatdan kompleks tarzda tahlil qilindi. Tadqiqot jarayonida tasviriy san'at ta'limi mazmuni, uning metodik ta'minoti, o'qitish shakllari hamda pedagogik texnologiyalar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik tizimli yondashuv asosida ochib berildi [15; 16].

Bob doirasida amalga oshirilgan tahlillar shuni ko'rsatdiki, amaldagi o'quv dasturlari va darsliklarda tasviriy savodxonlikni shakllantirishga qaratilgan muayyan didaktik imkoniyatlar mavjud bo'lsa-da, ularda uzviylik, izchillik va kompetensiyaviy yondashuv tamoyillari to'liq ta'minlanmagan [15; 20]. Xususan, o'quv materiallarining tizimli taqdim etilmasligi, amaliy topshiriqlarning yetarli darajada integratsiya qilinmaganligi hamda o'quvchilarning ijodiy faolligini rivojlantirishga qaratilgan metodik yondashuvlarning cheklanganligi mazkur jarayon samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi aniqlandi [40; 22].

Tadqiqot davomida tasviriy san'at ta'limida an'anaviy va noan'anaviy o'qitish shakllarining didaktik imkoniyatlari qiyosiy tahlil qilindi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, an'anaviy yondashuvlar bilimlarni tizimli va izchil yetkazishda samarali bo'lsa, noan'anaviy, interaktiv va innovatsion metodlar o'quvchilarning ijodiy fikrlashini, mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini hamda amaliy ko'nikmalarini rivojlantirishda yuqori samaradorlikka ega [20; 32].

Shuningdek, o'quvchilarda tasviriy savodxonlikka oid o'quv kompetensiyalarni shakllantirish jarayonini didaktik loyihalash asosida tashkil etish zarurligi ilmiy jihatdan asoslandi. Didaktik loyihalash ta'lim mazmunini maqsadga muvofiq tanlash, uni qayta ishlash va o'quv jarayoniga moslashtirish orqali yuqori natijalarga erishish imkonini beruvchi muhim pedagogik mexanizm sifatida e'tirof etildi [16; 18; 26].

Bobda, shuningdek, o'quvchilarning tasviriy savodxonlik kompetensiyalarini baholashning ilmiy asoslari ham yoritildi. Xususan, baholash jarayonini bosqichma-bosqich tashkil etishda kognitiv faoliyat darajalarini inobatga olish, ya'ni bilishdan tortib baholashgacha bo'lgan jarayonni qamrab olish zarurligi asoslandi. Bu esa o'quvchilarning nafaqat bilim darajasini, balki ularning ijodiy va tahliliy qobiliyatlarini ham kompleks ravishda baholash imkonini yaratadi [15].

Amalga oshirilgan tahlillar asosida quyidagi muhim ilmiy natijalar shakllantirildi:

– tasviriy san'at ta'limida o'quv kompetensiyalarini shakllantirish uzluksiz, tizimli va integrativ yondashuvni talab etadi;

– ta'lim mazmunini didaktik loyihalash asosida qayta tashkil etish uning samaradorligini oshirishning asosiy sharti hisoblanadi;

– innovatsion pedagogik texnologiyalar va interaktiv metodlar o'quvchilarning ijodiy faolligini oshirishda hal qiluvchi omil sifatida namoyon bo'ladi;

– baholash jarayonini ilmiy asoslash ta’lim natijalarining ob’ektivligi va ishonchliligini ta’minlaydi.

Shunday qilib, mazkur bobda tasviriy san’at ta’limida o‘quvchilarning tasviriy savodxonlikka oid o‘quv kompetensiyalarini shakllantirishning nazariy-didaktik asoslari yaratildi hamda ularni amaliy jihatdan takomillashtirish zarurati ilmiy jihatdan asoslab berildi [22; 37].

Mazkur bobda ishlab chiqilgan nazariy va didaktik xulosalar tasviriy san’at ta’limi amaliyotini takomillashtirishda muhim amaliy ahamiyatga ega. Xususan, taklif etilgan didaktik yondashuvlar, ta’limni loyihalash prinsiplari hamda baholash mezonlari umumiy o‘rta ta’lim maktablarida “Tasviriy san’at” fanini o‘qitish jarayonini maqsadli tashkil etish, o‘quvchilarning badiiy-ijodiy faolligini oshirish va tasviriy savodxonlikka oid o‘quv kompetensiyalarini samarali shakllantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, mazkur natijalar o‘qituvchilar uchun metodik tavsiyalar ishlab chiqishda, dars ishlanmalari va o‘quv materiallarini takomillashtirishda, shuningdek, pedagogika oliy ta’lim muassasalarida tasviriy san’atni o‘qitish metodikasi fanini boyitishda amaliy manba sifatida foydalanilishi mumkin.

Mazkur xulosalar keyingi bobda o‘quvchilarda tasviriy savodxonlik kompetensiyalarini shakllantirishga qaratilgan metodik tizimni ishlab chiqish, uni amaliyotga joriy etish mexanizmlarini asoslash hamda uning samaradorligini tajriba-sinov ishlari orqali tekshirish uchun ilmiy-metodologik poydevor vazifasini bajaradi.

III BOB. O‘QUVCHILARDA TASVIRIY SAVODXONLIK KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISHNING METODIK TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISHNING EKSPERIMENTAL TADQIQI

II-bobda amalga oshirilgan nazariy va tahliliy tadqiqotlar natijasida umumiy o‘rta ta’lim maktablarida tasviriy san’at ta’limi jarayonida o‘quvchilarning tasviriy savodxonlikka oid o‘quv kompetensiyalarini shakllantirishning mavjud holati, didaktik imkoniyatlari hamda ularning metodik jihatdan ta’minlanish darajasi atroflicha o‘rganildi. Mazkur tahlillar shuni ko‘rsatdiki, ta’lim jarayonida kompetensiyaviy yondashuv elementlari mavjud bo‘lsa-da, ularni tizimli, izchil va maqsadli ravishda amalga oshirishga qaratilgan yaxlit metodik tizim yetarli darajada ishlab chiqilmagan.

Xususan, o‘quv materiallarining mazmuni, o‘qitish metodlari, pedagogik texnologiyalar hamda baholash mexanizmlari o‘rtasidagi o‘zaro muvofiqlikning to‘liq ta’minlanmaganligi o‘quvchilarda tasviriy savodxonlik kompetensiyalarini shakllantirish jarayoni samaradorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Bu esa mazkur jarayonni ilmiy asosda qayta tashkil etish, uning metodik tizimini takomillashtirish va amaliyotga joriy etishning dolzarbligini belgilab beradi.

Shu nuqtai nazardan, mazkur bobda o‘quvchilarda tasviriy savodxonlikka oid o‘quv kompetensiyalarini shakllantirishga qaratilgan takomillashtirilgan metodik tizim ishlab chiqildi hamda uning samaradorligini aniqlash maqsadida tajriba-sinov ishlari tashkil etildi (1-ilova qarang).

Eksperimental tadqiqot jarayonida ishlab chiqilgan metodik tizimning mazmuni, tuzilishi va amalga oshirish mexanizmlari

aniqlandi, uni ta’lim amaliyotiga joriy etish bosqichlari belgilandi hamda o‘quvchilarning tasviriy savodxonlik kompetensiyalarida kuzatiladigan o‘zgarishlar maxsus mezon va ko‘rsatkichlar asosida baholandi.

Bob doirasida tajriba-sinov ishlari diagnostik, shakllantiruvchi va nazorat bosqichlarida amalga oshirilib, har bir bosqichda o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalari, shuningdek, ijodiy va tahliliy faoliyati dinamikasi o‘rganildi. Olingan natijalar miqdoriy va sifat jihatdan tahlil qilinib, ularning ishonchliligi ilmiy asoslangan usullar orqali baholandi.

Mazkur bobning asosiy maqsadi – tasviriy san’at ta’limida o‘quvchilarning tasviriy savodxonlikka oid o‘quv kompetensiyalarini shakllantirishga qaratilgan metodik tizimni takomillashtirish, uning samaradorligini eksperimental tadqiqot asosida asoslash hamda amaliyotga joriy etish bo‘yicha ilmiy-metodik tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Shu tariqa, mazkur bobda ishlab chiqilgan metodik yondashuvlar nafaqat nazariy jihatdan, balki amaliy samaradorlik nuqtai nazaridan ham asoslanadi.

3.1. O‘quvchilarning tasviriy savodxonlikka oid o‘quv kompetensiyalarini shakllantirish yuzasidan tajriba-sinov ishlarini tashkil etish va natijalarini baholash parametrlari, ko‘rsatkichlari

Dissertatsiya doirasida olib borilgan tadqiqotning eksperimental bosqichini samarali tashkil etish maqsadida, avvalo, tajriba-sinov ishlarining tashkiliy-pedagogik asoslari ilmiy jihatdan aniq belgilab olindi. Bu jarayonda pedagogik tadqiqot metodologiyasiga tayangan holda eksperimentning mazmuni, bosqichlari, maqsad va vazifalari tizimli ravishda ishlab chiqildi. Shu bilan birga, tajriba-sinov ishlarining ilmiy ishonchliligini ta’minlash uchun uning metodik ta’minoti, amaliy mexanizmlari va baholash mezonlari aniqlashtirildi.

Eksperimental materiallarni ishlab chiqish jarayonida tasviriy san'at ta'limi mazmuni va uning didaktik imkoniyatlari kompleks tahlil qilindi. Jumladan, o'quvchilarda tasviriy savodxonlikka oid kompetensiyalarni shakllantirishning mavjud holati, ta'lim jarayonida uchrayotgan muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari o'rganildi. Bu borada [21; 39; 22] kabi olimlarning tasviriy san'at ta'limi metodikasiga oid ilmiy qarashlariga tayanildi.

Tadqiqot jarayonida sotsiologik so'rov, kuzatish, pedagogik tajriba, suhbat va qiyosiy tahlil kabi usullardan kompleks foydalanildi. Bu esa olingan natijalarning ishonchliligi va xolisligini ta'minlashga xizmat qildi.

Tajriba-sinov ishlarini tashkil etishda o'qituvchi omiliga alohida e'tibor qaratildi. Xususan, eksperimentda ishtirok etgan o'qituvchilar uchun maxsus metodik ko'rsatmalar ishlab chiqildi va ular asosida amaliy seminarlar tashkil etildi. Bu jarayonda o'qituvchilarning metodik tayyorgarligi va tadqiqot materiallarini to'g'ri qo'llay olish qobiliyati eksperiment samaradorligini belgilab beruvchi muhim omil sifatida baholandi.

Tadqiqotda "o'qitish – shakllantirish – tarbiyalash" tamoyili ustuvor konseptual asos sifatida qabul qilindi. Bu yondashuv (Sh.M. Mirziyoyev ta'lim va tarbiya uyg'unligi haqidagi qarashlari bilan uyg'un holda) o'quvchilarning faqat bilim emas, balki shaxsiy sifatlarini ham rivojlantirishga xizmat qildi.

Tasviriy san'at ta'limi jarayonida o'quvchining shaxsiy rivojlanishi, uning badiiy-estetik idroki va ijodiy fikrlashi markaziy o'rin egalladi. Chunki, tasviriy san'at nafaqat bilim berish, balki shaxsni shakllantirish vositasi sifatida ham namoyon bo'ladi. Shu nuqtai nazardan (E. G'ozievning shaxs psixologiyasiga oid qarashlari asosida) o'quvchilarda motivatsion munosabatni shakllantirish muhim pedagogik shart sifatida qaraldi.

Tajriba-sinov ishlarida o'quvchi shaxsiga sub'ekt sifatida

yondashish, uning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish prinsipi asosiy metodologik talab sifatida belgilandi. Bu esa kompetensiyaviy yondashuvning asosiy g‘oyalari bilan uyg‘unlikda amalga oshirildi.

Eksperiment jarayonida estetik ehtiyojni shakllantirishga alohida e’tibor qaratildi. O‘quvchilarni badiiy asarlar bilan “faol muloqot”ga kiritish, ularda tahlil qilish, baholash va shaxsiy munosabat bildirish ko‘nikmalarini rivojlantirish tasviriy savodxonlikning muhim tarkibiy qismi sifatida qaraldi.

Tajriba-sinov ishlarini tashkil etishda jarayonga kompleks, integratsiyalashgan va tizimli yondashuv asos qilib olindi. Ya’ni o‘quvchilarda tasviriy savodxonlikka oid kompetensiyalarni shakllantirish uzluksizlik, bosqichma-bosqichlik, izchillik va tizim elementlari o‘rtasidagi mantiqiy bog‘liqlik asosida tashkil etildi. Shu bilan birga tasviriy san’atning turli faoliyat turlari o‘rtasidagi ichki mantiqiy aloqadorlik ham tajriba-sinov ishlarining mazmuniy poydevori bo‘lib xizmat qildi.

Tajriba-sinov ishlarining mazmuni, tashkiliy bosqichlari, pedagogik shart-sharoitlari hamda baholash parametrlari o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni yaxlit tizim sifatida ifoda etish maqsadida quyidagi ilmiy-metodik model ishlab chiqildi. Mazkur model o‘quvchilarda tasviriy savodxonlikka oid o‘quv kompetensiyalarini shakllantirish jarayonining maqsadli, mazmunli, texnologik va natijaviy komponentlarini o‘zaro aloqador holda aks ettiradi. Ushbu model tajriba-sinov ishlarining ichki mantig‘ini, bosqichma-bosqich amalga oshirish mexanizmlarini hamda o‘quv natijalarini baholash mezonlarini tizimli ravishda ifodalashga xizmat qiladi.

O‘quvchilarda tasviriy savodxonlikka oid o‘quv kompetensiyalarini shakllantirishga qaratilgan tajriba-sinov ishlarining ilmiy-metodik modeli

3.4-rasm. O‘quvchilarda tasviriy savodxonlikka oid o‘quv kompetensiyalarini shakllantirishga qaratilgan tajriba-sinov ishlarining ilmiy-metodik modeli

Mazkur model o‘quvchilarda tasviriy savodxonlikka oid o‘quv kompetensiyalarini shakllantirishga qaratilgan tajriba-sinov ishlarining ichki tuzilishi va mantiqiy izchilligini ifodalaydi. Unda

tadqiqotning maqsadi, metodologik asoslari, pedagogik shart-sharoitlari, amalga oshirish bosqichlari, mazmuniy-faoliyat yo‘nalishlari, baholash mezonlari va natijaviy komponentlari o‘zaro uzviy bog‘liq holda aks ettirilgan. Modelning ilmiy ahamiyati shundaki, u tasviriy san’at ta’limi jarayonida o‘quvchilar kompetensiyalarini shakllantirishning yaxlit metodik tizimini ko‘rsatib beradi. Amaliy ahamiyati esa tajriba-sinov ishlarini tashkil etish, monitoring qilish va ularning samaradorligini baholashda metodik asos vazifasini bajarishida namoyon bo‘ladi.

Taqdim etilgan model tajriba-sinov ishlarini tashkil etish va amalga oshirish jarayonining nazariy-metodik mantig‘ini aniqlashtirish imkonini berdi. Unda kompetensiyalarni shakllantirishning maqsad, mazmun, metod, vosita, baholash va natija kabi asosiy tarkibiy qismlari o‘zaro bir butun tizim sifatida namoyon bo‘ldi. Bu esa tajriba-sinov ishlarining natijalarini xolis baholash va takomillashtirilgan metodikaning samaradorligini asoslashda muhim metodik poydevor bo‘lib xizmat qildi.

Tadqiqot doirasida o‘quvchilar uchun maxsus tanlangan mashg‘ulotlar, amaliy topshiriqlar va mustaqil ishlar tizimi ishlab chiqildi. Unda:

– badiiy asarlarni tahlil qilish;

– obrazli fikrlashni rivojlantirish;

– tasviriy ifodaviy vositalardan foydalanish;

– ijodiy yondashuvni shakllantirish kabi ko‘nikmalarni rivojlantirishga ustuvor ahamiyat berildi.

Tajriba-sinov ishlari uch bosqichda amalga oshirildi:

1. Aniqlovchi bosqich;

2. Shakllantiruvchi bosqich;

3. Umumlashtiruvchi bosqich.

Tajriba-sinov ishlarida Navoiy shahridagi 16-ayrim fanlar chuqur o‘rganiladigan ixtisoslashtirilgan maktabning 138 nafar,

Buxoro viloyati G‘ijduvon tumanidagi 5-ixtisoslashtirilgan davlat umumta’lim maktabining 122 nafar, Samarqand viloyati Narpay tumanidagi 12-umumiy o‘rta ta’lim maktabining 116 nafar o‘quvchilari ishtirok etdi. Jami 376 nafar o‘quvchi-respondent jalb qilingan bo‘lib, shundan 185 nafari tajriba guruhiga, 191 nafari nazorat guruhiga kiritildi.

3.1-jadval

Tajriba-sinov o‘tkazilgan maktablar hamda tajriba-sinovga jalb etilgan o‘quvchilar haqida ma’lumot

№	Maktablar	Tajriba sinflari	Nazorat sinflari	Jami
1	Navoiy shahridagi 16-ayrim fanlar chuqur o‘rganiladigan ixtisoslashtirilgan maktab	68	70	138
2	Buxoro viloyati G‘ijduvon tumanidagi 5-ixtisoslashtirilgan davlat umumta’lim maktabi	60	62	122
3	Samarqand viloyati Narpay tumanidagi 12-umumiy o‘rta ta’lim maktabi	57	59	116
4	Jami	185	191	376

Tajriba-sinov ishlarida o‘quvchilarning tasviriy savodxonlikka oid o‘quv kompetensiyalarining shakllanganlik darajalarini baholashda uch darajali mezondan – yuqori, o‘rta va past darajalardan foydalanildi. Ushbu mezonlar o‘quvchilarning nazariy bilimlari, amaliy ko‘nikmalari, badiiy-estetik idrok darajasi, ijodiy faolligi va mustaqil fikr yuritish qobiliyatini aniqlashga xizmat qildi.

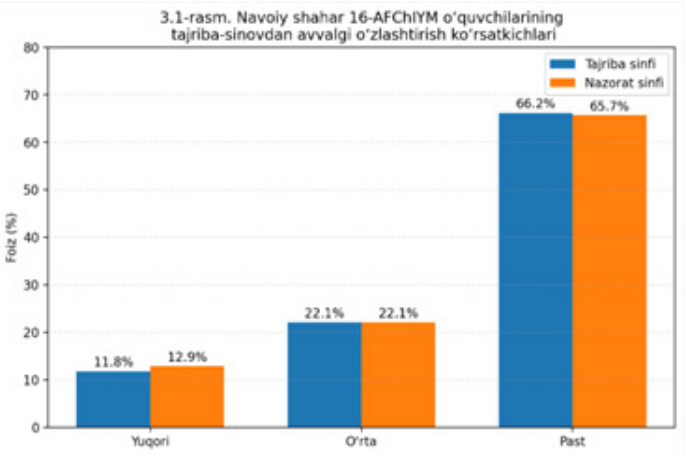
3.2-jadval

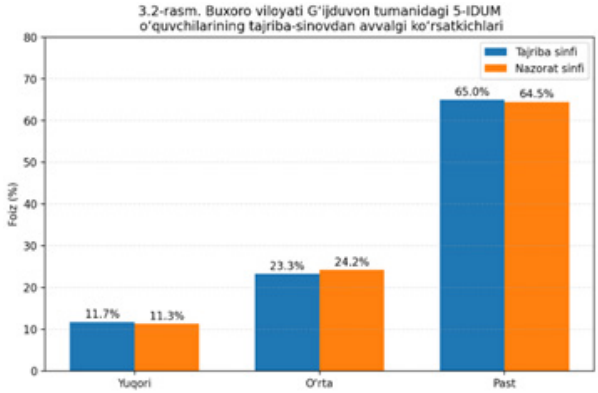
O‘quvchilarning tasviriy savodxonlikka oid o‘quv kompetensiyalarining shakllanganlik darajalari (tajriba-sinovdan avval)

Tajriba-sinov o‘tkazilgan maktablar	Tajriba sinflari	Nazorat sinflari	Tajriba sinflari: yuqori	o‘rta	past	Nazorat sinflari: yuqori	o‘rta	past
Navoiy sh. 16-AFCHIO‘M	68	70	8 (11,8%)	15 (22,1%)	45 (66,2%)	9 (12,9%)	15 (22,1%)	46 (65,7%)
Buxoro v. G‘ijduvon t. 5-IDUM	60	62	7 (11,7%)	14 (23,3%)	39 (65,0%)	7 (11,3%)	15 (24,2%)	40 (64,5%)
Samarqand v. Narpay t. 12-maktab	57	59	6 (10,5%)	13 (22,8%)	38 (66,7%)	7 (11,9%)	12 (20,3%)	40 (67,8%)
Jami	185	191	21 (11,4%)	42 (22,7%)	122 (65,9%)	23 (12,0%)	42 (22,0%)	126 (66,0%)

Tajriba-sinovdan avvalgi natijalar tahlili shuni ko‘rsatdiki, tajriba va nazorat sinflarida o‘quvchilarning tasviriy savodxonlikka oid o‘quv kompetensiyalari deyarli bir xil darajada bo‘lgan. Jumladan, tajriba sinflarida yuqori daraja 21 nafarni yoki 11,4 foizni, o‘rta daraja 42 nafarni yoki 22,7 foizni, past daraja 122 nafarni yoki 65,9 foizni tashkil etgan. Nazorat sinflarida esa mazkur ko‘rsatkichlar mos ravishda 23 nafar yoki 12,0 foiz, 42 nafar yoki 22,0 foiz va 126 nafar yoki 66,0 foizga teng bo‘lgan. Bu holat tajriba boshlanishidan oldin har ikki guruhdagi o‘quvchilarning tayyorgarlik darajasi qariyb teng bo‘lganligini ko‘rsatadi.

Shuningdek, maktablar kesimida ham katta farq kuzatilmadi. Masalan, Navoiy shahridagi 16-AFCHIO‘Mda tajriba sinflarida yuqori daraja 11,8 foiz, nazorat sinflarida 12,9 foizni tashkil etgan bo‘lsa, Buxoro viloyati G‘ijduvon tumanidagi 5-IDUMda ushbu ko‘rsatkichlar mos ravishda 11,7 va 11,3 foiz, Samarqand viloyati Narpay tumanidagi 12-maktabda esa 10,5 va 11,9 foiz bo‘lgan. Demak, tajriba-sinovdan avval tajriba va nazorat guruhlari o‘rtasidagi farq minimal darajada bo‘lgan.

3.3-jadval

O‘quvchilarning tasviriy savodxonlikka oid o‘quv kompetensiyalarining rivojlanganlik darajalari (tajriba-sinovdan keyin)

Tajriba-sinov o‘tkazilgan maktablar	Tajriba sinflari	Nazorat sinflari	Tajriba sinflari: yuqori	o‘rta	past	Nazorat sinflari: yuqori	o‘rta	past
Navoiy sh. 16-AFCHIO‘M	68	70	17 (25,0%)	35 (51,5%)	16 (23,5%)	10 (14,3%)	16 (22,9%)	44 (62,9%)
Buxoro v. G‘ijduvon t. 5-IDUM	60	62	15 (25,0%)	33 (55,0%)	12 (20,0%)	8 (12,9%)	16 (25,8%)	38 (61,3%)
Samarqand v. Narpay t. 12-maktab	57	59	14 (24,6%)	30 (52,6%)	13 (22,8%)	8 (13,6%)	13 (22,0%)	38 (64,4%)
Jami	185	191	46 (24,9%)	98 (53,0%)	41 (22,2%)	26 (13,6%)	45 (23,6%)	120 (62,8%)

Tajriba-sinovdan keyingi natijalar tahlili tajriba sinflarida sezilarli ijobiy o‘zgarishlar sodir bo‘lganligini ko‘rsatdi. Jumladan, tajriba sinflarida yuqori darajadagi ko‘rsatkich 21 nafardan 46 nafargacha, ya’ni 11,4 foizdan 24,9 foizgacha oshdi. O‘rta darajadagi

ko‘rsatkich 42 nafardan 98 nafargacha, ya’ni 22,7 foizdan 53,0 foizgacha ko‘tarildi. Past darajadagi ko‘rsatkich esa 122 nafardan 41 nafargacha, ya’ni 65,9 foizdan 22,2 foizgacha kamaydi.

Nazorat sinflarida esa o‘zgarish nisbatan kam kuzatildi. Xususan, yuqori darajadagi ko‘rsatkich 23 nafardan 26 nafargacha, ya’ni 12,0 foizdan 13,6 foizgacha oshdi, o‘rta daraja 42 nafardan 45 nafargacha, ya’ni 22,0 foizdan 23,6 foizgacha ko‘tarildi, past daraja esa 126 nafardan 120 nafargacha, ya’ni 66,0 foizdan 62,8 foizgacha pasaydi. Bu o‘zgarishlar tajriba sinflarida qo‘llanilgan metodikaning samaradorligi nazorat sinflariga nisbatan ancha yuqori bo‘lganligini yaqqol tasdiqlaydi.

Maktablar kesimida tahlil qilinganda ham ijobiy dinamika aniq ko‘rinadi. Jumladan, Navoiy shahridagi 16-AFCHIO‘M tajriba sinflarida yuqori daraja 8 nafardan 17 nafargacha, ya’ni 11,8 foizdan 25,0 foizgacha oshgan, o‘rta daraja 15 nafardan 35 nafargacha, ya’ni 22,1 foizdan 51,5 foizgacha ko‘tarilgan, past daraja esa 45 nafardan 16 nafargacha, ya’ni 66,2 foizdan 23,5 foizgacha kamaygan. Nazorat sinflarida esa yuqori daraja 12,9 foizdan 14,3 foizgacha, o‘rta daraja 22,1 foizdan 22,9 foizgacha ozgina o‘sgan, past daraja 65,7 foizdan 62,9 foizgacha pasaygan.

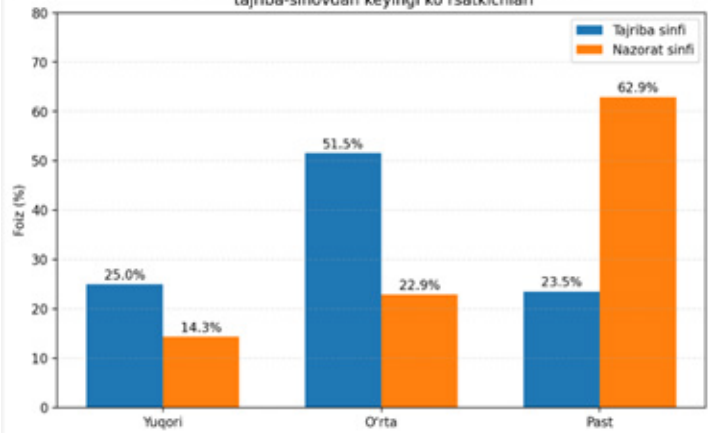
Buxoro viloyati G‘ijduvon tumanidagi 5-IDUM tajriba sinflarida yuqori daraja 7 nafardan 15 nafargacha, ya’ni 11,7 foizdan 25,0 foizgacha oshgan, o‘rta daraja 14 nafardan 33 nafargacha, ya’ni 23,3 foizdan 55,0 foizgacha ko‘tarilgan, past daraja 39 nafardan 12 nafargacha, ya’ni 65,0 foizdan 20,0 foizgacha kamaygan. Nazorat sinflarida esa yuqori daraja 11,3 foizdan 12,9 foizgacha, o‘rta daraja 24,2 foizdan 25,8 foizgacha o‘sgan, past daraja 64,5 foizdan 61,3 foizgacha pasaygan.

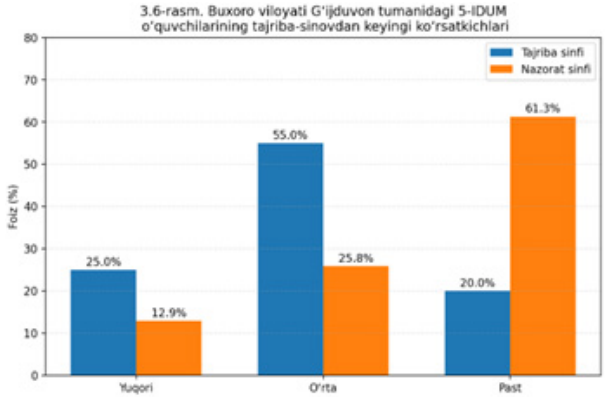
Samarqand viloyati Narpay tumanidagi 12-maktab tajriba sinflarida ham shunga o‘xshash natijalar kuzatildi. Bu yerda yuqori daraja 6 nafardan 14 nafargacha, ya’ni 10,5 foizdan 24,6

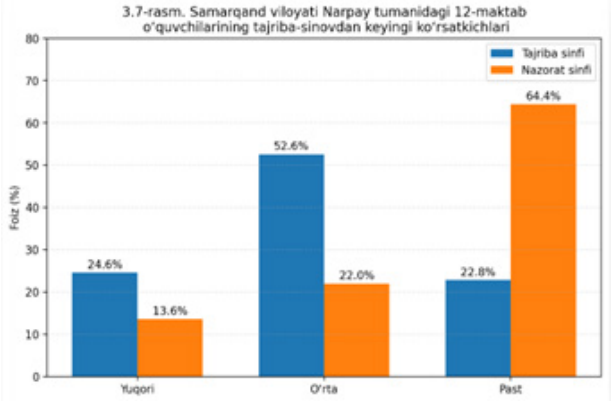
foizgacha oshgan, o‘rta daraja 13 nafardan 30 nafargacha, ya’ni 22,8 foizdan 52,6 foizgacha ko‘tarilgan, past daraja esa 38 nafardan 13 nafargacha, ya’ni 66,7 foizdan 22,8 foizgacha kamaygan. Nazorat sinflarida esa yuqori daraja 11,9 foizdan 13,6 foizgacha, o‘rta daraja 20,3 foizdan 22,0 foizgacha oshgan, past daraja 67,8 foizdan 64,4 foizgacha kamaygan.

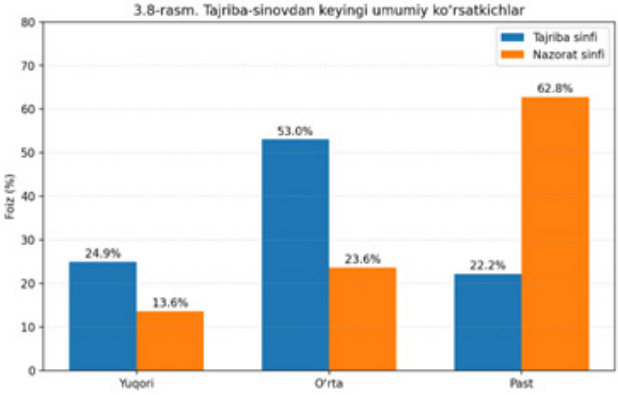
Umumiy natijalarga ko‘ra, tajriba sinflarida yuqori darajadagi o‘zlashtirish 13,5 foizga, o‘rta daraja 30,3 foizga oshgan, past daraja esa 43,7 foizga kamaygan. Nazorat sinflarida esa yuqori daraja 1,6 foizga, o‘rta daraja 1,6 foizga oshgan va past daraja 3,2 foizga kamaygan. Bu raqamlar tajriba sinflarida qo‘llanilgan takomillashtirilgan metodikaning samaradorligini to‘liq isbotlaydi.

3.5-rasm. Navoiy shahar 16-AFChIYM o‘quvchilarining tajriba-sinovdan keyingi ko‘rsatkichlari

Tajriba natijalarini baholashda uch darajali mezon (yuqori, o‘rta, past) qo‘llanildi. Ushbu mezonlar:

– nazariy bilim;

– amaliy ko‘nikma;

– estetik idrok;

– ijodiy faollik;

– mustaqil fikrlash kabi ko‘rsatkichlar asosida baholandi.

Tajriba-sinov natijalari tahlili shuni ko‘rsatdiki, tajriba guruhlarida ko‘rsatkichlar sezilarli darajada yaxshilangan. Bu esa takomillashtirilgan metodikaning samaradorligini ilmiy jihatdan tasdiqlaydi.

Xususan, yuqori va o‘rta darajadagi ko‘rsatkichlarning o‘sishi, past darajaning keskin kamayishi o‘quvchilarda tasviriy savodxonlik kompetensiyalarining tizimli shakllanganligini ko‘rsatadi. Nazorat guruhlarida esa bunday o‘zgarishlar nisbatan kam kuzatildi.

Bu natijalar (qiyosiy tahlil va foizli hisob-kitoblar asosida) ishlab chiqilgan metodikaning afzalligini aniq isbotlaydi.

Mazkur paragraf doirasida olib borilgan tajriba-sinov ishlari natijalari tasviriy san’at ta’limi jarayonida o‘quvchilarning tasviriy savodxonlikka oid kompetensiyalarini shakllantirishga qaratilgan takomillashtirilgan metodikaning yuqori samaradorligini tasdiqladi. Tadqiqot natijalari mazkur metodikaning nafaqat bilim va ko‘nikmalarni, balki badiiy-estetik idrok, ijodiy faollik va shaxsiy-motivatsion sifatlarni ham rivojlantirishga xizmat qilishini ko‘rsatdi.

3.2. Tajriba-sinov ishlari natijalari va ko‘rsatkichlarining tahlili

O‘quvchilarning tasviriy savodxonlikka oid o‘quv kompetensiyalarining shakllanganlik darajalarini xolis baholash maqsadida tajriba va nazorat sinflaridagi o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari qiyosiy-statistik tahlil qilindi. Tadqiqot natijalarining ishonchliligini ta’minlash hamda ilgari surilgan ilmiy farazlarni tekshirish uchun matematik statistika usullaridan kompleks foydalanildi.

Tadqiqot jarayonida baholash mezoni sifatida uch pog‘onali

tizim (3 – past, 4 – o‘rta, 5 – yuqori) qabul qilindi. O‘rtacha arifmetik qiymatni hisoblashda baholarning takrorlanish chastotasi va umumiy o‘quvchilar soni hisobga olindi.

Statistik tahlilda quyidagi ko‘rsatkichlar asosiy mezon sifatida qo‘llanildi:

– o‘rtacha arifmetik qiymat;

– samaradorlik koeffitsiyenti (η);

– tanlanma dispersiya;

– standart xatolik;

– variatsiya koeffitsiyenti;

– ishonchlilik intervali;

– Styudent kriteriysi (t-test).

Tadqiqotda quyidagi statistik gipotezalar qabul qilindi:

H_0 – tajriba metodikasi samara bermaydi;

H_1 – tajriba metodikasi samarali hisoblanadi.

Dastlabki bosqich tahlili.

Tajriba-sinov ishlarining dastlabki bosqichida o‘quvchilarning tasviriy savodxonlikka oid kompetensiyalarining shakllanganlik darajasini aniqlash maqsadida diagnostik baholash ishlari amalga oshirildi. Mazkur bosqichda olingan natijalar guruhlar o‘rtasidagi boshlang‘ich holatni ob’ektiv baholash va keyingi qiyosiy tahlillar uchun ilmiy asos yaratdi.

Dastlabki bosqichda (3.4-jadval) tajriba va nazorat sinflaridagi o‘rtacha o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari deyarli teng bo‘lgan.

3.4-jadval

Tajriba-sinov natijalarining statistik ko‘rsatkichlari

(dastlabki bosqich)

Ko‘rsatkichlar	Navoiy	Buxoro	Samarqand	Jami
O‘quvchilar soni (TS)	68	60	57	185
O‘quvchilar soni (NS)	70	62	59	191
O‘rtacha qiymat (TS)	3,46	3,47	3,44	3,45
O‘rtacha qiymat (NS)	3,47	3,47	3,44	3,46
Samaradorlik (η)	1,00	1,00	1,00	1,00
Tanlanma dispersiya (TS)	0,48	0,48	0,46	0,47
Tanlanma dispersiya (NS)	0,51	0,47	0,48	0,49
Standart xatolik (TS)	0,70	0,69	0,68	0,69
Standart xatolik (NS)	0,71	0,69	0,70	0,70
Variatsiya koeffitsiyenti (TS)	0,20	0,20	0,20	0,20
Variatsiya koeffitsiyenti (NS)	0,20	0,20	0,20	0,20
Ishonch chetlanishi (TS)	0,17	0,18	0,18	0,10
Ishonch chetlanishi (NS)	0,17	0,17	0,18	0,10

Styudent statistikasi	0,13	0,01	0,02	0,09
Kritik qiymat	1,98	1,98	1,98	1,97
Xulosa	H_0 qabul	H_0 qabul	H_0 qabul	H_0 qabul

Mazkur jadvalda tajriba va nazorat sinflarida o‘quvchilarning tasviriy savodxonlikka oid kompetensiyalarining dastlabki shakllanganlik darajasi statistik ko‘rsatkichlar asosida ifodalangan. Natijalar guruhlar o‘rtasida sezilarli farq mavjud emasligini, ya’ni tadqiqot boshlanishida ular teng sharoitda ekanligini ko‘rsatadi.

Jadval ma’lumotlarining tahlili shuni ko‘rsatdiki, tajriba va nazorat sinflarida o‘quvchilarning o‘rtacha o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari deyarli teng bo‘lgan. Jumladan:

– tajriba sinflarida o‘rtacha qiymat 3,45,

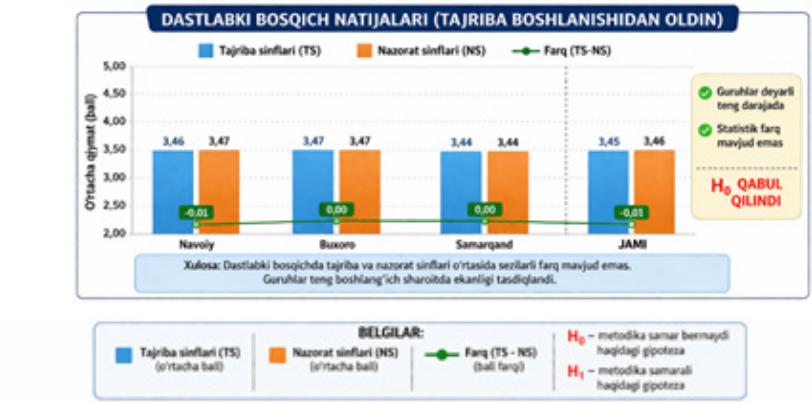
– nazorat sinflarida 3,46 ni tashkil etgan.

Samaradorlik koeffitsiyenti η = 1,00 bo‘lib, bu guruhlar o‘rtasida farq mavjud emasligini ko‘rsatadi.

Styudent kriteriysi qiymatlari (0,13; 0,01; 0,02; 0,09) kritik qiymatdan (t=1,98) kichik bo‘lgani sababli: → H_0 gipoteza qabul qilindi.

Bu esa tajriba boshlanishida tajriba va nazorat guruhlari o‘rtasida statistik ahamiyatli farq mavjud emasligini, ya’ni ular teng sharoitda ekanligini ilmiy jihatdan tasdiqlaydi.

Shuningdek, dispersiya va variatsiya koeffitsiyentlarining yaqin qiymatlarda bo‘lishi natijalarning barqaror va ishonchli ekanligini ko‘rsatadi.

3.9-rasm. Tajriba va nazorat sinflarining dastlabki bosqichdagi statistik ko‘rsatkichlari

Mazkur diagrammada tajriba va nazorat sinflarida o‘quvchilarning tasviriy savodxonlikka oid o‘quv kompetensiyalarining dastlabki shakllanganlik darajalari qiyosiy tahlil qilingan. Diagramma ma’lumotlari har ikki guruhda o‘rtacha o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari deyarli teng ekanligini ko‘rsatadi. Samaradorlik koeffitsiyentining η = 1,00 ga teng bo‘lishi, shuningdek, Styudent kriteriysi qiymatlarining kritik qiymatdan kichikligi guruhlar o‘rtasida statistik ahamiyatli farq mavjud emasligini tasdiqlaydi. Bu holat tajriba-sinov ishlarining boshlang‘ich bosqichida guruhlarning teng shart-sharoitda shakllantirilganligini va tadqiqot natijalarining xolisligini ta’minlaydi.

Diagrammada tajriba va nazorat sinflarining dastlabki ko‘rsatkichlari keltirilgan bo‘lib, ular o‘rtasida sezilarli farq kuzatilmasligi guruhlarning boshlang‘ich tengligini tasdiqlaydi.

Jadval ma’lumotlaridan ko‘rinib turibdiki, tajriba va nazorat sinflarida o‘quvchilarning o‘rtacha o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari o‘zaro deyarli farq qilmaydi. Bu holat tadqiqotning ilmiy xolisligini ta’minlaydi, ya’ni tajriba boshlanishida guruhlar teng shart-sharoitda bo‘lganini tasdiqlaydi. Shuningdek, dispersiya va variatsiya

koeffitsiyentlarining yaqin qiymatlarda bo‘lishi natijalarning barqarorligini ko‘rsatadi.

Yakuniy bosqich tahlili.

Tajriba-sinov ishlarining yakuniy bosqichida o‘quvchilarda shakllangan kompetensiyalar qayta baholandi va tajriba hamda nazorat sinflari natijalari qiyosiy tahlil qilindi.

3.5-jadval

Tajriba-sinov natijalarining statistik ko‘rsatkichlari (yakuniy bosqich)

Ko‘rsatkichlar	Navoiy	Buxoro	Samarqand	Jami
O‘quvchilar soni (TS)	68	60	57	185
O‘quvchilar soni (NS)	70	62	59	191
O‘rtacha qiymat (TS)	4,01	4,05	4,02	4,03
O‘rtacha qiymat (NS)	3,51	3,52	3,49	3,51
Samaradorlik (η)	1,14	1,15	1,15	1,15
Tanlanma dispersiya (TS)	0,49	0,45	0,47	0,47
Tanlanma dispersiya (NS)	0,54	0,51	0,52	0,52
Standart xatolik (TS)	0,70	0,67	0,69	0,69
Standart xatolik (NS)	0,73	0,71	0,72	0,72
Variatsiya koeffitsiyenti (TS)	0,17	0,17	0,17	0,17

Variatsiya koeffitsiyenti (NS)	0,21	0,20	0,21	0,21
Ishonch chetlanishi (TS)	0,17	0,17	0,18	0,10
Ishonch chetlanishi (NS)	0,17	0,18	0,18	0,10
Styudent statistikasi	4,12	4,27	4,02	7,15
Kritik qiymat	1,98	1,98	1,98	1,97
Xulosa	H_1 qabul	H_1 qabul	H_1 qabul	H_1 qabul

Ushbu jadvalda tajriba-sinov ishlarining yakuniy bosqichida o‘quvchilarning tasviriy savodxonlik kompetensiyalaridagi o‘zgarishlar aks ettirilgan. Natijalar tajriba sinflarida yuqori o‘sish dinamikasi kuzatilganini hamda qo‘llanilgan metodikaning samaradorligini tasdiqlaydi.

Jadval natijalari tajriba sinflarida sezilarli ijobiy dinamika yuz berganligini ko‘rsatdi. Jumladan:

– tajriba sinflarida o‘rtacha qiymat 4,03;

– nazorat sinflarida 3,51 ni tashkil etdi.

Samaradorlik koeffitsiyenti: → η = 1,15, ya’ni tajriba sinflari natijalari nazorat sinflariga nisbatan 15% yuqori ekanligi aniqlandi.

Styudent kriteriysi qiymatlari (4,12; 4,27; 4,02; 7,15) kritik qiymatdan katta (t > 1,98) bo‘lgani sababli:

→ H_0 rad etildi;

→ H_1 gipoteza qabul qilindi.

Bu esa takomillashtirilgan metodikaning samaradorligi statistik jihatdan ishonchli ekanligini isbotlaydi.

Ishonchlilik intervallari tahlili:

– tajriba sinflarida: 3,93 – 4,13

– nazorat sinflarida: 3,41 – 3,61

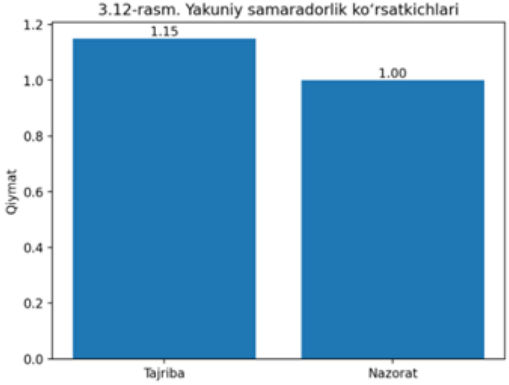
Intervallarning kesishmasligi natijalarning tasodifiy emasligini va metodikaning haqiqiy samaradorligini ko‘rsatadi.

3.11-rasm. Yakuniy o‘rtacha o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari

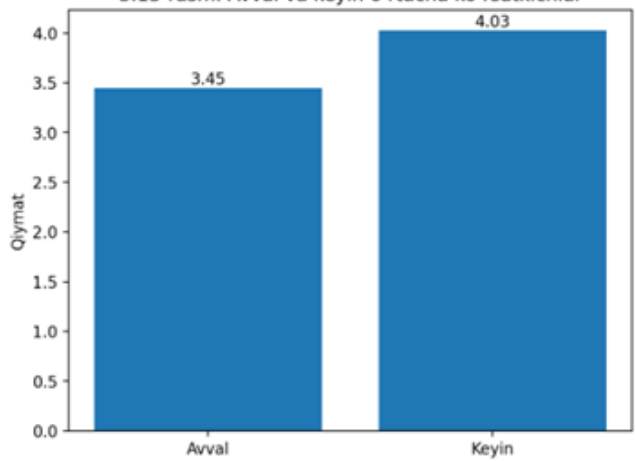
Ushbu diagramma tajriba va nazorat sinflarida o‘quvchilarning tasviriy savodxonlikka oid kompetensiyalarining shakllanganlik darajasini qiyosiy tahlil qilish imkonini beradi. Diagramma natijalari tajriba sinflarida ijobiy o‘sish dinamikasi mavjudligini ko‘rsatadi.

3.12-rasm. Yakuniy samaradorlik ko‘rsatkichlari

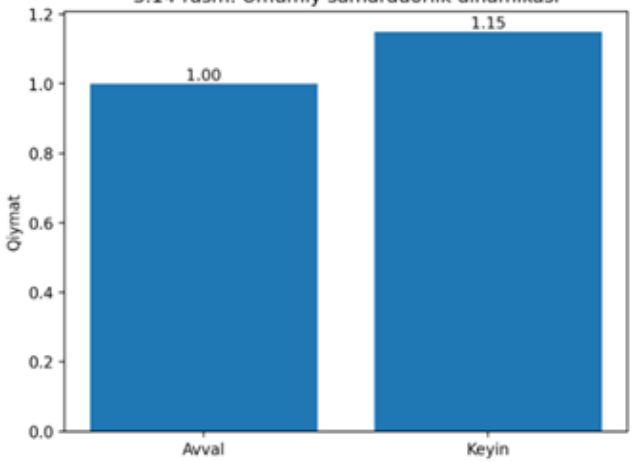

Ushbu diagramma tajriba va nazorat sinflarida o‘quvchilarning tasviriy savodxonlikka oid kompetensiyalarining shakllanganlik darajasini qiyosiy tahlil qilish imkonini beradi. Diagramma natijalari tajriba sinflarida ijobiy o‘sish dinamikasi mavjudligini ko‘rsatadi.

3.13-rasm. Avval va keyin o‘rtacha ko‘rsatkichlar

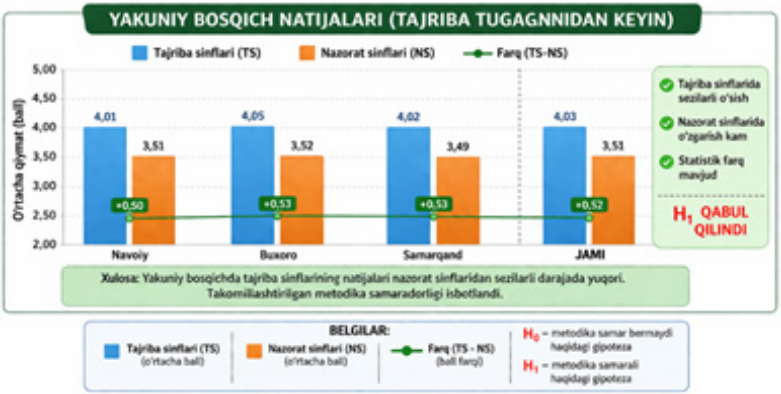

3.14-rasm. Umumiy samaradorlik dinamikasi

Mazkur paragrafda tajriba-sinov ishlari natijalari va ko‘rsatkichlari qiyosiy-statistik jihatdan tahlil qilinib, o‘quvchilarda tasviriy savodxonlikka oid o‘quv kompetensiyalarini shakllantirishga qaratilgan takomillashtirilgan metodikaning samaradorligi ilmiy asoslandi. Tajriba va nazorat sinflaridagi o‘zlashtirish ko‘rsatkichlarining o‘zaro solishtirilishi natijasida tajriba sinflarida ijobiy dinamika sezilarli darajada yuqori ekanligi aniqlandi. Olingan natijalar matematik-statistik usullar orqali qayta ishlanib, ilgari

surilgan ilmiy farazning to‘g‘riligi tasdiqlandi. Bu esa tasviriy san’at ta’limi jarayonida kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etilgan metodik tizim o‘quvchilarning bilim, amaliy ko‘nikma va ijodiy faolligini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etishini ko‘rsatadi.

3.15-rasm. Tajriba va nazorat sinflarining yakuniy bosqichdagi statistik ko‘rsatkichlari

Ushbu diagrammada tajriba-sinov ishlarining yakuniy bosqichida tajriba va nazorat sinflari o‘rtasidagi farq dinamikasi yaqqol aks ettirilgan. Diagramma natijalariga ko‘ra, tajriba sinflarida o‘rtacha o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari sezilarli darajada oshgan bo‘lib, samaradorlik koeffitsiyenti η = 1,15 ni tashkil etgan. Bu esa tajriba sinflari natijalari nazorat sinflariga nisbatan 15 foiz yuqori ekanligini ko‘rsatadi. Shuningdek, Styudent kriteriysi qiymatlarining kritik qiymatdan yuqori bo‘lishi ($t > 1,98$) natijalarning statistik jihatdan ishonchli ekanligini va H_1 gipotezaning qabul qilinganligini tasdiqlaydi. Diagrammadagi ijobiy o‘sish dinamikasi takomillashtirilgan metodikaning yuqori samaradorlikka ega ekanligini yaqqol namoyon etadi.

Taqdim etilgan diagrammalar tajriba-sinov ishlarining natijalarini vizual tahlil qilish imkonini berib, statistik ma’lumotlarning

mantiqiy izchilligini va ishonchliligini yanada oydinlashtiradi. Ularda aks etgan dinamika takomillashtirilgan metodikaning amaliy samaradorligini tasdiqlovchi muhim ilmiy dalil sifatida xizmat qiladi.

Pedagogik va psixologik talqin.

Statistik natijalarni pedagogik nuqtai nazardan tahlil qilish shuni ko‘rsatdiki, tajriba sinflarida o‘quvchilarning:

– badiiy-estetik idroki;

– ijodiy faolligi;

– mustaqil fikrlash qobiliyati sezilarli darajada rivojlangan.

Shuningdek, o‘quvchilarda:

– san’at asarlarini ongli tahlil qilish;

– estetik baholash;

– nazariy bilimlarni amaliy faoliyatda qo‘llash ko‘nikmalari shakllanganligi kuzatildi.

Bu holat kompetensiyaviy yondashuv asosida ishlab chiqilgan metodikaning nafaqat bilim, balki shaxsiy va ijodiy sifatlarni ham rivojlantirishga xizmat qilishini tasdiqlaydi.

Xulosa sifatida aytadigan bo‘lsak, mazkur paragraf doirasida tajriba-sinov ishlari natijalari qiyosiy-statistik jihatdan tahlil qilinib, tasviriy savodxonlikka oid o‘quv kompetensiyalarini shakllantirishga qaratilgan takomillashtirilgan metodikaning samaradorligi ilmiy asoslandi. Olingan natijalar matematik-statistik usullar orqali qayta ishlanib, ilgari surilgan ilmiy farazning to‘g‘riligi tasdiqlandi. Bu esa mazkur metodikaning o‘quvchilarning bilim, amaliy ko‘nikma va ijodiy faolligini rivojlantirishda yuqori samaradorlikka ega ekanligini ko‘rsatadi.

III BOB BO‘YICHA UMUMIY ILMIY XULOSA

Mazkur bobda umumiy o‘rta ta’lim maktablarida o‘quvchilarda tasviriy savodxonlikka oid o‘quv kompetensiyalarini shakllantirishga qaratilgan takomillashtirilgan metodik tizimning amaliy samaradorligi tajriba-sinov ishlari asosida kompleks va tizimli ravishda tadqiq etildi. Bob doirasida ishlab chiqilgan metodika asosida ta’lim jarayoni tashkil etildi hamda uning natijalari qiyosiy-statistik tahlil usullari orqali xolis baholandi.

Tajriba-sinov ishlari jarayonida o‘quvchilarning tasviriy savodxonlik kompetensiyalari aniqlovchi, shakllantiruvchi va umumlashtiruvchi bosqichlarda izchil o‘rganildi. Dastlabki bosqich natijalari tajriba va nazorat guruhlari o‘rtasida statistik ahamiyatli farq mavjud emasligini ko‘rsatib, tadqiqotning ilmiy xolisligi va eksperiment sharoitlarining tengligini ta’minladi. Yakuniy bosqich natijalari esa tajriba guruhlarida o‘quvchilarning bilim, amaliy ko‘nikma va malaka darajasida sezilarli ijobiy dinamika yuz berganini yaqqol namoyon etdi.

Matematik-statistik tahlil natijalari, jumladan, Styudent kriteriysi asosida olingan qiymatlar ($t > t_{kr}$) hamda samaradorlik koeffitsiyentining yuqori ko‘rsatkichlari tadqiqotda qo‘llanilgan metodikaning ishonchli va samarali ekanligini statistik jihatdan tasdiqladi. Shuningdek, ishonchlilik intervallarining kesishmasligi olingan natijalarning tasodifiy emasligini va ilmiy farazning to‘g‘riligini isbotladi.

Tajriba-sinov ishlari jarayonida o‘quvchilarda badiiy-estetik idrok, estetik ehtiyoj, ijodiy faollik va mustaqil fikrlash qobiliyati kabi muhim shaxsiy sifatlar rivojlangani kuzatildi. O‘quvchilarning tasviriy san’atga bo‘lgan barqaror qiziqishi shakllanib, badiiy asarlarni ongli idrok etish, tahlil qilish va estetik baholash ko‘nikmalari rivojlandi. Bu holat kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etilgan ta’lim jarayonining nafaqat bilim berish, balki

shaxsni har tomonlama rivojlantirishga xizmat qilishini ko‘rsatadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, ishlab chiqilgan takomillashtirilgan metodik tizim o‘quvchilarda tasviriy savodxonlikka oid o‘quv kompetensiyalarini shakllantirishda yuqori samaradorlikka ega bo‘lib, tasviriy san’at ta’limi mazmunini boyitish, ta’lim sifatini oshirish va o‘quvchilarning ijodiy imkoniyatlarini rivojlantirishda muhim pedagogik vosita sifatida xizmat qiladi.

Mazkur tadqiqotning ilmiy yangiligi shundan iboratki, unda umumiy o‘rta ta’lim maktablarida o‘quvchilarda tasviriy savodxonlikka oid o‘quv kompetensiyalarini shakllantirishga qaratilgan integrativ, tizimli va kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan takomillashtirilgan metodik tizim ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan asoslab berildi. Ilk bor mazkur jarayonning maqsadli, mazmuniy, texnologik va natijaviy komponentlarini o‘zaro uzviy bog‘liq holda ifodalovchi ilmiy-metodik model ishlab chiqildi hamda uning samaradorligi tajriba-sinov ishlari orqali statistik jihatdan isbotlandi.

Shuningdek, o‘quvchilarda tasviriy savodxonlik kompetensiyalarini shakllantirishda estetik ehtiyoj, badiiy-estetik idrok va ijodiy faollikni rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari aniqlashtirildi hamda ularning ta’lim jarayonidagi ahamiyati ilmiy jihatdan dalillandi. Tadqiqot doirasida ishlab chiqilgan metodik yondashuvlar va amaliy tavsiyalar tasviriy san’at ta’limi samaradorligini oshirishga xizmat qiladigan yangi pedagogik yechim sifatida taklif etildi.

UMUMIY XULOSA

O‘tkazilgan nazariy va eksperimental tadqiqotlar natijalarining kompleks tahlili quyidagi ilmiy xulosalarni shakllantirish imkonini berdi:

1. Tadqiq etilgan muammoning dolzarbligi shundaki, zamonaviy ta’lim tizimida ijodkorlikni rivojlantirish jamiyat taraqqiyotining muhim omillaridan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Shu nuqtai nazardan o‘quvchilarda tasviriy savodxonlikka oid o‘quv kompetensiyalarini shakllantirish va rivojlantirish ularning kelajakda raqobatbardosh, ijodkor va mustaqil fikrlay oladigan mutaxassis sifatida kamol topishida muhim ahamiyat kasb etadi. Ilmiy manbalar tahlili mazkur yo‘nalishda maxsus tadqiqot olib borish zarurligini asoslab berdi.

2. Tasviriy savodxonlikka oid o‘quv kompetensiyalarining tarkibiy komponentlari (bilim, amaliy ko‘nikma, badiiy-estetik idrok va ijodiy faollik) aniqlanib, ularning pedagogik mazmuni va tasnifi ishlab chiqildi. Muammoning metodologik asoslari tahlil qilinib, uni hal etishga qaratilgan kompetensiyaviy, tizimli, integrativ va shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvlar tizimlashtirildi.

3. Ishlab chiqilgan takomillashtirilgan metodik tizim o‘quvchilarda tasviriy faoliyatga nisbatan barqaror qiziqishni shakllantirish, badiiy-estetik idrokni rivojlantirish va estetik ehtiyojni yuzaga keltirishga xizmat qildi. Bu jarayonda o‘quvchilarda badiiy asarlarni ongli idrok etish, tahlil qilish va estetik baholash ko‘nikmalari shakllanib, ularning intellektual-ijodiy faolligi sezilarli darajada oshdi.

4. Amaldagi Davlat ta’lim standarti va Milliy o‘quv dasturi asosida tasviriy san’at ta’limi mazmunini kompetensiyaviy yondashuv asosida takomillashtirish zarurligi ilmiy jihatdan asoslandi. Tadqiqot mazkur yo‘nalishda metodologik va metodik asos vazifasini bajarishi isbotlandi.

5. Tadqiqot doirasida tasviriy san'at ta'limining tarixiy taraqqiyot bosqichlari, zamonaviy tendensiyalari hamda xorijiy ilg'or tajribalar qiyosiy-tanqidiy tahlil qilindi. Bu esa muammoning chuqur ilmiy asoslanishiga va optimal metodik yechimlarni ishlab chiqishga xizmat qildi.

6. Pedagogik kuzatish, so'rovnoma, test, suhbat va tajriba-sinov ishlari natijalari tahlili shuni ko'rsatdiki, taklif etilgan metodika o'quvchilarning tasviriy savodxonlik kompetensiyalarini shakllantirishda yuqori samaradorlikka ega. Xususan, tajriba sinflarida "yuqori" darajaning o'sishi va "past" darajaning keskin kamayishi qayd etildi.

7. Tadqiqotda qo'llanilgan pedagogik va psixologik yondashuvlar o'quvchilarning badiiy qiziqishlarini faollashtirish, estetik ehtiyojlarini shakllantirish va ularni uzluksiz rivojlantirishga xizmat qildi. Natijada tasviriy savodxonlik kompetensiyalarini shakllantirishga majmuaviy va tizimli yondashuv ta'minlandi.

8. Uzluksiz ta'lim tizimida tasviriy san'at ta'limini takomillashtirish uning mazmuni, metodlari va pedagogik texnologiyalarini zamonaviy talablar asosida yangilashni taqozo etadi. Taklif etilgan metodik tizim mazkur talablarni amaliy jihatdan ta'minlash imkonini beradi.

9. Umuman olganda, o'quvchilarda tasviriy savodxonlikka oid o'quv kompetensiyalarini shakllantirish jarayoni ularni badiiy-estetik jihatdan tarbiyalash va ijodiy rivojlantirishning muhim omili sifatida ilmiy jihatdan asoslandi hamda mazkur jarayonning samarali metodik mexanizmi ishlab chiqildi.

TADQIQOT NATIJALARI ASOSIDA TAVSIYALAR

1. Tasviriy savodxonlikka oid o‘quv kompetensiyalarini shakllantirish jarayonini takomillashtirish maqsadida zamonaviy o‘quv-metodik ta’minotni ishlab chiqish va ta’lim amaliyotiga joriy etish maqsadga muvofiq.

2. “Tasviriy san’at” fanini integrativ va kompetensiyaviy yondashuv asosida o‘qitish orqali o‘quvchilarning bilish, tahlil qilish va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan ilmiy-tadqiqot ishlarini kengaytirish zarur.

3. O‘quvchilarning badiiy-ijodiy faoliyatga bo‘lgan qiziqishlarini oshirishda pedagogik rag‘batlantirish mexanizmlari va motivatsion omillarni tizimli ravishda hisobga olish lozim.

4. O‘quvchilarning badiiy faoliyati mazmunini boyitish, uning turlari va yo‘nalishlarini kengaytirishga qaratilgan metodik ishlarni takomillashtirish talab etiladi.

5. Quyidagi pedagogik shart-sharoitlarni ta’minlash samarali natijalarga olib keladi:

– o‘quvchilarda badiiy qiziqishni shakllantiruvchi motivatsion muhit yaratish;

– shaxsiy maqsadlarni belgilash va ularga erishishga yo‘naltirish;

– badiiy faoliyat turlarini diversifikatsiya qilish;

– estetik ehtiyoj va badiiy didni rivojlantirish;

– axborot manbalari bilan mustaqil ishlash ko‘nikmalarini shakllantirish;

– san’at asarlarini badiiy-estetik idrok etish va tahlil qilish qobiliyatlarini rivojlantirish;

– o‘quvchilarni mustaqil ijodiy faoliyatga va ma’rifiy tadbirlarga jalb etish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

I. NORMATIV-HUQUQIY HUJJATLAR VA METODOLOGIK MANBALAR

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: 1992.

2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – T.: 2020.

3. O‘zbekiston Respublikasining Kadrlar tayyorlash milliy dasturi. – T.: 1997.

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-4947-son Farmoni. – 07.02.2017.

5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-5313-son Farmoni. – 25.01.2018.

6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ta’lim sohasini rivojlantirishga oid qarorlari. – 2020.

7. Shavkat Mirziyoyev. Oliy Majlisga Murojaatnoma. – 2020.

8. Shavkat Mirziyoyev. Tanqidiy tahlil va tartib-intizom. – T.: 2017.

9. Islam Karimov. Barkamol avlod – taraqqiyot poydevori. – T.: 1997.

10. Islam Karimov. Ma’naviy yuksalish yo‘lida. – T.: 1998.

II. MONOGRAFIYALAR, ILMIY MAQOLALAR VA TADQIQOTLAR

11. Azizxodjayeva N.N. Pedagogicheskiye texnologii. – T.: 2005.

12. Asmolov A.G. Psixologiya lichnosti. – M.: 2007.

13. Vыgotskiy L.S. Pedagogicheskaya psixologiya. – M.: 1991.

14. Davidov V.V. Teoriya razvivayushego obucheniya. – M.:

1996.

15. Zimnyaya I.A. Pedagogicheskaya psixologiya. – M.: 2002.

16. Lerner I.YA. Didakticheskiye osnovы obucheniya. – M.: 1981.

17. Leontev A.N. Motivatsiya i deyatelnost. – M.: 1987.

18. Razumnыy V.A. Esteticheskoye vospitaniye. – M.: 1969.

19. Teplov B.M. Psixologiya xudojestvennogo vospitaniya. – M.: 1989.

20. Vanslov V.V. Chto takoye iskusstvo? – M.: 1988.

21. Sulaymonov A. Tasviriy san'at ta'limi samaradorligi. – T.: 2021.

22. Hasanov R. Tasviriy san'atni o'qitish metodikasi. – T.: 2004.

23. Boymetov B. Qalamtasvir. – T.: 2006.

24. Kuzin V.S. Metodika izobrazitelnogo iskusstva. – M.: 2001.

25. Rostovsev N.N. Uchebnыy risunok. – M.: 1991.

26. Poluyanov YU.E. Razvivayusheye obucheniye v iskusstve. – M.: 1992.

27. Alekseyeva V.V. Izobrazitelnoye iskusstvo v shkole. – M.: 1981.

28. Alexin A.D. Yazыk izobrazitelnogo iskusstva. – M.: 1984.

29. Annamuratova S.K. Xudojestvennoye vospitaniye shkolnikov. – T.: 1991.

30. Axmedov I. Esteticheskoye vospitaniye uchashixsya. – M.: 1979.

31. Fayzullina S.X. Esteticheskoye vospitaniye. – T.: 1991.

32. G'oziyev E. Tafakkur psixologiyasi. – T.: 1990.

III. MUALLIF ISHLARI (ILMIY YANGILIKNI ASOSLOVCHI MANBALAR)

33. Shovdirov S.A. Tasviriy san'at darslari samaradorligi. – 2009.

34. Shovdirov S.A. Pedagogik-psixologik asoslar. – 2017.

35. Shovdirov S.A. Nazariy-metodologik asoslar. – 2020.

36. Sunnat Shovdirov. Selection Criteria of Teaching Methods. – Germany, 2017.

IV. DARSLIKLAR VA O'QUV QO'LLANMALAR

37. Sulaymonov A. va boshqalar. Tasviriy san'at (7-sinf). – T.: 2017.

38. Qo'ziyev T. va boshqalar. Tasviriy san'at (5-sinf). – T.: 2020.

39. Boymetov B., Abdirasilov S. Chizmatasvir. – T.: 2004.

40. Tolipov N., Abdirasilov S. Rangtasvir. – T.: 2006.

41. Подласый И.П. Педагогика. – М.: "Владос", 2003. – 428 с.

42. Понамарков С.И. Декоративное и оформительское искусство в школе. – М.: Владос, 2003. – 254 с.

43. Розенберг Н.Н. Измерения в дидактике. – Киев.: "Луч", 1998. – 189 с.

44. Ростовцев Н.Н. Учебный рисунок. – М.: Просвещение, 1991. – 294 с.

45. Ростовцев Н.Н. Академический рисунок. 4-е изд. / под общ. ред. А.С.Соломцева – М.: Торговый дом Гранд, 2003, 1991, 1973.

46. Ростовцев Н.Н. Методика преподавания изобразительного искусства в школе. – М.: Знание,1992. –

273 c.

47. Секачева А.В., Чуйкина А.М., Пименова Л.Г. Рисунок и живопись. – М.: Академия, 1990. – 274 с.

48. Сластенин В.А. и др. Педагогика. – М.: Сентябрь, 2005. – 314 с.

49. *Скаткин М. Н., Краевский В. В.* Содержание общего среднего образования: Проблемы и перспективы. – М.: 1981. – 374 с.

50. Унковский А.А. Живопись темперой и гуашью. Учебно-методическое пособие. – М.: Просвещение, 1992. – 157 с.

51. Унковский А.А. Живопись темперой и гуашью. Учебно-методическое пособие. – М.: Просвещение, 1992. – 157 с.

52. Pedagogika A. Munavvarov tahriri ostida. – T.: “O‘qituvchi”, – 1996, 178 b.

53. Roziqov O.R va boshqalar. Didaktika – T.: Fan, 1997. – 328 b.

54. Sayidahmedov N. Yangi pedagogik texnologiyalar. – T.: Moliya, 2003. – 172 b.

55. Sulaymonov A., Abdullayev N. Tasviriy san’at. 7-sinf o‘quvchilari uchun darslik. – T.: G‘afur G‘ulom nomidagi NMIU, 2014. – 80 b.

56. Tursunov I., Nishonaliyev U. Pedagogika kursi. – T.: “O‘qituvchi”, 1997. – 326 b.

57. Tolipov N., Abdirasilov S., Oripova N. Rangtasvir. – T, 2006. – 111 b.

58. Tolipov O‘., Usmonboyeva M. – Pedagogik texnologiya: Nazariya va amaliyot. – T.: Fan, 2005. – 206 b.

GLOSSARIY

Atama (UZ)	Русча	English	Ta’rif
Analiz	Анализ	Analysis	Badiiy asarni mazmuniy, shakliy va semantik jihatdan tarkibiy qismlarga ajratib, ularning o‘zaro bog‘liqligi va funksional ahamiyatini aniqlashga qaratilgan ilmiy tadqiqot usuli.
Asimmetriya	Асимметрия	Asymmetry	Kompozitsiyada elementlarning teng bo‘lmagan joylashuvi orqali dinamik muvozanat va vizual qiziqish hosil qiluvchi badiiy tashkil etish prinsipi.
Badiiy obraz	Художественный образ	Artistic image	San’at asarida g‘oya va hissiy mazmunni umumlashtirilgan va ramziy shaklda ifodalovchi estetik kategoriya.

Badiiy tafakkur	Художественное мышление	Artistic thinking	Obrazli tasavvur, emotsional idrok va estetik baholash asosida shakllanadigan ijodiy fikrlash turi.
Badiiy tahlil	Художественный анализ	Artistic analysis	Asarning kompozitsion tuzilishi, uslubi va mazmunini ilmiy asosda o‘rganishga qaratilgan metod.
Dizayn	Дизайн	Design	Estetik, funksional va kommunikativ talablar asosida vizual shakl va muhit yaratish faoliyati.
Dinamika	Динамика	Dynamics	Kompozitsiyada harakat, rivojlanish va ichki energiya hissini ifodalovchi vizual holat.
Eskiz	Эскиз	Sketch	Asarning dastlabki g‘oyaviy va kompozitsion yechimini aks ettiruvchi tezkor chizma.
Estetika	Эстетика	Aesthetics	Go‘zallik, san’at va estetik idrok qonuniyatlarini o‘rganuvchi falsafiy fan.

Forma	Форма	Form	Badiiy asarning tashqi koʻrinishi boʻlib, mazmunning moddiy ifodasi sifatida namoyon boʻladi.
Gʻoya	Идея	Idea	Asarning asosiy konseptual yoʻnalishi va muallif fikrining umumlashgan ifodasi.
Grafik tasvir	Графическое изображение	Graphic image	Chiziq, nuqta va shakllar orqali yaratilgan tasviriy ifoda turi.
Hajm	Объем	Volume	Uch oʻlchamli shaklning makonda vizual va plastika jihatdan ifodalanishi.
Illyustratsiya	Иллюстрация	Illustration	Matn mazmunini toʻldiruvchi yoki izohlovchi tasviriy material.
Interpretatsiya	Интерпретация	Interpretation	Badiiy asarni muallif yoki tomoshabin nuqtai nazaridan talqin qilish jarayoni.
Kontrast	Контраст	Contrast	Qarama-qarshi elementlar (rang, shakl, ton) orqali ifodaviylikni kuchaytirish vositasi.

Kompozitsiya	Композиция	Composition	Tasviriy elementlarning ma’lum qonuniyatlar asosida tizimli va uyg‘un joylashtirilishi orqali yaxlit badiiy obraz yaratish jarayoni.
Kompozitsion muvozanat	Композиционное равновесие	Balance	Asardagi vizual og‘irliklarning teng taqsimlanishi natijasida barqarorlik hissining yuzaga kelishi.
Kompozitsion markaz	Композиционный центр	Focal point	Asarda asosiy e’tibor jamlanadigan, mazmuniy va vizual jihatdan yetakchi element.
Kolorit	Колорит	Color scheme	Ranglarning o‘zaro uyg‘unligi orqali asarning umumiy emotsional va estetik kayfiyatini belgilovchi tizim.
Kreativlik	Креативность	Creativity	Yangicha g‘oya va yechimlarni ishlab chiqishga qaratilgan ijodiy salohiyat.

Kuzatuvchanlik	Наблюдательность	Observation	Atrof-muhitni nozik detallarigacha idrok etish va tahlil qilish qobiliyati.
Liniya	Линия	Line	Tasviriy san’atda shaklni aniqlovchi asosiy grafik element.
Maket	Макет	Mockup	Asarning soddalashtirilgan yoki kichraytirilgan modeli.
Mazmun	Содержание	Content	Asarning ichki g‘oyaviy va semantik mohiyati.
Metod	Метод	Method	Maqsadga erishish uchun qo‘llaniladigan usullar majmui.
Metodika	Методика	Methodology	O‘qitish va o‘rganish jarayonini tashkil etishning ilmiy asoslangan tizimi.
Modellash	Моделирование	Modeling	Ob’ekt yoki jarayonni sun’iy shaklda qayta yaratish usuli.
Muvozanat	Равновесие	Balance	Vizual elementlar orasidagi nisbat va uyg‘unlikni ta’minlovchi holat.
Naturalizm	Натурализм	Naturalism	Borliqni maksimal darajada real va aniq tasvirlashga yo‘naltirilgan uslub.

Nuqta	Точка	Point	Tasviriy ifodaning eng sodda, boshlang‘ich elementi.
Perspektiva	Перспектива	Perspective	Fazoviy chuqurlikni ikki o‘lchamli tekislikda ifodalash usuli.
Proporsiya	Пропорция	Proportion	Elementlar o‘rtasidagi miqdoriy nisbatlar uyg‘unligi.
Rang	Цвет	Color	Emotsional va estetik ifoda vositasi sifatida qo‘llaniladigan asosiy element.
Rang uyg‘unligi	Цветовая гармония	Color harmony	Ranglarning o‘zaro muvofiqligi va estetik uyg‘unligi.
Realizm	Реализм	Realism	Hayotni haqqoniy va ob’ektiv aks ettirishga asoslangan badiiy yo‘nalish.
Ritm	Ритм	Rhythm	Elementlarning takrorlanishi orqali hosil bo‘ladigan vizual harakat va tartib hissi.
Shakl	Форма	Shape	Tasvirning tashqi konturi va strukturaviy ifodasi.

Simmetriya	Симметрия	Symmetry	Elementlarning o‘zaro teng va akslantirilgan joylashuvi.
Stil	Стиль	Style	Muallifga xos badiiy ifoda uslubi va xususiyatlari majmui.
Tasvir	Изображение	Image	Vizual shaklda ifodalangan badiiy yoki real obyekt.
Tasviriy san’at	Изобразительное искусство	Fine arts	Vizual obrazlar orqali borliqni aks ettiruvchi san’at turi.
Texnika	Техника	Technique	Tasvir yaratishda qo‘llaniladigan amaliy usullar majmui.
Ton	Тон	Tone	Yorug‘lik va soya darajalarining o‘zaro nisbatini ifodalovchi vosita.
Uslub	Манера	Manner	Ijodkorning individual bajarish usuli.
Vizual idrok	Визуальное восприятие	Visual perception	Ko‘rish orqali atrofdagi borotnqabul qilish va talqin qilish jarayoni.

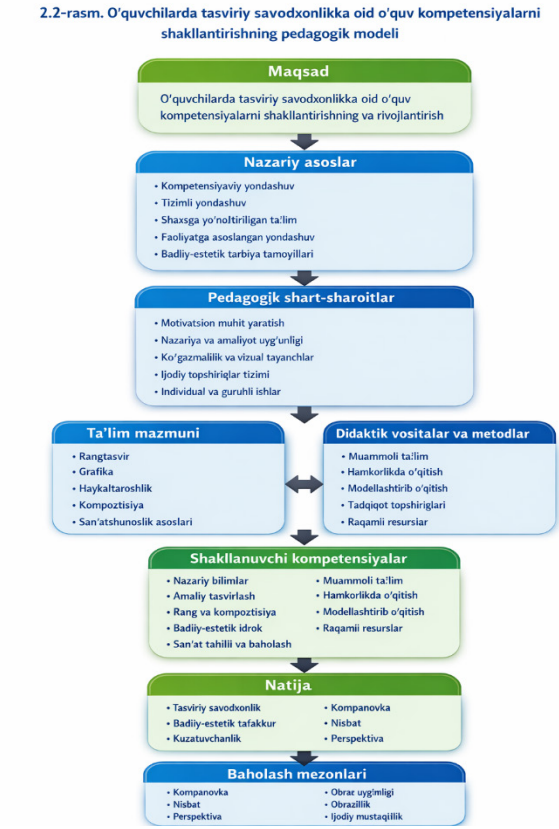
Yorug‘lik-soya	Светотень	Light and shadow	Hajm va fazoni ifodalashda muhim bo‘lgan tasviriy vosita.
Kompozitsion tafakkur	Композиционное мышление	Compositional thinking	Kompozitsion yechimlarni ongli ravishda shakllantirish qobiliyati.
Badiiy ijodkorlik	Художественное творчество	Artistic creativity	Yangi badiiy obraz va g‘oyalarni yaratish jarayoni.
Pedagogik texnologiya	Педагогическая технология	Pedagogical technology	Ta’lim jarayonini samarali tashkil etishga qaratilgan tizimli yondashuv.

Ushbu glossariy monografiyada qo‘llanilgan asosiy ilmiy tushunchalarni tizimli ravishda yoritish, ularning mazmunini aniqlashtirish hamda o‘quvchi, tadqiqotchi va mutaxassislar uchun metodik qo‘llanma vazifasini bajarishga xizmat qiladi.

ILOVALAR BO‘LIMI

1-ILOVA:

Tasviriy savodxonlik kompetensiyalarini shakllantirishning metodik modeli

1-rasm. Tasviriy savodxonlik kompetensiyalarini shakllantirishning metodik modeli

Mazkur metodik model umumiy o‘rta ta’lim maktablarida o‘quvchilarda tasviriy savodxonlikka oid o‘quv kompetensiyalarini shakllantirish jarayonini tizimli va bosqichma-bosqich tashkil etishga xizmat qiladi. Ushbu model kompetensiyaviy yondashuv asosida ishlab chiqilgan bo‘lib, o‘quvchilarning badiiy-estetik

idroki, vizual madaniyati va ijodiy tafakkurini rivojlantirishga qaratilgan. Mazkur model o‘quvchilarda tasviriy savodxonlik kompetensiyalarini shakllantirish jarayonini tizimli va bosqichma-bosqich tashkil etishga qaratilgan bo‘lib, uning tarkibiy qismlari o‘zaro uzviy bog‘liq holda faoliyat ko‘rsatadi.

Metodik model quyidagi o‘zaro bog‘liq tarkibiy qismlardan iborat:

1. Maqsadli komponent:

O‘quvchilarda tasviriy savodxonlikka oid o‘quv kompetensiyalarini shakllantirish, ularning badiiy-ijodiy faoliyatini rivojlantirish va vizual madaniyatini yuksaltirish.

2. Mazmun komponenti:

– tasviriy san’atga oid nazariy bilimlar;

– amaliy tasviriy ko‘nikmalar;

– badiiy-estetik idrok;

– ijodiy faoliyat elementlari.

3. Metodlar komponenti:

– loyihaviy ta’lim;

– interaktiv metodlar;

– amaliy mashqlar;

– vizual tahlil;

– ijodiy topshiriqlar.

4. Vositalar komponenti:

– didaktik materiallar;

– san’at asarlari;

– multimedia vositalari;

– raqamli texnologiyalar.

5. Natija komponenti:

– tasviriy savodxonlik kompetensiyasi shakllanadi;

– vizual madaniyat rivojlanadi;

– ijodiy tafakkur shakllanadi;

– badiiy-estetik did yuksaladi.

XULOSA:

Mazkur metodik model o‘quvchilarda tasviriy savodxonlik kompetensiyalarini shakllantirish jarayonini tizimli, maqsadga yo‘naltirilgan va samarali tashkil etish imkonini beradi.

2-ILOVA:

Mazkur ilovada o‘quvchilarda tasviriy savodxonlikka oid o‘quv kompetensiyalarining shakllanganlik darajasini baholash maqsadida o‘tkazilgan tajriba-sinov ishlarining natijalari keltirilgan. Tadqiqot jarayonida tajriba va nazorat guruhlaridagi o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalari qiyosiy tahlil qilindi.

Tajriba-sinov ishlari davomida o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasi “past”, “o‘rta” va “yuqori” mezonlari asosida baholandi hamda natijalar foizlarda ifodalandi.

1-jadval

Tajriba va nazorat guruhlaridagi ko‘rsatkichlar (boshlang‘ich bosqich)

Ko‘rsatkichlar	Navoiy	Buxoro	Samarqand	Jami
O‘quvchilar soni (TS)	68	60	57	185
O‘quvchilar soni (NS)	70	62	59	191
O‘rtacha qiymat (TS)	3,46	3,47	3,44	3,45
O‘rtacha qiymat (NS)	3,47	3,47	3,44	3,46
Samaradorlik (η)	1,00	1,00	1,00	1,00
Tanlanma dispersiya (TS)	0,48	0,48	0,46	0,47

Tanlanma dispersiya (NS)	0,51	0,47	0,48	0,49
Standart xatolik (TS)	0,70	0,69	0,68	0,69
Standart xatolik (NS)	0,71	0,69	0,70	0,70
Variatsiya koeffitsiyenti (TS)	0,20	0,20	0,20	0,20
Variatsiya koeffitsiyenti (NS)	0,20	0,20	0,20	0,20
Ishonch chetlanishi (TS)	0,17	0,18	0,18	0,10
Ishonch chetlanishi (NS)	0,17	0,17	0,18	0,10
Styudent statistikasi	0,13	0,01	0,02	0,09
Kritik qiymat	1,98	1,98	1,98	1,97
Xulosa	H_0 qabul	H_0 qabul	H_0 qabul	H_0 qabul

2-jadval

Tajriba-sinov natijalarining statistik ko‘rsatkichlari (yakuniy bosqich)

Ko‘rsatkichlar	Navoiy	Buxoro	Samarqand	Jami
O‘quvchilar soni (TS)	68	60	57	185
O‘quvchilar soni (NS)	70	62	59	191
O‘rtacha qiymat (TS)	4,01	4,05	4,02	4,03

O‘rtacha qiymat (NS)	3,51	3,52	3,49	3,51
Samaradorlik (η)	1,14	1,15	1,15	1,15
Tanlanma dispersiya (TS)	0,49	0,45	0,47	0,47
Tanlanma dispersiya (NS)	0,54	0,51	0,52	0,52
Standart xatolik (TS)	0,70	0,67	0,69	0,69
Standart xatolik (NS)	0,73	0,71	0,72	0,72
Variatsiya koeffitsiyenti (TS)	0,17	0,17	0,17	0,17
Variatsiya koeffitsiyenti (NS)	0,21	0,20	0,21	0,21
Ishonch chetlanishi (TS)	0,17	0,17	0,18	0,10
Ishonch chetlanishi (NS)	0,17	0,18	0,18	0,10
Styudent statistikasi	4,12	4,27	4,02	7,15
Kritik qiymat	1,98	1,98	1,98	1,97
Xulosa	H_1 qabul	H_1 qabul	H_1 qabul	H_1 qabul

Jadval ma’lumotlaridan ko‘rinib turibdiki, boshlang‘ich bosqichda tajriba va nazorat guruhlari o‘rtasida sezilarli farq kuzatilmagan. Bu esa guruhlarning teng sharoitda tadqiqotga jalb etilganini tasdiqlaydi.

YAkuniy bosqichda esa tajriba guruhida “yuqori” darajadagi ko‘rsatkichlar sezilarli ravishda oshgani (46%) hamda “past” daraja

kamaygani (12%) kuzatildi. Nazorat guruhida esa o‘zgarishlar nisbatan past darajada bo‘lgan.

Bu holat tajriba-sinov ishlari jarayonida qo‘llanilgan metodik tizimning samaradorligini ko‘rsatadi.

Olingan natijalarga ko‘ra, kompetensiyaviy yondashuv asosida ishlab chiqilgan metodik tizim o‘quvchilarda tasviriy savodxonlik kompetensiyalarini shakllantirishda yuqori samaradorlikka ega ekanligi aniqlandi.

3-ILOVA:

Tasviriy savodxonlik kompetensiyasining tuzilmasi

2-rasm. Tasviriy savodxonlik kompetensiyasining tuzilmasi

Tasviriy savodxonlik kompetensiyasi o‘quvchining tasviriy san’at sohasidagi bilim, ko‘nikma va malakalarini kompleks ravishda ifodalovchi integrativ tuzilma hisoblanadi. Ushbu kompetensiya o‘quvchining badiiy-estetik idroki, amaliy faoliyati va ijodiy tafakkuri bilan uzviy bog‘liq holda shakllanadi.

Tadqiqot doirasida tasviriy savodxonlik kompetensiyasining quyidagi asosiy tarkibiy qismlari ajratildi:

1. Kognitiv komponent (bilish komponenti):

– tasviriy san’atga oid nazariy bilimlar;

– kompozitsiya, rang, shakl va fazo haqidagi tushunchalar;

– san’at asarlarini anglash va tahlil qilish.

2. Amaliy komponent:

– tasviriy koʻnikmalar (chizish, boʻyash, kompozitsiya tuzish);

– texnik malakalar;

– amaliy mashqlarni bajarish qobiliyati.

3. Estetik komponent:

– badiiy-estetik idrok;

– san'at asarlarini baholash;

– goʻzallikni his qilish qobiliyati.

4. Ijodiy komponent:

– kreativ fikrlash;

– mustaqil obraz yaratish;

– badiiy yechim topish qobiliyati.

XULOSA

Mazkur komponentlar oʻzaro uzviy bogʻliq holda namoyon boʻlib, oʻquvchining tasviriy savodxonlik kompetensiyasini kompleks shakllantirishga xizmat qiladi.

4-ILOVA:

Tasviriy san'at darsi uchun namunaviy dars ishlanmasi

Dars mavzusi: "Oila" mavzusida kompozitsiya ishlash

Dars maqsadi:

Ta'limiy:

– oʻquvchilarga kompozitsiya tuzish qoidalarini oʻrgatish;

– syujetli tasvir yaratish koʻnikmalarini shakllantirish.

Tarbiyaviy:

– oilaga hurmat va mehr tuygʻusini shakllantirish.

Rivojlantiruvchi:

– ijodiy tafakkurni rivojlantirish;

– mustaqil fikrlash qobiliyatini oshirish.

Dars turi:

Amaliy mashgʻulot.

Dars metodlari:

– tushuntirish;

– ko‘rsatish;

– amaliy mashq;

– savol-javob.

Dars jihozlari:

– rasm namunalari;

– albom;

– qalam, bo‘yoqlar;

– multimedia materiallar.

Darsning borishi:

1. Tashkiliy qism (3 daqiqa):

– salomlashish;

– davomatni aniqlash;

– o‘quvchilarni darsga tayyorlash.

2. O‘tilgan mavzini takrorlash (5 daqiqa):

– kompozitsiya nima?

– kompozitsiya markazi deganda nimani tushunasiz?

3. Yangi mavzu bayoni (10 daqiqa).

O‘qituvchi “Oila” mavzusida kompozitsiya yaratishning mazmunini tushuntiradi. Kompozitsiyada:

– markaz;

– personajlar joylashuvi;

– rang uyg‘unligi kabi jihatlar muhim ekani izohlanadi.

4. Amaliy ish (20 daqiqa).

O‘quvchilar:

– oila mavzusida rasm chizadilar;

– kompozitsion yechim topadilar;

– ranglar bilan ishlaydilar.

O‘qituvchi individual yordam beradi.

5. Tahlil va baholash (5 daqiqa):

– eng yaxshi ishlar ko‘rib chiqiladi;

– kamchiliklar aytiladi;

– rag‘batlantirish amalga oshiriladi.

6. Yakunlash (2 daqiqa):

– dars xulosasi;

– uyga vazifa: “Mening orzudagi oilam” mavzusida rasm.

Mazkur ilovada tasviriy san’at darsini tashkil etishning bosqichlari va ularning metodik mazmuni tizimli ravishda yoritilgan. Dars jarayonida o‘qituvchi va o‘quvchi faoliyatining o‘zaro bog‘liqligi, qo‘llaniladigan metodlar hamda ta’lim samaradorligini ta’minlovchi omillar jadval ko‘rinishida ifodalangan.

1-jadval

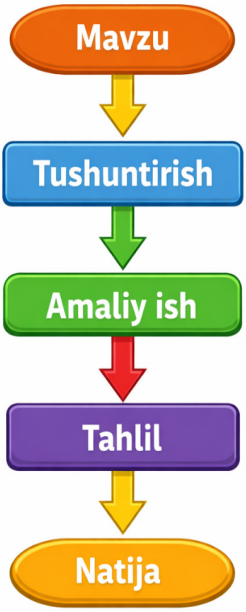
Dars bosqichlari va metodik mazmuni

Dars bosqichi	O‘qituvchi faoliyati	O‘quvchi faoliyati	Metodlar
Tashkiliy qism	Darsni tashkil etadi	Tayyorlanadi	Suhbat
Takrorlash	Savol beradi	Javob beradi	Savol-javob
YAngi mavzu	Tushuntiradi	Tinglaydi	Tushuntirish
Amaliy ish	Yo‘naltiradi	Rasm chizadi	Amaliy mashq
Tahlil	Baholaydi	Tahlil qiladi	Munozara
YAkun	Xulosa qiladi	Tinglaydi	Izoh

Jadval ma’lumotlari dars jarayonining mantiqiy izchillikda tashkil etilishini hamda har bir bosqichda o‘qituvchi va o‘quvchi faoliyatining o‘zaro uyg‘unligini ko‘rsatadi. Bu esa o‘quvchilarda tasviriy savodxonlik kompetensiyalarini bosqichma-bosqich shakllantirishga xizmat qiladi.

Dars jarayonining umumiy tuzilishi va bosqichlar o‘rtasidagi

uzviy bog‘liqlik quyidagi sxema orqali ifodalanadi.

Mazkur sxema tasviriy san’at darsining bosqichma-bosqich tashkil etilishini ifodalaydi. Unda ta’lim jarayonining mantiqiy ketma-ketligi aks ettirilgan bo‘lib, har bir bosqich o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va ijodiy faoliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

XULOSA:

Mazkur dars ishlanmasi o‘quvchilarda tasviriy savodxonlik kompetensiyalarini shakllantirishda amaliy faoliyatning ahamiyatini namoyon etadi.

5-ILOVA:

Rangshunoslik asosida tasviriy savodxonlikni shakllantirishga oid didaktik materiallar

Mazkur ilovada o‘quvchilarda tasviriy savodxonlik kompetensiyalarini shakllantirishda rangshunoslikning o‘rni va ahamiyati yoritiladi. Ranglar bilan ishlash jarayoni o‘quvchilarning

estetik didini rivojlantirish, badiiy tafakkurini boyitish hamda obrazli fikrlashini shakllantirishda muhim omil hisoblanadi.

1-jadval.

Ranglarning asosiy turlari

Rang turi	Misollar	Tavsif
Asosiy ranglar	qizil, ko‘k, sariq	Boshqa ranglar shu ranglardan hosil bo‘ladi
Ikkilamchi ranglar	yashil, binafsha, to‘q sariq	Asosiy ranglar aralashmasi
Iliq ranglar	qizil, sariq	Issiqlik hissini beradi
Sovuq ranglar	ko‘k, yashil	Sovuqlik hissini beradi

Jadvalda keltirilgan ranglar tasnifi o‘quvchilarning ranglar haqidagi bilimlarini tizimlashtirishga xizmat qiladi. Ranglarning xususiyatlarini anglash ularning tasviriy faoliyatida to‘g‘ri rang tanlash va uyg‘unlik yaratish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Ranglar o‘rtasidagi bog‘liqlik va ularning badiiy tasvirdagi o‘rni quyidagi sxema orqali ifodalanadi.

Mazkur sxema ranglarning hosil bo‘lishi va ularning badiiy tasvirdagi uyg‘unligini ko‘rsatadi. Bu jarayon o‘quvchilarda rang sezgisi va kompozitsion fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Amaliy topshiriq.

Topshiriq:

“Bir manzara tasvirini chizing va unda iliq hamda sovuq ranglar uyg‘unligidan foydalaning.”

Talablar:

– ranglar muvozanati;

– kompozitsiya;

– rang uyg‘unligi.

XULOSA:

Rangshunoslikka oid bilimlar o‘quvchilarning tasviriy savodxonlik kompetensiyalarini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega bo‘lib, ular orqali o‘quvchilarning estetik didi, rangni his qilish va badiiy ifoda ko‘nikmalari rivojlanadi.

6-ILOVA:

Tasviriy san’at ta’limiga oid ilmiy-manbalar tahlili

Mazkur ilovada tasviriy san’at ta’limi va tasviriy savodxonlik kompetensiyalarini shakllantirishga oid ilmiy-manbalar qiyosiy tahlil qilinadi. Ilmiy adabiyotlar tahlili tadqiqot muammosining nazariy asoslarini aniqlash hamda metodik yondashuvlarni asoslashda muhim ahamiyat kasb etadi.

1-Jadval

Ilmiy-manbalar tahlili

Muallif	**Asar yo‘nalishi**	**Asosiy g‘oya**	**Tadqiqot uchun ahamiyati**
A. Sulaymonov	Metodika	Tasviriy ta’lim samaradorligi	Kompetensiya yondashuvni asoslaydi
R. Hasanov	Nazariya	Badiiy idrokni rivojlantirish	Estetik komponentni ochadi
V. Kuzin	Metodika	Amaliy o‘qitish usullari	Amaliy faoliyatni kuchaytiradi
N. Rostovtsev	Metodika	Tasviriy ko‘nikmalarni shakllantirish	Ko‘nikma tizimini belgilaydi
L. Vygotsky	Psixologiya	Tafakkur va rivojlanish	Ijodiy fikrlashni asoslaydi

Jadvalda keltirilgan ilmiy manbalar tasviriy san’at ta’limining turli jihatlarini yoritib beradi. Ularning tahlili shuni ko‘rsatadiki, tasviriy savodxonlik kompetensiyalarini shakllantirish jarayoni pedagogik, psixologik va metodik omillarning integratsiyasiga asoslanadi.

Ilmiy-manbalar asosida shakllangan nazariy va metodik tizim quyidagi sxema orqali ifodalanadi.

Mazkur sxema ilmiy-manbalar tahlilidan amaliy natijaga qadar bo‘lgan jarayonni aks ettiradi. Bu esa tadqiqotning izchilligini va ilmiy asoslanganligini ta’minlaydi.

XULOSA:

Ilmiy manbalar tahlili tasviriy savodxonlik kompetensiyalarini shakllantirish jarayonining nazariy va metodik asoslarini aniqlashga xizmat qiladi hamda tadqiqot yo‘nalishini ilmiy jihatdan asoslab beradi.

7-ILOVA:

San’at asarini tahlil qilish algoritmi

Mazkur ilovada tasviriy san’at asarlarini tahlil qilishning bosqichma-bosqich algoritmi ishlab chiqilgan. Ushbu algoritm

o‘quvchilarda badiiy-analitik tafakkurni shakllantirish, san’at asarlarini ongli idrok etish va baholash ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

1-jadval.

San’at asarini tahlil qilish bosqichlari

Bosqich	Mazmuni	Natija
1. Muallifni aniqlash	Asar muallifi va davri	Tarixiy tasavvur shakllanadi
2. Mavzuni aniqlash	Asarning mazmuni	Asar g‘oyasi tushuniladi
3. Kompozitsiya tahlili	Joylashuv, markaz	Tuzilish anglanadi
4. Rang tahlili	Ranglar uyg‘unligi	Estetik idrok rivojlanadi
5. Badiiy baholash	Shaxsiy fikr	Ijodiy tafakkur shakllanadi

Jadvalda keltirilgan bosqichlar san’at asarini tizimli va izchil tahlil qilish imkonini beradi. Bu jarayon o‘quvchilarda kuzatuvchanlik, tahliliy fikrlash va estetik baholash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

San’at asarini tahlil qilish jarayoni quyidagi izchil bosqichlar asosida amalga oshiriladi.

Mazkur sxema san'at asarini idrok etishdan tortib, uni baholashgacha bo'lgan bosqichlarni aks ettiradi. Bu esa o'quvchilarda tizimli tahlil qilish ko'nikmasini shakllantirishga xizmat qiladi.

Amaliy topshiriq.

Topshiriq:

Mashhur rassom asarini tanlab, yuqoridagi algoritm asosida tahlil qiling.

1-namuna: Leonardo da Vinci – “Mona Lisa”

Asar haqida umumiy ma’lumot:

Muallif: – Leonardo da Vinci.

Davr: – Uyg‘onish davri.

Janr: – Portret

Tahlil (algoritm asosida):

1. Muallif: – Leonardo da Vinci – Uyg‘onish davrining buyuk rassomi va olimi.

2. Mavzu: – Ayol obrazi orqali ichki ruhiy holat va sokinlik ifodasi berilgan.

3. Kompozitsiya: – Markazlashgan tuzilma, figura old planda joylashgan, fon bilan uyg‘unlik mavjud.

4. Rang tahlili: – Yumshoq rang o‘tishlari, sfumato texnikasi orqali yorug‘-soya muvozanati yaratilgan.

5. Badiiy baholash: – Asar tomoshabinda chuqur psixologik ta’sir uyg‘otadi, sirli tabassum orqali hissiy murakkablik ifodalanadi.

Xulosa:

Mazkur asar o‘quvchilarda badiiy idrok, kuzatuvchanlik va estetik

tafakkurni rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi.

2-namuna: Kamoliddin Behzod – Miniatyura asari

Asar haqida umumiy ma'lumot:

Muallif: – Kamoliddin Behzod.

Davr: – XV asr.

Janr: – Miniatyura.

Tahlil (algoritm asosida):

1. Muallif: – Kamoliddin Behzod – Sharq miniatyura san'atining buyuk namoyandasi.

2. Mavzu: – Tarixiy yoki adabiy syujetlar, inson faoliyati va ijtimoiy hayot tasviri.

3. Kompozitsiya: – Murakkab, ko'p figurali, detallashtirilgan va dekorativ yechimga ega.

4. Rang tahlili: – Yorqin va kontrast ranglar, bezakdorlik va ritmik uyg'unlik ustun.

5. Badiiy baholash: – Asar milliy madaniyat va estetik qadriyatlarni aks ettiradi, bezak va mazmun uyg'unligi bilan ajralib turadi.

Xulosa:

Behzod asarlari o‘quvchilarda milliy san’atga qiziqish, estetik did va badiiy tafakkurni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

San’at asarini tahlil qilish algoritmi o‘quvchilarda tasviriy savodxonlik kompetensiyalarini shakllantirishda muhim pedagogik vosita hisoblanadi.

8-ILOVA:

Tasviriy savodxonlik kompetensiyalarini shakllantirishning metodik tizimi

Mazkur ilovada o‘quvchilarda tasviriy savodxonlik kompetensiyalarini shakllantirishning metodik tizimi yaxlit model sifatida ifodalanadi. Ushbu tizim ta’lim jarayonining maqsadi, mazmuni, metodlari, vositalari va natijalari o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni aks ettiradi.

1-jadval.

Metodik tizim tarkibi

Tarkibiy qism	Mazmuni
Maqsad	Tasviriy savodxonlik kompetensiyalarini shakllantirish
Mazmun	Nazariy bilimlar, amaliy mashg‘ulotlar
Metodlar	Interfaol, amaliy, ijodiy yondashuvlar
Vositalar	Ko‘rgazmali materiallar, AKT
Natija	Kompetensiyalarning shakllanishi

Jadvalda metodik tizimning asosiy komponentlari va ularning mazmuni keltirilgan bo‘lib, ular o‘zaro bog‘liq holda ta’lim jarayonining samaradorligini ta’minlaydi.

Tasviriy savodxonlik kompetensiyalarini shakllantirish jarayoni quyidagi metodik tizim asosida amalga oshiriladi.

Mazkur sxema metodik tizimning izchil va uzviy tuzilishini aks ettiradi. Unda ta’lim jarayonining barcha tarkibiy qismlari o‘zaro bog‘liq holda faoliyat yuritishi ko‘rsatilgan bo‘lib, bu kompetensiyalarning samarali shakllanishini ta’minlaydi.

XULOSA:

Metodik tizim o‘quvchilarda tasviriy savodxonlik kompetensiyalarini shakllantirishda kompleks yondashuvni ta’minlaydi hamda ta’lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

SHOVDIROV SUNNAT ASLANOVICH

O‘QUVCHILARDA TASVIRIY SAVODXONLIKKA OID O‘QUV KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISHNING METODIK TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH
Monografiya

Mas’ul muharrir: Shahina Usmonova
Sahifalovchi va korrektor: Ziyodulla Xamidullayev

Nashriyot litsenziyasi: № 2323743 / N1087007

«Ta’lim innovatsiyalari» nashriyotida tayyorlandi va **“Sharq Nashr”** MCHJ tomonidan chop etildi.

Manzil: 111800, Toshkent viloyati,
Zangiota tumani, Nurafshon MFY,
Mustaqillik ko‘chasi, 27-uy.

Buyurtma №54. Adadi: 200 nusxa.
E-mail: sharqnashr@gmail.com.

7364

ISBN 978-9910-5225-6-7

9 789910 522567